

**T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**BUHÂRÎ VE MÜSLİM ÖRNEKLİĞİNDE NEBEVÎ
EĞİTİM METOTLARININ GÜNÜMÜZ ÖĞRETİM
YÖNTEM VE TEKNİKLERİ İLE MUKAYESESİ**

SÜMEYYE SOYTÜRK

**TEZ DANIŞMANI:
DOÇ. DR. MUSTAFA CANLI**

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Sümeyye SOYTÜRK'ün “Buhârî ve Müslim Örneğinde Nebvî Eğitim Metotlarının Günümüz Öğretim Yöntem ve Teknikleri ile Mukayesesi” başlıklı tezi 17.01.2024 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .../.../20... tarih ve ../.. sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Mustafa CANLI
Tez Danışmanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Jüri Üyeleri:

Unvan ve İsim	Bağlı Olduğu Kurum	İmza
1. Dr. Öğr. Üyesi Muhammet EZBER	Kırklareli Üniversitesi	
2. Doç. Dr. Mustafa CANLI	Kırklareli Üniversitesi	
3. Doç. Dr. Fatih ÇİMEN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	

BEYAN SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Sümeyye SOYTÜRK

17.01.2024

ÖZ

BUHÂRÎ VE MÜSLİM ÖRNEKLİĞİNDE NEBEVÎ EĞİTİM METOTLARININ GÜNÜMÜZ ÖĞRETİM YÖNTEM VE TEKNİKLERİ İLE MUKAYESESİ

Soytürk, Sümeyye

Yüksek Lisans, Hadîs

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Mustafa CANLI

Ocak, 2024

Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim gibi iki temel hadîs kaynağı incelenerek nebevî eğitim metotlarının tespit edilmesi ve tespit edilen metotların günümüz öğretim teknik, ilke ve yöntemleriyle benzer yönlerinin ortaya koyularak karşılaştırmalı biçimde ele alınması tezin esas konusunu teşkil etmektedir. Bu tespitler, kimi zaman farklı çalışmalarda söz konusu edilmiş olduğu halde modern pedagojideki yerine değinilip mukayese edilmemiş yöntemler hakkında olacak, kimi zaman da henüz değinilmemiş noktalara vurgu yapacak ve nebevî kullanım şekilleri ile modern dönem uygulamaları açısından değerlendirilerek ele alınacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in dizinin dibinde yetişen sahâbenin ilmî alandaki uygulamaları da nebevî eğitim zincirinin devam eden halkası olarak değerlendirilip çalışma konularına dâhil edilecektir. Bu çalışmayla günümüz eğitim bilimleri alanında uygulanagelen metot ve ilkelerin pek çoğunun esasında Hz. Peygamber (sav) tarafından geçmişte ortaya konmuş ve uygulanmış olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: İlim, Öğretim Yöntem ve Teknikleri, Öğretim İlkeleri, Nebevî Yöntem, Hz. Peygamber (sav).

ABSTRACT

COMPARISON OF PROPHETIC EDUCATION METHODS WITH MODERN TEACHING METHODS AND TECHNIQUES IN THE EXAMPLE OF BUKHÂRÎ AND MUSLIM

Soytürk, Sümeyye

Master's Degree, Hadith

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mustafa CANLI

January, 2024

The main subject of this thesis is to analyze two main hadith sources, Sahih al-Bukhari and Sahih al-Muslim, to identify the Prophetic educational methods and to present the similar aspects of the identified methods in comparison with modern teaching techniques, principles and methods. These findings will sometimes be about methods that have been mentioned in different studies but not compared with modern pedagogy, and sometimes they will emphasize points that have not yet been mentioned. The methods identified will be evaluated in terms of Prophetic usage and modern practices. In addition, the scholarly practices of the Companions who grew up at the knee of Prophet Muhammad will be evaluated as the continuing link of the Prophetic education chain and will be included in the subjects of the study. This study has revealed that many of the methods and principles applied in the field of educational sciences today were originally put forward and applied by the Prophet (pbuh) in the past.

Key Words: Knowledge, Teaching Methods and Techniques, Teaching Principles, Prophetic Method, Prophet Muhammad (pbuh).

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber'in hemen her alandaki örnekliliği ve önderliliğini anlamak, kişinin ilerlemek istediği her konuda kendisine danışıp yol haritası çıkarabileceği bir büyüğü, hocası veya dostu olduğunu bilmek gibidir. Bilhassa "eğitim" kadar mühim, hassas ve icrasıyla insanları, toplumları ve dahi ağları değiştirebilecek bir faaliyeti gerçekleştirmek söz konusu olduğunda yine Hız. Peygamber'den daha çok müracaat etmeye değer bir başvuru kaynağı düşünölemeyecektir. Çünkü onun eğitimini icra ederken takip ettiği yol ve yöntemler her ne kadar nebevî metot olarak ifade edilse de esasında her birini ilahi bir metot olarak kabul etmek gerekir. Zira onun yolu Allah (c.c) tarafından kendisine öğretilen ve gösterilen istikamette ilerlemektedir. Kur'an-ı Kerim'de "Rabb" kelimesi en çok kullanılan ikinci isimdir. Bu kelime tedricen eğitip öğreterek geliştirmek anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla bu eğitimi en güzel şekilde yapan şüphesiz Allah-u Teâlâ'dır. İslam dininde eğitim, ilim, öğrenme hususlarına büyük önem verildiği gibi elde edilen bilgilerin başkalarına aktarılıp öğretilmesi, saklanmaması da istenmektedir. Bu sebeple insan araştırma, öğrenme ve öğrendiklerini başkalarına da aktarma mesuliyetine sahiptir. Bu mesuliyetin en kaliteli ve faydalı şekilde nasıl yerine getirilebileceğine dair en güzel örnekler ise üsve-i hasene olan Hız. Peygamber'in uygulamalarında saklıdır.

Öğretmeni bizzat Allah (cc) olan, dersini ondan alan ve aktaran Hız. Peygamber'in eğitimci kimliği ile ortaya koyduğu ilke ve yöntemleri araştırıp ortaya çıkarmak, bugün eğitim bilimlerinde mevcut olan pek çok bilimsel bulgu ve yöntemin asırlar önce Hız. Peygamber tarafından açık veya örtölü, benzer şekillerde kullanıldığı gerçeğine ulaştıracaktır. Böylece onun cahiliye toplumu gibi geleneklerine köküne kadar bağlı, değiştirilmesi çok zor olan insanların oluşturduğu bir ortamda davasını nasıl savunduğu, iletişim kanallarını nasıl kullandığı, bilişsel, kültürel, sosyal vb. unsurları göz önünde bulundurarak hangi durumlarda hangi yöntemleri kullanmayı tercih ettiği ile ilgili detaylar, önemini daha da artırmaktadır. Onun yürüttüğu davada elde ettiği başarıya etki eden arka plan faktörlerinin anlaşılmasını da zaruri

kılmaktadır. Bu tür çalışmaların günümüz eğitim-öğretim faaliyetlerinde eğitimcilere yol göstererek büyük kolaylık sağlayacağı ve formasyonel açıdan sağlam bir bakış açısı kazandıracağı şüphesizdir. Bu alanda kaleme alınan eserler, bir yandan bahsi geçen kazanımları sağlarken diğer yönüyle de öğretmenlik mesleğinin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Bu mesleğin asla gelişigüzel icra edilebilecek bir iş olmadığını, dini, ahlaki, sosyal, psikolojik vb. pek çok yönü olan, ciddiyet, emek ve liyakat isteyen bir vazife olduğunu göstererek insanlığın bu konudaki hassasiyetinin artmasını sağlamaktadır. Bu sebeple çalışmada, Hz. Peygamber'in hadîs-i şeriflerinde yer alan teknik, ilke veya yöntemler tespit edilerek her birinin modern pedagoji, psikoloji veya eğitim bilimleri verilerindeki durumu ele alınmış, benzerlik arz eden veya var ise farklılık taşıyan yönleri değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu yöntemlerin modern dönemde uygulanma imkân ve yollarına yönelik tespitlerde bulunmaya çalışılarak bugün hangi alanda olursa olsun, eğitimcilerin yaptıkları çalışmaların niyet, içerik, hedef, sonuç gibi unsurlara bağlı olmak üzere nebevî metodun bir icrâsı olarak değerlendirilebileceği, hiçbir çalışmanın küçümsenmemesi gerektiğiyle ilgili de bir bilinç kazandırılması umulmaktadır.

Giriş ve iki bölümden oluşan tezin giriş kısmında çalışmanın konusu ve önemi ile kaynakları ve metodu hakkında bilgi sunulmuştur.

Birinci bölümde çalışmanın esas konusunu teşkil eden nebevî eğitim metotlarının ve hadîslerde geçen birtakım ilmî unsurların sahîhayn özelinde tespit ve değerlendirmesine yer verilmiştir. İlgili hadîsler bağlamında ortaya çıkan yöntem ve metotlar, günümüzdeki yöntem veya ilkeler açısından tahlil edilip değerlendirilmiş, benzerlik veya farklılık arz eden yönlerine vurgu yapılmış, güncel kullanım şekillerine yönelik öneri veya tespitler sunulmuştur.

İkinci bölümde ise Hz. Peygamber'in bizatihi etrafında yetişen sahâbe tarafından, nebevî mirasın aktarım sürecinde uygulanmış olan bir takım yöntem ve uygulamalara, nebevi eğitim zincirinin devam eden halkası olarak değerlendirilerek yer verilmiştir.

Çalışmamın başında hadîs alanına duyduğum ilgi ve merakımı artırarak bu çalışmayı ortaya koyabilmem için gereken basamaklardan ilkini oluşturan

Prof. Dr. Halit ÖZKAN'a, ardından fikirleri ve önerileriyle tezime istikamet veren, ilmî birikiminden istifade ettiğim Doç. Dr. Fatih ÇİMEN ile Dr. Öğr. Üyesi Muhammet EZBER'e ve tezimin son halini almasında büyük katkıları olan, her daim yapıcı eleştiri ve yönlendirmeleriyle akademik gelişimime büyük katkı sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Mustafa CANLI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca maddi manevi hiçbir destekten kaçınmayıp çalışmamı icra edebilmem için gerekli imkânları oluşturmakta sıraya dizilen tüm aile bireylerime de yine sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Son olarak dünya çapında büyük bir zulme ve acıya şahitlik edilen şu günlerde eşref-i mahlûkat ve esfel-i sâfilîn ayrımında duran insana, yol gösterici olarak bir eğitimcinin taşıdığı kritik önemin yeniden gün yüzüne çıktığını belirtmek isterim. Bir eğitimciye yol gösterebilmek suretiyle, tek bir insanın dahi kazanılmasına vesile olmakta bu çalışmanın da ufacık bir katkısı olabilirse ne mutlu.

Sümeyye SOYTÜRK

Kırklareli, 2024

İÇİNDEKİLER

BEYAN SAYFASI.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xi

GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

NEBEVÎ EĞİTİM METOTLARININ GÜNÜMÜZ ÖĞRETİM YÖNTEM VE TEKNİKLERİ İLE MUKAYESESİ.....	5
1.1. Eğitim-Öğretim ve İlgili Kavramlar	5
1.2. Nebevî Eğitim Metotları ve Günümüzdeki Eğitim Metotları Açısından Tahlili	7
1.2.1. Eğitimde Sabır Göstermek ve Muhataba Değer Vermek	9
1.2.2. Sesi Etkili Kullanmak	16
1.2.3. Soru-Cevap Tekniği.....	18
1.2.4. Şemalarla Anlatmak (Kavram ve Bilgi Haritalarını Kullanmak)	31
1.2.5. İlmi Yazarak Yayımlamak (Tebliğ Çerçevesinde)	33
1.2.6. Zaman Planlaması Yapmak ve Hazır Bulunuşluk Faktörü... 37	
1.2.7. Temsîl ve Teşbih (Benzetme) Yoluyla Anlatmak	44
1.2.8. Jest ve Mimikleri, Beden Dilini Kullanmak	47
1.2.9. Uygulamalı Olarak Öğretmek.....	51
1.2.10. Sınıf Hâkimiyeti Sağlamak ve Etkili Öğretmenlik Yaklaşımı (Karizmatik Liderlik Kuramı Çerçevesinde).....	57
1.2.11. Hikâye, Mesel, Örnek Olay Yöntemi	62
1.2.12. Açık, Anlaşılır ve Öz Konuşmak	64
1.2.13. Somuttan Soyuta İlkesi	69

1.2.14. Tedricilik ve Tümden Gelim İlkesi (Genelden Özele, Bütünden Parçaya).....	74
1.2.15. Anında Dönüt (Geri Bildirim ve Düzeltme) İlkesi	77
1.2.16. Tekrar İlkesi	82
1.2.17. Öğrenciye Görelik İlkesi (Çoklu Zekâ Kuramı Çerçevesinde)	85
1.2.18. Yaşama Yakınlık İlkesi (Hayatilik, Yaşamsallık)	92

II. BÖLÜM

NEBEVİ EĞİTİM ZİNCİRİNİN DEVAM EDEN HALKASI:

SAHABİ UYGULAMALARI 95

2.1. Sahâbî Kavramı, Kullandıkları Metotlar, Günümüz Eğitim Metotları Açısından Tahlili	95
2.1.1. İlim İçin Yolculuk Yapmak (Rihle).....	97
2.1.2. İsnad Sistemi, Kaynak Gösterme, Güven Hassasiyeti	103
2.1.3. Büyüğe Öncelik Vermek, Edeben Sıra Beklemek	108
2.1.4. Bilgi ve Becerinin Güvence Altına Alınması İlkesi	112
2.1.5. İşbirlikli Öğrenme Yaklaşımı	120
2.1.6. Muhaddise (Eğitmene) Okumak, Arz Etmek.....	123

SONUÇ 127

KAYNAKÇA 131

KISALTMALAR

(c.c):	Celle Celalühü
(r.a):	Radiyallahu Anhü
(sav):	Sallallahü Aleyhi ve Sellem
b.:	Bin
Bkz.:	Bakınız
thk.:	Tahkîk
C.:	Cilt
Çev.:	Çeviren
DİA:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.:	Hazreti
Nşr.:	Neşreden
ö.:	Ölümü, ölüm tarihi
S.:	Sayı
s.:	Sayfa
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.:	Tercüme Eden
ty.:	Tarih yok
vb.:	Ve Benzeri

GİRİŞ

Eğitim bilimleri ve modern pedagoji alanında yapılan çalışmalar sonucunda birer disiplin olarak ayrı ayrı ortaya koyulan ilke ve metotlar, Hz. Peygamber zamanında henüz bilinmemekteydi. Öğrenme süreçleri ile öğretim yöntemlerinin bilimsel metotlara dayalı olarak incelenmesi modern bilimin yükselişi ile birlikte başlamıştır. Daha öncesinde eğitimin içeriğine, niteliğine ilişkin görüşler daha çok filozofların ortaya attığı düşünceler olarak kalmıştır.¹ Dolayısıyla henüz hiçbir bilimsel çalışma söz konusu değilken, Hz. Peygamber'in eğitim-öğretim faaliyetlerinde herhangi bir veriye ihtiyaç duymaksızın ortaya koyduğu ilke ve metotların pek çoğunun yüzyıllar sonra öğretim yöntemleri adı altında bilimsel verilere dayalı olarak ortaya koyulması manidardır. Onun bu işi asla gelişigüzel bir şekilde icra etmediğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu durum, günümüz eğitim faaliyetlerine yön vermesi açısından Hz. Peygamber'in yöntem ve uygulamalarını inceleyip bugüne ışık tutan yönlerini ortaya çıkarmayı, modern pedagojideki karşılıkları bakımından değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Böyle bir çalışmanın eğitimcilere büyük fayda sağlayacağı muhakkaktır. Pedagogik eğitim alan bir kişi, öğretim yöntem ve tekniklerine dair bilgi edinirken nebevi eğitim metotlarını da karşılaştırmalı olarak bu çalışmalara dâhil ettiğinde daha geniş bir materyal yelpazesi elde edecek, yepyeni bir bakış açısı kazanacaktır. Ayrıca bu tür bir çalışmanın icra edilen mesleğin ehemmiyetine, inceliklerine dair farkındalığı artıracığı da şüphesizdir.

Hız. Peygamber'in eğitim yöntemleri hakkında bugüne değin yapılmış pek çok değerli çalışma mevcuttur. Bunun yanı sıra yapılan çalışmaların kimisi konuyu sınırlı sayıda başlık ile kısaca ele alırken kimisi farklı bir kaynağı referans alarak ilerlemiştir. Kimisi de günümüzdeki karşılıkları bakımından karşılaştırmalı olarak tahlil etmeden yalnızca Hz. Peygamber

---

¹ Murat Özdemir, *Eğitim Yönetimi, Alanın Temelleri ve Çağdaş Yönelimler*, Ankara: Anı Yay, 2018, s. 77.

dönemindeki eğitim metotlarını bir takım sınıflandırmalar ile tespit edip sıralamış veya yalnızca din eğitimi açısından değerlendirmeye tabi tutmuştur. Örneğin bunlardan çalışmamıza en yakın bulduğumuz Prof. Dr. Şakir Gözütok'un "*Hız. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metotları*" adıyla kitaplaştırılan yüksek lisans tezi, hadisleri Mekke ve Medine dönemi olmak üzere sınıflandırarak ele alan kıymetli bir çalışmadır. İlgili çalışmada ortaya konan metotlar, "Din Eğitimi" alanına özgü bir değerlendirmeye tabi tutularak sınırlandırılmıştır. Bundan başka Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın'ın "*Din Öğretiminde Yöntemler*" isimli eseri de konuyu din eğitimi çerçevesinden ele almış, nebevî yönüne değinmeden modern metotlar üzerinden ilerlemiş, aynı zamanda uygulama örneklerine yer vermiştir. Doç. Dr. Abdurrahman Ece'nin "*Hadisler Bağlamında Hız. Peygamber'in Eğitim ve Öğretim Metodu*" adlı makale çalışması da örnek rivayetler üzerinden Hız. Peygamber'in eğitim ve öğretim metodundan bazı ilkeler çıkaran değerli bir çalışma olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak bu ilkeler modern dönem yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmamış, günümüz şartlarında icra edilme imkân ve yollarına yönelik değerlendirmelere yer verilmemiştir. Bu çalışmanın amacı ise eğitim metotlarına dair şimdiye kadar değinilen hususları Hız. Peygamber'in hadisleri bağlamında tespit ederek zenginleştirmek, bu tespitlere nebevî zincirin devam eden bir halkası olarak sahâbe uygulamalarını da dâhil etmek ve bu yöntemlerin günümüz eğitim bilimleri alanının verilerinde benzerlik arz eden yönlerinin olup olmadığını karşılaştırmalı olarak ele almak suretiyle ortaya koymaktır. Böylece hem Hız. Peygamber'in risâleti süresince uyguladığı eğitim-öğretim metotlarının modern dönemdeki metotlarla benzerlik arz eden yönleri gün yüzüne çıkmış hem de onun eğitimci vasfının mükemmelliğine vurgu yapılmış olacaktır. Ayrıca eğitim konusunun önemini daima koruması, zaman geçip şartlar geliştikçe, metaforlar değıştikçe yapılan çalışmaların da bu minvalde sürekli bir güncellemeye tabi tutulmasını gerekli kılmaktadır. Mevcut şartlarda ne gibi yeniliklerle, hangi teknoloji ya da imkânlarla eğitim sisteminin gerçekleştirilebileceğine dair fikir sunan her yeni çalışma gibi bu çalışma da tüm eksik ve kusurlarına rağmen konuyu iki alanın verilerini birbiriyle

harmanlamak suretiyle karşılaştırmalı olarak ele alması bakımından alana farklı bir zenginlik katmayı hedeflemektedir.

Hz. Peygamber'i her yönüyle olduğu gibi öğretmen kimliğiyle de en doğru şekilde tanıtacak ilk kaynak elbette Kur'an-ı Kerim'dir. Daha sonra çeşitli hadis kaynakları gelecektir ki bunlar içerisinde "Sahihayn" olarak nitelendirilen *Sahih-i Buhârî* ve *Sahih-i Müslim* bu sebeple çalışmanın ana kaynakları olarak belirlenmiştir. Buhârî'nin sahih hadisleri ihtiva eden bir kitap tasnif eden ilk kişi olması ve Müslim'in de bu hususta onu takip etmesinin yanında *Sahihayn*'ın kitapların en sahihi (Yüce Allah'ın kitabından sonra) kabul edilmesi bu tercihin başlıca sebebi olmuştur.² İncelenecek hadislerde tahlillerin neye dayanarak yapıldığını anlamak ve karşılaştırmalardaki örtüşmeyi anlamlandırmak açısından bu iki eserin özelliklerini bilmek gerektiğini de burada belirtmek gerekmektedir. Bunlarla birlikte ihtiyaç doğdukça diğer kütüb-i sitte müelliflerinin eserleri ile bir takım tefsir kaynaklarına da destekleyici mahiyette başvurulmuştur.

Benzer çalışmalardan farklı olarak "Hadis Ana Bilim Dalı" çatısı altında ilerleyeceğinden dolayı bu çalışmada hadis incelemeleri, tahlil ve tespitlerde, ana kaynaklar çerçevesinde kaleme alınan muhtasar, şerh vb. nitelikli eserler ile hadis usulü, hadis tarihi gibi alan kaynaklarından yoğun bir şekilde yararlanılmıştır. Bilhassa İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) tarafından yazılan Sahih-i Buhârî şerhi "*Fethu'l-Bârî*" 'de yer alan izahlar, hadislerden çıkarılan yöntemlerin tespit, değerlendirme ve teyidinde referans sağlamıştır. Bunun yanında kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Mustafa Canlı tarafından kaleme alınan "*Hz. Peygamber Örneğinde Sözlü ve Sözsüz İletişim*" adlı çalışma pek çok başlıkta ilham kaynağı olmuştur. Münire Erden'in "*Sınıf Yönetimi*" adlı çalışması ile editörlüğünü Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş'ın üstelendiği "*Öğretim İlke ve Yöntemleri*" adlı çalışma başta olmak üzere diğer eğitim bilimlerinin verilerinden, eğitim psikolojisi, öğretim ilke ve metotları, eğitim yönetimi, iletişim becerileri, vb. içerikli pek çok kaynak kitap, makale ve tezden istifade edilmiştir.

---

² Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l Hadis*, Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1981, s. 13-14

Çalışmada analitik ve mukayese yöntemi takip edilmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in eğitim metodu ile modern dönem metotların arasındaki benzerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu da çalışmayı diğerlerinden ayıran bir başka özelliktir.

I. BÖLÜM

NEBEVÎ EĞİTİM METOTLARININ GÜNÜMÜZ

ÖĞRETİM YÖNTEM VE TEKNİKLERİ İLE

MUKAYESESİ

1.1. Eğitim-Öğretim ve İlgili Kavramlar

Eğitim kavramı; psikolojik, sosyolojik, felsefi, ekonomik vb. birçok yönü bulunan bir kavram olduğundan çok sayıda tanımı yapılmıştır. En çok kullanılan tanıma göre eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı ve istendik davranış değişimi meydana getirme sürecidir.³ Eğitimin tarihi, insanlık eğitimi kadar eski olup her çağda birey ve toplum için hayati bir önem taşımıştır. Çünkü kişilerin ve toplumların varlıklarını sağlıklı bir şekilde devam ettirmeleri ancak eğitimle mümkün olmaktadır. Eğitim, oldukça geniş bir kavram olmasına rağmen zihinlerde ilk etapta belli bir mekânda (okul, medrese vb.) gerçekleştirilen sınırlı bir faaliyet çağrışımı yapmaktaysa da esasen ailede, sokakta, çarşıda, işyerinde, hastanede ya da akla gelebilecek herhangi bir mekân ve ortamda da eğitim faaliyeti gerçekleşebilmektedir. Eğitim, öğretim ve öğrenmeyi de içine alan bir kavramdır. Öğrenme, belirli bir program dâhilinde gerçekleştirilen eğitim neticesinde oluşur ve bu süreç öğretim etkinliğini ifade eder. İnsan, hayat boyu süren bir öğrenme sürecindedir. Bazen başkalarının yönlendirmesiyle, bazen deneme yanılma yoluyla, bazen de karşılaştığı olumsuz durumların neticesinde kazandığı tecrübelerle öğrenebilir. Ancak eğitimin çoğunlukla planlı, programlı olarak gerçekleştirilmesiyle meydana gelen okul öğrenmeleri genellikle öğretim yoluyla olur.⁴ İstendik yönde olan bütün öğrenme ve öğretimlerin amacı, bireyin ihtiyaçlarını karşılamak, onun

---

³ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Meteksan Yayınları, 1998, s. 12.

⁴ Mustafa Metin ve Ahmet Özcan, “Eğitimle İlgili Temel Kavramlar”, *Eğitim Bilimine Giriş*, ed. Mustafa Metin ve Tufan Aytac, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2015, s. 5.

hedeflenen noktaya ulaşmasını ve en genelde iyi bir hayat yaşamasını sağlamaktır.⁵

Hedeflenen sonuca ulaşmak, bir gerçeği arayıp bulmak ve anlamak için, takip edilen yol, usul ve yöntemler vardır. Bir şeyi öğrenmek, önce onu öğrenmenin usulünü (sistematiğini) öğrenmekten geçer. Bir şeyi öğretmek için de yine aynı durum söz konusu olur. Evrende hiçbir şey alelade bir şekilde, düzensiz ve kuralsız ilerlemez. Her yerin bir kapısı ve adabı olduğu gibi her ilmin de bir talim ve taallüm (öğrenme ve öğretme) adabı, yani usul ve yöntemi vardır.⁶ Usul olmadan vusul olmayacağının bilinciyle hareket eden bir eğitimci, öncelikle bu alana dair bilmesi gereken kuralları, yöntemleri, usulleri öğrenmelidir. Aksi takdirde isterse dünyanın en bilgin kişisi olsun, bilgilerini aktarma yetisinden yoksun olduktan sonra eğitim anlamında kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. Bu sebeple etkili bir öğretimin başında bu öğretimi en nitelikli şekilde gerçekleştirebilmeyi sağlayacak yöntem ve teknikleri, bir eğitimcide bulunması gereken temel vasıfları bilmek ve uygulamak gelir. Bu noktada yöntem, teknik, metot, ilke, strateji, prensip vb. kavramlar ön plana çıkar.

Öğretim yöntem ve teknikleri dendiğinde bir konuyu ele alırken veya aktarırken takip edilen sistemli yol kastedilmektedir. Teknik, öğretim yöntemini uygulamaya koyma biçimi olarak ifade edilir. Dolayısıyla yöntem ve teknik kavramları bir bütün olarak işlev görmektedir. Strateji ise bu kavramlardan en geniş olanıdır ve yaklaşım olarak da ifade edilebilir ki her ikisi de “genel yol” anlamındadır. Bu kavramlar iç içe geçmiş daireler şeklinde tahayyül edilecek olursa en dışta yöntem ve tekniği de içerisine alan strateji kavramı yer alır, sonrasında yöntem ve yöntemin içerisinde de teknik bulunur.⁷ Bu kavramlar çerçevesinde takip edilen sistemli eğitim yolculuğunda hedeflere ulaşmak için tek bir yöntem belirlenmek zorunda değildir. Farklı birkaç yöntem ve teknik belli bir uyum içinde birlikte de kullanılabilir. Anlatım yöntemi, soru-cevap yöntemi, örnek olay, benzetim,

---

⁵ Metin ve Özcan, *Eğitim Bilimine Giriş*, s. 17.

⁶ Yusuf Akyüz, “Usulsüz Vusul Olmaz”, *İnzar Aylık İlim ve Kültür Dergisi*, <https://inzardergisi.com/usulsuz-vusul-olmaz%C2%85> (Erişim:11.12.2023).

⁷ Adnan Küçükkoğlu ve Adnan Taşgın, “Öğretimle İlgili Temel Kavramlar”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021, s. 22-23.

gösterip yaptırma vb. birçok yöntem, eğitim faaliyetinin içerisine sistemli bir şekilde yedirilerek yol alınabilir. Nitekim çalışmada da sıkça karşılaşılabileceği gibi Hz. Peygamber'in hadîsleri incelendikçe tek bir hadîs içerisinden örnek alınabilecek pek çok yöntem ve teknik çıkarılabileceği görülecektir.

Öğretim yöntem ve tekniklerinin seçiminde, belirlenen öğretim stratejisi, dersin hedefleri, içeriği, öğrencilerin motivasyon durumları, öğretmenin ve öğretim ortamının özellikleri, bilginin aktarımı için tercih edilen yol vb. unsurlar belirleyici olmaktadır. Bu sebeple Hz. Peygamber tarafından göz ardı edilmediği düşünülerek hadîs incelemelerinde bu tür unsurlara da yer verilmiş, gerekli gördükçe her biri ayrı bir başlıkta değerlendirilmiştir.

Çalışmada yer alan bir diğer kavram ise “ilke” kavramıdır. Eğitim hedeflerinin gerçekleşmesi için birtakım düşünceler rehber edinilmektedir. Prensip olarak da niteleyebileceğimiz bu ilkeler öğrenme-öğretme etkinliklerinin planlanmasına ve uygulanmasına rehberlik etmektedir. Bilinenden bilinmeyene, bütünlük, hazır bulunuşluk, öğrenciye görelilik, açıklık vb. şekilde sayarak çoğaltılabilecek olan bu ilkeler göz önünde bulundurularak dersin içeriğine uygun olanı tercih edilerek ders işlenir. Bu şekilde verim artar ve hedeflerin gerçekleşmesi kolaylaşır. Hz. Peygamber'in öğretim yöntemleri içerisinde bu ilkelerin de mevcut olduğu, yeri geldikçe uygulandığı görülmüştür. Dolayısıyla çalışma başlığında kısıtlı bir ifade olarak yer alan “Öğretim Yöntem ve Teknikleri” ile kastedilen çerçeve, çeşitli ilke ve prensipler ile bir takım uygulamaları da kapsayacaktır.

1.2. Nebvî Eğitim Metotları ve Günümüzdeki Eğitim Metotları

Açısından Tahlili

Bilgi, inanç, kültür, gelenek vb. unsurların büyükten küçüğe daha çok taklit yoluyla aktarıldığı cahiliye döneminde, Hz. Peygamber'in aldığı ilk vahiyle birlikte artık yepyeni kural ve değerlerin öğretilmesi ihtiyacı ortaya çıkmış, bu çerçevede bazı kavramlar, insan eğitimi etrafında önem kazanmıştır. Bunlar, *okuma-yazma, kâtip, kalem, mektep, öğretim, duyular, inanç, davranış* gibi kavramlar olup eğitim, artık bu kavramlar ekseninde ilerlemiş, insan eğitiminde canlı ve yepyeni bir zihniyet ve anlayış teşekkül

etmiştir.⁸ İşte Hz. Peygamber bildirme (tebliğ), okuma (tilavet), öğretip hayata geçirme (ta'lim), açıklama (tebyin), arındırma (tezkiye) gibi görevlerle harmanlayacak olduğu eğitimci vasfını böyle bir ortamda icra etmiş ve süreç içerisinde pek çok farklı metot ve yöntemle bu kimliği en zengin şekilde yansıtmıştır. Böylece bugünün eğitimcilerine miras olarak başvurabilecekleri nice yöntem ve metot bırakmıştır. Bizzat Kur'ân-ı Kerim'de bildirilen bu görevler, Hz. Peygamber'in yaptığı işin aynı zamanda bir eğitim-öğretim faaliyeti olduğunu açıklamaktadır.⁹ Hz. Peygamber, bizzat kendisi de ifadelerinde eğitici olarak gönderildiğini vurgulamıştır.¹⁰ Yine "...Ondan daha güzel muallim görmedim."¹¹ diyen Muaviye b. Hakem gibi pek çok sahâbînin Hz. Peygamber'in eğitici rolünü en güzel şekilde icra ettiğine dair sözleri de bugüne ulaşmıştır. Hz. Peygamber'in İslam dinini tebliğ esnasında kullanmış olduğu her türlü iletişim metot ve teknikleri, bugün eğitimcilerin önünde görmezden gelinemeyecek önemli bir örnek olarak durmaktadır. Her biri sonuçlandırılmış ve başarısı test edilmiş muazzam örneklerdir. Zira onun yirmi üç yıl süren tebliğ çalışmasının neticesini, tarihî vesikalar da apaçık ortaya koymaktadır.¹²

Kişilerarası iletişimin en belirgin özelliği konuşma, yani anlatımdır. Bir şeyi anlatmak, sadece kimi sözcükleri ses aracılığı ile başkalarının kulaklarına iletmekten ibaret değildir. Aynı şekilde dinleme de sadece işitmek demek değildir. Gerçekte tüm benliğimizle konuşur, kulağımızla işitip zihnimizle dinleriz. Yani anlatma, duygu ve düşüncelerimizi, görüp yaşadıklarımızı karşımızdakilere sözle iletme ve paylaşma işidir ve Hz. Peygamber'in ifadelerinde de söze nasıl güç katılacağına örneklerini bulmak mümkündür. Aslında onun, şehirlisi ile bedevîsi ile edebiyatın zirvede olduğu bir ortamda bulunması mecaz, kinaye, teşbih gibi bütün anlatım tekniklerini etkili bir biçimde kullanmasını beraberinde getirmiştir ki sözlerindeki etkiyi de bu

⁸ Selahattin Parlador, "Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1 (1983), s. 259-283.

⁹ Ahmet Koç, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed, Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s. 143.

¹⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Tamir, Kahire: Daru'l-hadîs, 2010, Talak: 5.

¹¹ Müslim, Mesâcid: 7.

¹² Mustafa Canlı, "Hz. Peygamber Örneğinde Sözlü ve Sözsüz İletişim", *Bilimname: Düşünce Platformu*, C. 6, S. 15 (2008), s. 147-177.

şekilde artırmıştır.¹³ O, evde, mescitte, mihrapta, sokakta, çarşı-pazarda ve her yerde, herkesi, her zaman ve her vesileyle eğiten bir eğitimci olarak bütün yönleriyle hayatın içinde, canlı bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Hz. Peygamber'in eğitim-öğretim faaliyetleri esnasında bağlı kaldığı ilkeleri ve uyguladığı metotları incelemeyi daha da önemli hale getirmektedir.¹⁴

1.2.1. Eğitimde Sabır Göstermek ve Muhataba Değer Vermek

Sınıf, eğitim faaliyetinin en küçük birimi sayılabilir ve sınıf ortamı da eğitim hedeflerinin davranış boyutuna yansıtıldığı özel ve işlevsel bir çevredir. Bu anlamda sınıf ortamının, dinamik süreçlerin etkileştiği bir alan olduğu söylenebilir. Bu dinamik süreçleri yönlendirecek, eğitim ve öğretimin hedefleri doğrultusunda şekillendirecek olan öğretmene de mühim bir sorumluluk yüklenmektedir. Güncel çalışmalar, etkili sınıf yönetiminin önemli değişkenlerinden birinin de öğretmen davranışları olduğunu göstermiştir. Öğretmenin samimi, anlayışlı, yumuşak ve sabırlı olması öğrenciyi olumlu düşünmeye sevk edecek, aksi davranışlar ise öğrenci üzerinde olumsuz etki yaratacaktır.¹⁵ Yumuşak bir tavır ve sabırla öğrenciye yaklaşan bir öğretmenin karşısındakini etkileme gücü de bununla doğru orantılı olacaktır. Muhatap, her ne kadar eğitimciyi zorlasa, sıkıştırırsa, sabrını denese dahi öğretmenin bu durumlarla başa çıkacak becerisi bulunmalıdır. Bu sıkıştırma işi, yoğun bir ilim talebi baskısı şeklinde de olabilir ki bu durumda da öğretmen muhatabına sabırla eğitimini vermeyi sürdürdüğünde karşı tarafta olumlu bir kazanım etkisi bırakacaktır. Günümüzde eğitimcilerin sahip olması gerektiği üzerinde durulan bu meziyet veya duruş, Hz. Peygamber'in uygulamalarında da açıkça fark edilir. Onun, karşısındaki insanlara muamelede bulunurken sergilediği tavırlar, sarf ettiği sözcükler, bir öğretmende bulunması gereken sabır özelliğini nasıl taşıdığını ve eğitimine

---

¹³ Canlı, "Hz. Peygamber", s. 150-151.

¹⁴ Ramazan Güler. "Hz. Peygamber'in (S.A) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke Ve Metotlar", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, C. 1, S. 2 (2015), s. 115-134.

¹⁵ Ali Rıza Terzi, "Sınıf Yönetimi Açısından Etkili Öğretmen Davranışları", *Milli Eğitim Dergisi*, https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/155-156/terzi.htm (Erişim: 05.01.2024).

yansıttığını göstermektedir. Nitekim bir gün mescide gelip kendisini sorularıyla sıkıştıran, üslubu da bedevi olması sebebiyle biraz kaba olduğu belirtilen bir kişiye karşı eğitimini nasıl sabırla icra ettiği şu hadîsten anlaşılmaktadır; Şerîk İbn Abdullah İbn Ebû Nemir (ö. 144/761) , Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ’in şöyle dediğini söylemiştir:

“Biz mescidde Hz. Peygamber (s.a.v)’le otururken deve üzerinde bir adam girerek devesini mescide çöktürdü, sonra bağladı. Ardından “Muhammed hanginiz?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v) ahabî arasında yan tarafına dayanmış olarak oturuyordu. Biz, “Şu beyaz tenli ve yan tarafına dayanmış olarak oturan adamdır” dedik. Adam, Hz. Peygamber’e “Ey Abdülmuttalib’in oğlu!” dedi. Hz. Peygamber, “Buyur (dinliyorum)” dedi. Adam, “Sana bazı şeyler soracağım ve seni sıkıştıracam. Bana kızma.” dedi. Hz. Peygamber, “İstediğini sor!” buyurdu. Adam, “Senin ve senden öncekilerin Rabbi aşkına söyle, seni bütün insanlara Allah mı gönderdi?” dedi. Hz. Peygamber, “Evet” buyurdu. Adam, “Allah aşkına söyle, bir gün ve gecede beş vakit namaz kılmayı sana Allah mı emretti?” Hz. Peygamber, “Allah’ım buna şahittir, evet.” buyurdu. Adam, “Allah aşkına söyle senenin şu ayını (Ramazan) oruçlu geçirmemizi sana Allah mı emretti?” dedi. Hz. Peygamber, “Allah’ım buna şahittir, evet.” buyurdu. Adam, “Allah aşkına söyle, şu zekâtı zenginlerimizden alıp fakirlerimize dağıtmanı sana Allah mı emretti?” Hz. Peygamber, “Allah’ım buna şahittir, evet.” buyurdu. Adam, “Senin getirdiklerine ben iman ettim, ben gerideki kavmimin de elçisiyim. Ben Benî Sa’d İbn Bekir kabilesinden Dımâm İbn Sa’lebe’yim.” dedi.”¹⁶

Bundan başka yine Buhârî’de geçen bir hadîste Talha b. Ubeydullah’tan (ö. 36/656) nakledildiğine göre, Necidlilerden saç başı dağınık bir adamın gelerek mırıltı şeklinde bir ses tonuyla, ne dediği pek de anlaşılmayarak İslam hakkında Hz. Peygamber’e sorular yönelttiği ve Hz. Peygamber’in adamın her sorusuna sabırla karşılık verdiği anlaşılmaktadır. Adam, öncelikle İslâm hakkında soru soruyor ve Hz. Peygamber, “*Bir gün ve gecede beş vakit namaz*” şeklinde cevap veriyor. Ardından adam, bunlar dışında üzerine düşen bir namaz olup olmadığını soruyor ve Hz. Peygamber olmadığını, ancak dilerse nafil olarak yapabileceğini buyuruyor. Bu şekilde adam, Ramazan orucu hakkında, zekât hakkında, her seferinde aynı şekilde üzerine düşen başka görev olup olmadığını sormaya devam ediyor ve nihayetinde “*Vallahi bunlardan ne eksik ne de fazla yaparım.*” diyerek gidiyor.¹⁷ Eğer adam daha fazla talep etse, Hz. Peygamber’in sabırla ona fazladan yapabileceği önerilerde bulunmaya devam edeceği anlaşıyor, adam talep ettikçe o usanmadan, bıkmadan karşılığını veriyor.

¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu’fi el-Buhârî, *El-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Tamir, Kahire: Dâru’l-hadîs, 2011, İlim: 6.

¹⁷ Buhârî, İmân: 34.

Yine Buhârî'nin Sa'd İbn Ebi Vakkâs'tan (ö. 55/675) rivayet ettiği bir başka hadîste Hz. Peygamber'in kendisini artan hastalığı sebebiyle ziyaret ettiği ve bu ziyaret esnasında miras meselesiyle ilgili peşi sıra sorduğu sorulara Hz. Peygamber tarafından sabırla karşılık verildiği anlaşılmaktadır.¹⁸

Hz. Peygamber'in davranışlarından başka bizzat lisan ile de insanlara yumuşak davranmayı öğütlediği, bunu yapmaktan mahrum olanların hayırdan da mahrum olacağını belirterek insanlara karşı nahif, yumuşak ve sabırlı olunması gerektiğini ifade ettiği görülmektedir.¹⁹

Eğitimi sabırla icra etmek ve muhataba sabır göstermek kadar önemli bir diğer husus da muhataba değer verme unsurudur ki esasında sabır gösterebilmek de bu duygunun bir yansıması olarak işlev görmektedir. “Öğrenciye Değer Verme” şeklinde karşımıza çıkan bu husus da, günümüzde eğitim bilimleri alanında, bir öğretmenin öğretim işlevini yerine getirebilmesi için sahip olması gereken mesleki yeterlik kriterlerinden önemli bir tanesidir. Yeterlik kavramı, bir işi ya da görevi etkili bir şekilde yerine getirebilmek için sahip olunması gereken özellikleri ifade eder.²⁰ Öğretmenlik mesleği bakımından yeterlik, öğretmenliği icra edebilecek ve görevin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirebilecek yetenek, bilgi ve becerilere sahip olmak şeklinde açıklanabilir. Dolayısıyla öğrenciye sabır göstermek ve eğitimi sabırla icra etmek de bu yeterlik kapsamında değerlendirilmelidir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi eğitimde sabır, öğrenciye değer veriyor olmanın bir sonucu olarak tezahür etmektedir. Bununla birlikte bu yaklaşımda öğrenci, eğitim ve öğretimin merkezindedir. Öğrencinin bedensel, duyuşsal, bilişsel gelişim özellikleri göz önüne alınmaktadır. Öğrenci etken, öğretmen ise edilgen konumdadır. Öğretmen konu, yöntem, araç-gereç gibi öğrenme ve öğretme sürecinin öğelerini öğrenciyi dikkate alarak seçmektedir.²¹ Yani çağdaş eğitim yaklaşımı, her bir öğrencinin bir değer olduğunu, mutlaka her

---

¹⁸ Buhari, Cenâiz: 36.

¹⁹ Müslim, Birr: 23.

²⁰ Akın Hamit İlkan, *Öğretmenlerin Mesleki ve Kişisel Yeterliklerinin Eğitim Üzerine Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 227966) s. 21.

²¹ Tuba Şengül, “Geleneksel ve Çağdaş Eğitim Anlayışında İlgi ve Disiplin”, *Milli Eğitim Bakanlığı Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 166 (2005), https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/166/index3-sengul.htm (Erişim: 27.12.2023).

birine ayrı ayrı özen göstermek, her bireyi kendi içinde bulunduğu kişisel, kültürel, duygusal, bilişsel durumu göz önünde bulundurarak değerlendirmek ve buna uygun şekilde yaklaşmak gerektiğini vurgular. Eğitimcinin, öğrencilerin veya insanların kişilik yapılarına göre metotlar kullanması veya geliştirmesi gerektiğinin belirtilmesi ise yine insana bireysel olarak değer verilmesinin bir tezahürüdür. Eğitilenin kişiliğini tanımayan veya ona değer vermeyen bir eğitmenin başarılı olamayacağı, tabiatını tanımadığı bir öğrenciye fayda sağlayacak metodu tespit edip kullanamayacağı ve seviyesine göre bilgi veremeyeceği açıktır. Girişken veya çekingen olmak, yüksek heyecan taşımak veya soğukkanlı davranmak, konuşmalarında sürekli yüksek veya alçak ses kullanmak, hoşlanmadığı konularda kırıncı veya hoşgörülü davranmak gibi davranışlar bir kimsede sürekli görülüyorsa, bu davranışlar onu başkalarından ayıran yerleşik özellik olmakta ve onun kişilik yapısını oluşturmaktadır. İnsanların veya öğrencilerin bu kişilik yapıları iyi tanınırsa huzurlu toplumun, verimli eğitimin temeli olan uyumlu, hoşgörülü davranışlar da o nispette kolaylaşmış olur.²² Nitekim Hz. Peygamber de aşağıda verilecek örneklerde olduğu gibi pek çok hadîsede, bizlere ulaşan pek çok rivayette bunun pratik uygulamalarını sayısız kez göstermiştir. İleride soru-cevap tekniği içerisinde, soruların eğitim sonunda alınması bahsinde yer verilecek olan, bedevinin kıyametin zamanı ile ilgili soru sorduğu hadîste de Hz. Peygamber'in bu unsuru nasıl icra ettiğini görmek mümkün olacaktır.²³ Hadîste soru soran kişi, insanlara kaba hareketlerde bulunan bir bedevi dahi olsa ona değer verildiği, ilim talebine en yumuşak şekilde karşılık verildiği görülecektir. Nitekim ilgili hadîse düştüğü şerhte İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi soru ve cevabı net olmasa bile bir kimsenin sorduğu soruya özen göstermek gerekir.²⁴ Yine başka bir eserde de bu hadîsle ilgili yapılan açıklamalarda öğrencinin sormasında katı ve sert bile olsa öğretmenin ona yumuşak ve rıfk ile muamele etmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁵

Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen bir başka hadîs ise şöyledir;

---

²² Hasan Çelikkaya, *Eğitim Bilimlerine Giriş, Eğitimcilik ve Öğretmenlik*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 112.

²³ Buhârî, İlim: 2.

²⁴ İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Beyrût: Dâru'l-Marife, t.y, C. 1, s. 142.

²⁵ Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009. s. 215.

H. Peygamber mescide idrarını yapan bir bedeviyi gördü. Bunun üzerine (diğer insanlara) "Onu bırakın" buyurdu. Bedevî tuvalet yapmayı bitirince H. Peygamber bir kova su istedi ve idrarın üzerine döktü.²⁶

Müslim, bu hadîsi şu fazlalıkla rivayet etmiştir:

"...Sonra H. Peygamber, bedeviyi yanına çağırarak ona şunları söyledi: "Bu mescitlerin bu şekilde idrar ve dışkı ile kirletilmesi uygun değildir. Buralar yalnızca Yüce Allah'ı zikretmek, namaz kılmak ve Kur'an okumak için yapılmıştır".²⁷

Hadîste mescidin içinde bevletmeye çalışan bedeviye tepki gösterenlere H. Peygamber'in engel olması ve bedevinin kirlettiği yere bir kova su döktükten sonra onu çağırıp güzellikle öğüt vermesi onun eğitim metodundaki sevgi ve merhametin tezahürleridir.²⁸ Nitekim İbn Hacer de bu hadîsten çıkarılacak sonuçları cahil kişiye yumuşak davranmak (şayet cahilce davranışı inatla yapmamışsa), katı olmaksızın ona gerekli olan şeyi öğretmek olarak ifade etmiştir. Özellikle de kişinin kalbini İslâm'a ısındırmak için bunu yapmak gerektiğini, bu hadîsin H. Peygamber'in ne kadar yumuşak huylu ve güzel ahlâklı olduğunu gösterdiğini de eklemiştir.²⁹ İlgili rivayetler neticesinde eğitim faaliyetinde merhametli ve yumuşak bir yaklaşımın öncelikle eğitimcinin yaptığı işi severek yapıyor oluşu sebebiyle muhataba yaklaşımını belirleyeceği, sonrasında ise bu yaklaşımın karşı tarafta hissettireceği olumlu havanın etkisiyle alınacak eğitime dair kalbinin ısındırılacağı, isteğinin artırılacağı anlaşılmıştır.

Yukarıda ele alınan Dımâm b. Salebe ile ilgili hadîste de bir bedevi olarak Dımâm'ın H. Peygamber'e layık olduğu gibi saygılı bir şekilde hitap etmemesi üzerine H. Peygamber'in ilk başta adama "Evet" değil de "Seni dinliyorum" şeklinde cevap verdiğini söyleyenler olduğu ifade edilmiştir. Çünkü "Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın" âyeti söz konusudur.³⁰ O günlerde ashabın iman esaslarını ilgilendiren

²⁶ Buhârî, Vudû': 57, Edeb: 35.

²⁷ Müslim, Tahâret: 30.

²⁸ Ece, "Hadîsler Bağlamında", s. 299.

²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 323-325.

³⁰ Nûr, 24/63.

hususlarda Hz. Peygamber'e soru sorması da yasaklanmıştır.³¹ Şayet Dımâm'ın Müslüman olarak mescide geldiği görüşü kabul edilirse onun böyle yapmasının bu konudaki yasağın kendisine ulaşmamış olması sebebiyle olabileceğini ifade eden İbn Hacer, bir takım rivayetlerden edindiği kanaatler neticesinde sahâbenin vahyin kendilerine çizdiği sınırdan dururken, bedevilerin ise durumu bilmemeleri sebebiyle mazur görülebildiklerini de eklemiştir.³² Öyle ki Müslim'de yer alan rivayetin başında şöyle denilmektedir: *"Bizim Allah Resulüne bir şey sormamız Kur'an'da yasaklanmıştı. Bu sebeple çölden (bedevilerden) akıllı bir adamın gelerek Hz. Peygamber'e soru sormasını ve bunu dinlemeyi istedik."*³³ Sonuç olarak Dımâm, hangi mazeretle bu şekilde davranmış olursa olsun, Hz. Peygamber'in kendisine gelen bir ilim talebesine karşı hangi şekilde gelmiş olmasına bakmaksızın nasıl davrandığı, en uygun ve nazik şekilde değer vererek nasıl karşılık verdiği hadîsten açıkça anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, kendisinden ilim tahsil eden cemaatini gerçek anlamda çok sevmiş ve değer vermiştir. Ashabını ne kadar çok sevdiğini gösteren ve aralarındaki bağı ifade eden pek çok sözü mevcuttur. Örneğin;

*"Eğer ensar bir vadiden yahut da bir dağ yolundan gidecek olsalar şüphesiz ben de ensarın vadisinden giderim. Eğer hicret olmasaydı, ensardan bir kişi olurum."*³⁴

*"Sair insanlar bir vadiden gitse, ensar ise bir dağ yolundan gitse şüphesiz ben ensarın gittiği vadiyi ya da dağ yolunu tercih eder, oradan giderim."*³⁵

*"Sizler insanlar arasında en sevdiğim kişilersiniz."*³⁶

*"Hayatım sizin hayatınız, ölümüm sizin ölümünüzdür."*³⁷

Bu hadîsler ve daha zikredilebilecek niceleri, Hz. Peygamber'in sahâbeye verdiği değeri açıkça gözler önüne sermektedir. Özellikle şayet hicret dînî bir emir olmasaydı kendisini Ensardan biri sayabileceğini belirttiği gibi, insanlar

³¹ Ali Yardım, "Dımâm b. Sa'lebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 273.

³² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 150-151.

³³ Müslim, İmân: 3.

³⁴ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr: 2.

³⁵ Buhârî, Meğâzî: 56.

³⁶ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr: 5.

³⁷ Müslim, Cihad, 31.

arasında Ensarın yanında yer alacağını, Ensara bützetmenin haram olacağını da ifade etmiş ve onlara Allah'tan mağfiret dilemiştir.³⁸ Görüldüğü gibi Ensara atfedilen hususi bir sevgi, değer ve iltifat-ı nebevî de söz konusudur.³⁹ Hz. Peygamber'i dinleyenlerin tamamının kendini seven, sayan insanlar olmadığı da muhakkaktır. Ancak buna rağmen o, eğitim faaliyetinde insan ayırt etmeden, karşısında türlü hakareti eden ve istihza (alay) yollarını deneyenlere karşı konuşurken de davasını en güzel şekliyle ifade etmiş, herkesi kazanılmaya değer bir birey olarak kabul etmiş ve ayrımda bulunmamıştır.⁴⁰ Hz. Peygamber'in bedevinin soru sorarken ki tavrını da bu minvalde değerlendirip karşılık vermiş olduğu düşünüldüğünde kişiye atfedilen değer, önem ve bunun beraberinde getirdiği özenli bir yaklaşımın eğitimdeki önemi ve yeri tekrar anlaşılabacaktır. Onun insanlara, bilhassa müminlere karşı şefkat ve merhametle dolu bulunduğu, müminleri kendinden daha çok düşündüğü Kur'an-ı Kerim'de de anlatılır.⁴¹ Onun insanlara karşı beslediği samimi duygular, merhamet, şefkat vb. hislerin eğitimindeki samimiyeti de beraberinde getirdiğini ve böylece sözlerinin karşı tarafta yankı bulmasını, sözlerinin tesirinin artmasını sağladığını göstermiştir.

Zamanında Hz. Peygamber'in muhataplarına verdiği değer ve eğitim faaliyetinde gösterdiği yumuşak, sevecen ve sabırlı yaklaşımın, eğitimindeki başarısına ne denli katkı sağladığı anlaşılmış ve aynı hassasiyetin, özverinin bugün de nitelikli bir eğitim faaliyeti gerçekleştirebilmek için günümüz eğitimcilerinden beklenen nitelikler arasında sayıldığı görülmüştür. Aslında eğitimde sabır, sadece “*sabırla eğitimi sürdürmek, karşılık vermek*” yönüyle değil, aynı zamanda kalabalıklara, gürültüye, hadsiz davranışlara, olumsuz anlamda idari baskıya, kimi zaman ekonomik yetersizliğe, kimi zaman elverişsiz ortama sabrederek eğitimi icra edebilmek şeklinde çoğaltılabilecek nice unsura sabır gösterebilmeyi de kapsamaktadır. Bunlar, geçmiştekinden farklı olarak bilhassa günümüzde bir öğretmenin eğitim faaliyetini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için başa çıkması gereken

³⁸ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensar 4; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe: 54.

³⁹ Hüseyin Algül, “Muhâcirûn-Ensar Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 5 (1993), s. 38.

⁴⁰ Kazancı, *Peygamberimizin Hitabeti*, s. 214-215.

⁴¹ Tevbe, 9/128; Ahzâb, 33/6.

unsurlar olarak ele alınabilir. Eğitim kurumlarının sayılarının kadroda nitelik aranmaksızın çoğaldığı, küresel anlamda etkileşimin çoğaldığı, insanların eğitim faaliyetini ekonomik çıkarlara malzeme yapabildiği, sınıf mevcutlarının uygun koşullara göre belirlenmediği, öğrenci profillerinin çeşitli çevresel faktörlere bağlı olarak çeşitlendiği günümüz koşullarında eğitimcilerin mücadele etmesi gereken unsurlar geçmiştekine göre biraz daha farklılaşmış olabilir. Bu konuyla ilgili de belki müstakil bir çalışma alanı oluşturulmalı ve eğitimciler, bu problemlerle başa çıkabilmeleri üzere çeşitli eğitimlerle desteklenmeli, manevi yönden geliştirilmelidir.

1.2.2. Sesi Etkili Kullanmak

Günümüz öğretim yöntem ve tekniklerine dair ele alınan eserlerin hemen hepsinde nitelikli bir eğitimcinin sahip olması gereken vasıflardan biri de sesi kullanma becerisi olarak ifade edilir. Öğretmen adaylarına verilen eğitimlerde sesi etkili kullanmanın, tonlama, vurgu vb. unsurların verilmek istenen mesaj, öğretim hedeflerinin gerçekleşmesi noktasındaki önemine sıkça vurgu yapılır. Özellikle anlatım (sunu) tekniği kullanıldığı durumlarda bir noktaya dikkat çekmek ve vurgulamak amacıyla ses tonunu yükseltmenin etkisi büyüktür. Anlatım yöntemi kısa zamanda, fazla miktardaki konuları, kalabalık gruplara aktarabilmedeki avantajlarından dolayı fazla kullanılan bir yöntem olmasına rağmen etkili öğrenmeyi sağlamadaki gücü zayıftır. Çünkü bu yöntemde öğrenci pasiftir. Ancak sesi etkili kullanmak gibi öğretmenin kişiliğine, kabiliyetine bağlı unsurlarla zenginleştirilip etki artırılabilir.

Öğretmen, ses tonunu, sınıfın, konunun ve hedef davranışların özelliklerine göre ayarlamalıdır. Çok alçak, cılız ya da yüksek ses tonuyla sürekli konuşmamalı, sesini zamanı gelince ihtiyaca binaen bazen yükseltmeli, bazen alçaltmalıdır.⁴² Gerekli yerlerde dinamikliğini, hoşlandığını, konunun önemini veya heyecanını göstermelidir. İletiler genellikle sesin vurgusu ile gönderilir. Bir ileti yüksek veya düşük vurgu ile

---

⁴² Veysel Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2005, s. 133.

sesin tonunun veya şiddetinin değiştirilmesiyle, değişik anlamlara dönüştürülebilir.⁴³

Hız. Peygamber'in de anlatım yönteminde konuşmasını kuvvetlendirici unsurları aktif olarak kullandığı görülmektedir. Bunlardan biri de sesi etkili kullanmaktır. Duygunun karşı tarafa geçişini sağlayacak iniş ve çıkışlarla tekdüzeliği bozmak, söylenen sözün ehemmiyetine binaen vurgulama maksadıyla sesi yükseltmek, yine muhatap kitlenin sayı durumu ve ortamın gerektirdiği takdirde ses tonunu ayarlamak gibi hususlar bu kapsamda değerlendirilir. Aşağıdaki hadisler, Hız. Peygamber'in konuşmalarında sesi etkili kullandığına dair örnek teşkil etmektedir.

*"Abdullah İbn Amr'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:
Bir yolculuk sırasında Hız. Peygamber (s.a.v) bizden arkada kaldı.
Sonradan gelip bize yetişti. O esnada namaz vakti daralmış ve biz de abdest
alıyorduk. Ayaklarımızı alelacele mesh etmeye başladık. Bunun üzerine Hız.
Peygamber (s.a.v) en yüksek sesi ile iki veya üç kere şöyle bağırdı:
-Ateşte yanacak topukların vay haline!"⁴⁴*

Yukarıdaki hadiste ihtiyaç duyulduğu zamanlarda ve gerekli olduğunda "sesi yükseltme" uygulamasıyla etkili öğrenmeyi gerçekleştirme, dikkat çekme ve vurgulama hedefinin gerçekleştirildiği, o dönemlerde birer disiplin olarak var olmasa dahi bugün modern eğitim yöntemleri olarak literatüre kazandırılan bilgileri, bir kabiliyet olarak Hız. Peygamber'in şahsında barındırdığı görülmektedir.

Buhârî (ö. 256/870), bu hadiste geçen "*en yüksek sesi ile bağırdı*" ifadesini ilim öğretmek için sesi yükseltmenin caiz olduğuna delil getirmiştir. Ancak bu durumun kalabalığın çok olması, dinleyenin uzakta olması veya bunlar dışında ihtiyaç hâsıl olduğunda geçerli olacağı belirtilmiştir. Vaaz verme de bu istisnalardan biridir.⁴⁵ Buhârî'nin bu hadise "*Kişinin ilim öğretmek için sesini yükseltmesi*" başlıklı bâb altında yer vermesi de, onun bu hadisten çıkardığı fıkhi hükmü açıkça ortaya koymakta, Hız. Peygamber'in ilim öğretiminde ses tonlamalarını aktif olarak kullandığını, iletişimde ihtiyaç olduğunda sesini yükselttiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim Müslim'de geçen bir başka hadiste şöyle denilmektedir: "*Hız.*

⁴³ Abidin Dağlı ve öte., "Etkili Sınıf Yönetimi", ed. Hüseyin Kıran ve Kazım Çelik, Ankara: Anı Yayıncılık, 2018, s. 164.

⁴⁴ Buhârî, İlim: 3, 30, Vudû': 27.

⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 143.

*Peygamber hutbe okurken kıyametten bahsettiğinde öfkesi kabarır, sesi yükselirdi"*⁴⁶

H. Peygamber, karşı tarafa duygularını aksettirebilme maksadıyla da vurgulama ve ses tonlamalarını kullanmış, bunun dışında dinleyicilerin ön tarafta bulunanlarını rahatsız etmeyecek, arka sıradakilere duyurabilecek bir ses ayarına da dikkat etmiştir.⁴⁷

Buhârî'nin mescitte kalkarak H. Peygamber'e soru soran kişi ile ilgili bir hadîsi⁴⁸ "*Mescitte İlim (Öğretmek) ve Fetva Vermek*" başlığı altında vermiş olması da manidardır. İlim öğretme ve fetva verme işi mescitte icra edildiğinde sesi yükseltmek gerektiğinden, hadîsin bu başlık ile birlikte verilmesi bunun caiz olduğuna işaret olarak görülmüştür.⁴⁹ Böylece bu başlık ile sesi yükselterek konuşmayı gerektirdiği için mescitte ilim öğretme ve fetva verme konusunda duraksayan kimseler reddedilmiştir.

Bugün geçmiştekinden farklı olarak, sayıca çok olan gruplara seslenirken veya büyük mekânlarda ders verirken, günümüzde gelişen şartlar ve imkânlar doğrultusunda sesi duyurmak maksadıyla sesi yükseltmek yerine başvurulabilecek teknolojik imkânların varlığına da değinmek gerekir. H. Peygamber'in yaşadığı dönemde mikrofon, hoparlör, ses bombası vb. cihazlar elbette ki mevcut değildi ve sesini duyurmak için daha yüksek sesle konuşmak icap edebiliyordu. Ancak gelişen teknolojik imkânlar ve araçlar sayesinde bugün oldukça geniş alanlarda, geniş kitlelere sesini duyurma işi epey kolaylaşmış bulunmaktadır. Eğitimciler, günümüz dünyasında bu imkânlar sayesinde öğretim faaliyetini daha kolay ve daha etkili şekilde gerçekleştirme, aynı zamanda da daha kalabalık gruplara ulaştırma bakımından avantaj sahibidirler.

1.2.3. Soru-Cevap Tekniği

İnsan fıtratı gereği merak eden, araştıran, sorgulayan, öğrenmeye merak duyan bir varlıktır. Bu ihtiyacın beraberinde getirdiği, eğitim faaliyetlerinde de bir teknik olarak uygulanagelen soru-cevap yönteminin ilk örnekleri H.

---

⁴⁶ Müslim, Cuma: 13.

⁴⁷ Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamberimizin Hitabeti*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018, s. 72.

⁴⁸ Buhari, İlim: 52.

⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 230.

Peygamber'in öğretim modeli içerisinde görülmektedir. Ancak burada konuyu derinlemesine ele almadan önce belirtmek gereken bir husus, Hz. Peygamber'in bazı durumlarda fazla soru sorulmasını uygun görmeyiştir. Bunun sebebi ümmetine zorluk çıkarmaktan çekinmesi, kendilerine hareket alanı ve düşünme fırsatı kalmasını istemesidir. Çünkü onun ağzından çıkan her cümle, her hüküm bir nass ifade eder. O, bir şey söyledikten sonra karşı gelme veya o hükme uygun davranmama gibi bir durum söz konusu olamamakta, tüm Müslümanlar için artık uyulması gereken bir kural ortaya konmuş olmaktadır.⁵⁰ Müslümanlar fazladan sordukları sorular sebebiyle farkında olmadan kendileri için bırakılmış düşünce sahasını daraltmakta, kendilerini ilgilendirmeyen şeylerin sorumluluğunu da üzerlerine almaktadır.⁵¹ Bu sebeple çoğu zaman onun yanında bulunan sahâbe, çok soru sormaktan çekinmişlerdir. Ancak bu durumun tamamen Hz. Peygamber'in Müslümanların düşünme sahasını daraltmak istememesinden kaynaklandığı, yoksa pek çok örnekle sabit olduğu üzere soru-cevap tekniğine eğitim faaliyetlerinde çeşitli amaçlarla sık sık yer verdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu çekincenin Hz. Peygamber'e yöneltilen sorulara mahsus olduğunu, başkalarına yöneltilen sorularda cevapların hüküm sayılması söz konusu olmayacağından böyle bir çekincenin de günümüzde yersiz olacağını belirtmek gerekir. Kaldı ki nasslarda da bu türden bir kısıtlama veya yasak söz konusu olmadığı gibi Hz. Peygamber "*Güzel soru, ilmin yarısıdır.*"⁵² diyerek eğitimde soru-cevap tekniğine kapı aralamış ve aynı zamanda "soru" kelimesini tek başına kullanmak yerine "güzel soru" şeklinde vurgulayarak bunun gelişigüzel yapılmaması gerektiğine dair de işaret buyurmuştur. Güzel soru hem sahibine, hem muhatabına hem de onları dinleyenlere fayda sağlar. Karşıdakini incitmek, zora sokmak, fitne çıkarmak vb. amaçlarla sorulan kötü sorular da vardır ki bunlar hadîste kastedilen mananın dışındadır. O halde kişi öğrenmek için soru sormaktan çekinmemeli, bu yöntemin tüm artıları göz önünde bulundurularak eğitimci vasfına sahip kimseler de gerekli yerde, doğru şekilde bu yönetime başvurmalıdır.

⁵⁰ Ahzâb, 33/36; Buhari; İ'tisam: 2; Müslim, Fezâil: 37.

⁵¹ Buhari, İ'tisam: 3.

⁵² Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *Edebü'd-dünya ve'd-din*, Dâru Mektebetü'l-Hayat, 1986, s. 70.

Hız. Peygamber'in bugün "soru-cevap tekniği" adıyla bildiğimiz yöntemi kendi zamanında hangi amaçla, ne şekilde kullandığını tespit etmek önemlidir. Hız. Peygamber, bu yöntemi kimi zaman muhatabın ön bilgilerini yoklama amacıyla, kimi zaman muhatabın dikkatini çekme ve düşündürme amacıyla kimi zaman ise muhatabı güdüleme, motivasyon sağlama amacıyla kullanmıştır. Bu kullanımların hepsinde soru-cevap, diğer metotların kullanımı sırasında yer yer faydalanılan bir yöntem olarak yer alır. Bir de eğitimin baştan sona soru-cevap tarzında ilerlemesiyle kazanımın elde edilmesi şeklinde uygulanması söz konusudur ki buna soru-cevap metodu denmiştir.⁵³ Bir teknik olmaktan ziyade eğitimin bizzat soru-cevap yoluyla gerçekleşmesi, bu uygulamanın "metot" olarak nitelenmesini gerektirmiş ve bu özelliğiyle diğer soru-cevap tekniklerinden ayrılmıştır. Hız. Peygamber'in eğitim faaliyetinin büyük bir kısmında bu metodun yer aldığı söylenebilir. Planlı, plansız hemen her vakitte, her mekân ve her durumda ona yöneltilen sorular ve kendisinin cevaplarıyla eğitim faaliyeti icra olmuştur. Hadîslerin büyük çoğunluğu da bu tür hadiseler sonucu bizlere intikal etmiştir. Yani birçok hadîsin sebep-i vürudu, sahâbîlerin Hız. Peygamber'e ilettiği sorulardır.⁵⁴

Soru-cevap tekniğinin ele alınıp değeriendirileceği diğer bir yönü de soru-cevabın zamanlamasına dairidir. Hız. Peygamber'in kimi uygulamalarında sahâbeden gelen soruları cevaplamayı konuşmanın (eğitim faaliyetinin) sonuna ertelediği görölmektedir. Böyle bir uygulamayı öngörmüş olmasının muhakkak belli sebepleri, faydaları olmalıdır. Yine bu sebepler günümüz bilimsel çalışmalarıyla da gün yüzüne çıkarılmış olmalıdır ki aynı şekilde soruların konuşma sonuna saklandığı teknikler geliştirilip, bu teknikler çerçevesinde eğitimler organize edildiği görölmektedir. Aşağıda ilgili hadîsler çerçevesinde Hız. Peygamber'in soru-cevap teknik ve metodunu uygulama biçimleri ve günümüzdeki karşılıkları ele alınacaktır. Konuya ilişkin İbn Ömer (r.a)'dan rivayet edilen ilk örnek şu şekildedir:

⁵³ Mehmet Arif Özerbaş, "Temel Öğretim Yöntemleri", *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021, s. 265.

⁵⁴ Abdurrahman Ece, "Hadîsler Bağlamında Hız. Peygamber'in Eğitim ve Öğretim Metodu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 10 (2019), s. 291-314.

“Ağaçlar arasında bir ağaç vardır ki yaprağı düşmez. Bu ağaç Müslümana benzer. Bana bu ağacın ne olduğunu söyleyiniz.” İnsanlar çöl ağaçlarını saymaya başladılar. (Abdullah İbn Ömer diyor ki) “Aklıma onun hurma ağacı olduğu geldi. Ancak utandığımdan bunu söylemedim.” Daha sonra ashab-ı kiram “Ey Allah’ın rasulu, onun ne olduğunu bize bildir.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “O, hurma ağacıdır.” buyurdu.”⁵⁵

Buhârî’nin ilim kitabında yer verdiği bu hadîs-i şerifte Hz. Peygamber’in bir meseleyi izah etmeye başlamadan önce bir soru ortaya atarak muhataplarının ön bilgilerini yokladığı görülmektedir. Nitekim Buhârî’nin aynı hadîse farklı bir sened ile “*İmamın bilgilerini ölçmek için arkadaşlarına bir mesele ortaya atması (bir soru sorması)*” başlığını verdiği bâbda tekrar yer vermesi de buna işaret etmektedir.

Günümüzde bu tür sorular “*Tanıma veya hatırlamaya dayalı sorular*” başlığı altında soru-cevap tekniği içerisinde ele alınmaktadır. Bu sorular, bütüncül alışlagelmiş sorular olarak ifade edilmektedir. Sınıflama, tanımlama ve tanıma gibi daha çok bilgi düzeyinde, hedef davranışlarda kullanılan bu türden soruların genellikle tek bir cevabı vardır. Cevaplar bir kelime, cümle ya da en fazla kısa bir paragraf uzunluğundadır. Böyle bir soruyla karşılaşan öğrenci, mevcut uyarıcıyı, daha önceden öğrenmiş olduğu bilgi birikimiyle ilişkilendirmekte ve tanıma düzeyinde zihinsel bir işlem gerçekleştirmektedir.⁵⁶ Anımsama, çağrışım ve tanıma düzeyleri yüksek olan öğrenciler için bu tip sorular kazanım sağlamada çok etkilidir. Aynı zamanda bu tür sorular öğrencileri daha karmaşık ve soyut sorulara hazırlama açısından da faydalıdır.

Yukarıda verilen örnekte de öğrencilerin daha önce bilgi sahibi oldukları bir konuyu (yaprağı düşmeyen ağaç) hatırlamaları ve bunu anımsamaya çalışırken, bir yandan o ağacın Müslümana benzeyen bir yönünün de olduğunu düşünerek çağrışım unsurunu devreye sokmalarının sağlandığı görülmektedir. İbn Hacer de kişinin bir sözden, o söz ile ilgili olan diğer bir söz veya fiili hatırlamasını, anlamasını sağlayan fetanet kavramını bu hadîsle ilgili açıklamalarına eklemiş ve böylece Hz. Peygamber’in bu soruyu sorarak yaptığı işin aynı zamanda bir hatırlatma, anımsatma ve anlayış geliştirme işi olduğunu belli etmiştir.⁵⁷ Anımsama, çağrışım ve tanıma düzeylerinin işleme

⁵⁵ Buhârî, İlim: 4, 5, 14; Müslim, Sıfâtü’l-Kıyâme: 15.

⁵⁶ Ali Murat Sünbül, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Konya: Eğitim Yayınları, 2014, s. 288.

⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, s. 165.

alındığı bu tekniğin o dönemde herhangi bir bilimsel metot ortaya koyulmuş olmamasına rağmen bir şekilde Hz. Peygamber tarafından kullanılmış olması, onun eğitimini bu unsurları göz önünde bulundurarak şekillendirdiğini ortaya çıkarmaktadır. Böylece günümüzde hedef kitlenin bilgi ve katkı güçlerinin eğitim programını etkilediği gibi, hadislerde de bu etkinin yansımaları ile karşılaşmıştır. Eğitim programının öğelerini hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme olmak üzere tanımlayan bilim insanları da öğrencilerin bilgileri ve katkı güçlerinin, eğitim programını biçimlendirmede etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Çünkü öğrenmenin gelişimsel olduğu ve eğitim programının ancak “öğrencilerin fikirleri, düşünce yapıları, hissettikleri, alışkanlıkları ve yetenekleri göz önünde bulundurulduktan sonra” elde edilen bilgiler doğrultusunda geliştirilmesi gerektiği öne sürülmüştür.⁵⁸

Yukarıda verilen hurma ağacı ile ilgili hadis bir başka açıdan ele alındığında günümüzde öğrencilerin dikkatini çekme ve düşündürme amaçlı sorulan sorularla da benzerlik taşıdığı görülmektedir. Soru-cevap, öğretmenin formüle ettiği soruları öğrencilerin sözel olarak cevaplamalarına dayanan bir öğretim yöntemidir. Bu yöntemde öğretmen, soruları ile öğrencilerin yalnızca gerçek hatırlama ile cevap vermelerini değil, düşünmelerini de sağlamalıdır. Sorular, öğrencilerin kendi bilişsel yeteneklerini kullanmalarına imkân hazırlamalıdır. İyi bir soru sorma tekniği, öğrencilerin düşünmelerine, değerlendirmelerine ve üretkenliklerine imkân sağlamalıdır.⁵⁹ Yukarıdaki hadiste Hz. Peygamber’in bu hususları uyguladığı görülmektedir. Günümüzde de programlandırılmış öğretim basamaklarının ilki olan “*Dikkat çekme*” adı altında bu yöntem ile karşılaşmaktadır. Buna göre bir dersin işlenişinde ilk basamak dikkati çekmedir. Öğretmen dersin başında öğrencilerin dikkatini konuya ve kazandırılacak davranışlara çekmek için hedeflerin düzeyine bağlı olarak olgu, olay, anı, espri, fıkra gibi etkinliklerle veya hedef davranışlarla ilgili bir soru sorarak başlayabilir. Hadiste ise Hz. Peygamber, sahâbenin düşünmesini sağlamak ve dikkatlerini çekmek için bu yöntemi kullanmakta, kâmil Müslümanın kim olduğunu, onun özelliğini

⁵⁸ Allan C. Ornstein, Francis P. Hunkins, *Eğitim Programı, Temeller, İlkeler ve Sorunlar*, çev. Asım Arı, Konya: Eğitim Yayınevi, 2014, s. 31.

⁵⁹ Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2014, s. 64-66.

belirtmek suretiyle sormakta, talebelerinin anlayışlarını geliştirmeyi sağlamaktadır.⁶⁰

Aşağıdaki hadîste de Hz. Peygamber'in sahâbeye yönelttiği sorularla yine onların dikkatlerini çekmeye çalıştığı, hitabetini kuvvetli kılmak üzere anlatacağı hususa dair sorularla meraklarını artırmayı amaçladığı görülmektedir:

“...
Allah rasûlü (sav):
Bugün hangi gündür? diye sordu. Biz, bugünü başka bir isimle isimlendireceğini zannederek sustuk. Allah rasulü:
Bugün kurban günü değil midir? buyurdu. Biz, evet dedik.
Bu ay hangi aydır? diye sordu. Biz, bu ayı başka bir isimle isimlendirecek zannederek sustuk. Allah rasulü (sav):
Bu ay Zilhicce ayı değil midir? buyurdu. Biz, evet dedik. Allah rasulü (sav):
Sizin kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız tıpkı bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin haram kılındığı gibi birbirinize haram kılınmıştır. Burada bulunan, bulunmayana bildirsın, bunu tebliğ etsin. Umulur ki burada bulunup da sözümü işiten, kendisinden daha anlayışlı birine bunu tebliğ etmiş olur, buyurdu.”⁶¹

İbn Hacer, bu hadîste Hz. Peygamber 'in üç şeyi sorarak ve her bir sorudan sonra susarak, ashabın dikkatini çekmek suretiyle bütün varlıklarıyla ona yönelmeleri ve verilen haberin büyüklüğünü hissetmeleri için onları anlamaya hazır hale getirmeyi amaçladığını Kurtubî (ö. 449/1057)'ye atfen aktarmıştır.⁶² Böylece Hz. Peygamber'in bir dersin işlenişinde ilk basamak olan dikkat çekme yöntemini nasıl kullandığı anlaşılmıştır.

Başka bir rivayette de Hz. Peygamber'in gelen soruya başka bir soru ile karşılık verdiği, böylece muhatabı düşündürmek suretiyle cevaba kendisinin ulaşmasını sağladığı görülmektedir. Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen hadîste bir kimse, kâfirin kıyamet gününde yüz üstü nasıl haşrolacağını sormuş, Hz. Peygamber, “*Dünyada onu iki ayağı üzerinde yürüten, kıyamet gününde o kimseyi yüz üstü yürütmeye kadir değil midir?*” şeklinde cevap vermiştir.⁶³ Böylece karşıdakinin zaten bilmekte olduğu bir takım bilgileri devreye sokup, ön bilgilerle çağrışım yaptırıp, doğru sonuca ya da cevaba kendi kendine

⁶⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî el-Buhârî, *Hadîslerle Müslümanın Edep ve Ahlakı, El-Edebü'l-Müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, (Tahrîc ve açıklama: Hanîfî Akın), İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014, s. 340. (İlgili açıklama, eseri tahrîc edenin katkısı olarak yer almaktadır.)

⁶¹ Buhârî, İlim: 9.

⁶² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 159.

⁶³ Müslim, *Sıfâtü'l-kıyâme*: 11.

ulaşması sağlanmıştır. Cevabı direk vermek yerine tercih edilen bu yöntem, karşıdakini düşündürme ve dikkat çekmeyi sağlamış, aynı zamanda cevabı daha çarpıcı kılmıştır.

Güncel kaynaklarda bir dersin işlenişinde dikkat çekmeden sonra gelen ikinci basamağın güdüleme olduğu belirtilmektedir. Bu basamakta hangi konu olursa olsun, öğretmen öğrencilerin ilgili konuyu niçin öğrenmek zorunda oldukları, öğrenilenlerin hayatta nasıl işe yarayacağı, yaşamlarında mutlu ve başarılı olmaları için neden gerekli olacağını örneklerle gösterip vurgular.⁶⁴ Böylece öğreneceği bilginin kendisine ne katacağını veya neye yarayacağını bilen öğrenci derse, öğrenmeye karşı güdülenmiş, motive olmuş hale gelir. Aynı hadîste Hz. Peygamber'in, Müslümanın hurma ağacıyla benzerlik gösteren yönlerine vurgu yaparak, İslam dininin güzelliğine, faydasına, ona tabi olanların taşıyacağı özelliklere vurgu yapmak suretiyle insanların dinini öğrenmeye ve yaşamaya olan isteklerini, heveslerini artırmak üzere bir motivasyon sağladığı da görülmektedir. Böylece aslında Hz. Peygamber'in bir söz söylerken veya bir eğitim verirken pek çok arka plan faktörünü aynı anda göz önünde bulundurup eğitimi bu doğrultuda şekillendirdiği de anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in kimi zaman da soruları eğitim faaliyetini bitirdikten sonra cevaplamayı tercih ettiği daha önce belirtilmişti. Aşağıdaki hadis üzerinden gidilerek bu konuyla ilgili bir takım çıkarımlarda bulunmaya çalışılacaktır.

*"Ebu Hureyre (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir mecliste toplulukla konuşurken bir bedevi gelerek "Kıyamet ne zaman" diye sordu. Allah rasulu hiç duymamış gibi konuşmasına devam etti. Bazıları "Hz. Peygamber soruyu duydu ama soru hoşuna gitmedi, bu sebeple cevap vermedi." derken, bazıları da "Hz. Peygamber, adamın sözünü duymadı." dediler. Hz. Peygamber konuşmasını tamamlayınca "Kıyamet hakkında soran kişi nerede?" buyurdu. Adam, "Buradayım ey Allah'ın elçisi!" dedi. Hz. Peygamber, "Emanet zayi edildiğinde kıyameti bekle" buyurdu. Adam, "Emanet nasıl zayi edilir?" diye sordu. Hz. Peygamber "İş ehil olmayana verildiğinde kıyameti bekle." buyurdu."*⁶⁵

Buhârî'nin fikhî kanaatlerinin bâb başlıklarında saklı olduğu âlimlerce ifade edilen bir husustur.⁶⁶ Onun ilgili bâba *"Bir şey konuşurken kendisine*

⁶⁴ Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen*, s. 166.

⁶⁵ Buhârî, *İlim*: 2.

⁶⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethu'l-bârî*, thk. Abdükâdir Şeybe, Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 2001, s. 16.

soru sorulan kişinin konuşmasını bitirdikten sonra soran kişiye cevap vermesi” adını vermesi, rivayette geçen uygulamanın günümüzde soruların cevaplanma işinin konuşma (eğitim faaliyeti) sonuna bırakıldığı bir takım uygulamalarla benzerlik gösterdiği kanaatine ulaştırmaktadır. Bugün konferans, panel, sempozyum gibi eğitim faaliyeti olarak nitelendirilebilecek tekniklerde de benzer yöntemin tercih ediliyor olması çalışmanın temel iddiasına dair bir örneği daha sunmaktadır. Nitekim İbn Hacer de yukarıdaki hadîste âlim ve öğrencinin uyması gereken edebe işaret edildiğini ifade ederek bu hadîsten âlimin soru soran kişiyle konuşmasını tamamlayınca kadar ilgilenmemesi, konuşmasını bitirdikten sonra ona cevap vermesi ve sorana karşı yumuşak davranması gerektiğiyle ilgili sonuçlar çıkarmıştır.⁶⁷

Aslında ilgili hadîsten, soruların ders sonuna ertelenip ertelenmemesi hakkında çıkarılan hükümlerle ilgili âlimler arasında görüş farklılıkları olduğunu da burada zikretmek gerekir. İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İmam Ahmed (ö. 241/855), hutbe konusunda bu hadîsin zahirini esas almış, biri soru sorduğunda hutbenin yarıda kesilmeyeceği, hutbe bittikten sonra soruya cevap vermek gerekeceğini söylemişlerdir. Çoğunluğun görüşü ise sorunun hutbenin hangi aşamasında geldiğine bağlı olarak ayrıma gitmek gerektiği şeklinde olmuştur. Bu ayrıma gidenlere göre, eğer hutbenin farzları eda edilirken soru gelmişse cevap ertelenir. Hutbenin farz olmayan bölümlerinde sorulan soruya ise cevap verilir. İbn Hacer, bahsi geçen tüm görüşleri verdikten sonra en doğru tutumun şöyle olacağını ifade eder;

“Din işi ile ilgili önemli bir soru ise, özellikle de yalnızca soru soranla ilgili bir durum ise soruya cevap vermek müstehap olur. Sonra imam hutbeye devam eder. Bunun dışında bir soru olursa cevabı erteler. Bazen hutbenin farzlarından biri yerine getirildiği sırada sorulan soruya derhal cevap vermek gerekebilir. Ancak en doğru görüşe göre, imamın soruya cevap vermesi halinde hutbeye baştan başlaması gerekir. Bu hükümlerin tümü konu ile ilgili farklı hadislerden elde edilmiştir. Şayet sorunun cevabının hemen bilinmesi önemli değilse bu hadîste olduğu gibi, özellikle de bu konuda soruyu terk etmek daha evla olduğundan, cevap ertelenir.”⁶⁸

Soruyu soran kişi için zorunlu bir durum söz konusu olduğunda imamın cevap vermesinin daha uygun olacağıyla ilgili başka bir rivayet de Müslim’de Ebû Rifâa hadîsinde yer alır. İlgili hadîste Hz. Peygamber hutbe okuduğu

⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, s. 142-143.

⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, s. 142-143.

sırada dinini bilmeyen yabancı bir adamın din hakkında gelip soru sorduğu söylenir ve Hz. Peygamber hutbeyi bırakarak bir kürsüye oturur. Allah'ın kendisine öğrettiği bilgileri, o kişi için öğretmeye başlar. Daha sonra hutbesine kaldığı yerden devam ederek konuşmasını bitirir.⁶⁹

Verilen bilgiler neticesinde anlaşılmıştır ki fayda-zarar ilkesinden hareketle kimi durumlarda eğitim kesilerek soru cevaplanabilse de herhangi bir zaruret oluşmadıkça esas faydalı olan, eğitim faaliyetinin aksamaması için genellikle soruları cevaplama işini sona bırakmaktır. Tabii ki bu durum her zaman geçerli olmayabilir ki bunun örnekleri de hadislerde mevcuttur. Nitekim ne geçmişte ne de şimdi eğitim faaliyetlerinde konu, mekân, muhatap kitlesi vb. hesaba katılmaksızın standart bir yöntem veya teknik ile ilerlenmemiş, her zaman işlenen konuya, hedef kitleye, ortam ve şartlara bağlı olarak eğitim planı oluşturulmuş ve bu doğrultuda metotlar belirlenmiştir. Bu sebeple soruların cevaplanma işinin eğitim sonuna bırakılmasının daha uygun olacağı nitelikteki eğitimlerde bu yöntemler, farklı yöntemlerin fayda sağlayacağı durumlarda da diğerleri tercih edilebilecektir.

Hz. Peygamber'in kullandığı bu yöntemin eğitim faaliyetinin sağlıklı şekilde icra edilmesi noktasındaki faydası açıktır ki günümüzde de soruların konuşma sonuna saklandığı tekniklerle eğitimler organize edilmekte, bu eğitimlere konusuna, hitap ettiği kitleye, kontenjan durumuna bağlı olarak dünyanın dört bir yanından insanlar katılım sağlamaya çalışmaktadır. Konferans, panel, sempozyum şeklinde örneklendirilebilecek bu teknikler, günümüzde eğitmenlerin en çok kullandığı yöntemlerden biri olan düz anlatım (takrir) yönteminde istendik davranışlar kazandırılırken tercih edilebilmektedir. Her üç teknikte de dinleyicilerden, konuşmacıya ya da konuşmacılara konuyla ilgili sorularını konuşma sonunda sormaları istenir.⁷⁰ Konu, sunuş biçimi, eğitim ortamı vb. açılardan farklılıklar bulunsa da bu teknikler, soruların konuşma sonuna saklanması, eğitimin veya iletişimin sekteye uğramaması bakımından böyle bir planlamanın öngörülmüş olması

---

⁶⁹ Müslim, Cuma: 15.

⁷⁰ Murat Varol, "Sözlü Anlatım Türleri ve Bilimsel Araştırma-Sunum Teknikleri", *Üniversiteler İçin Türk Dili Ders Kitabı*, ed. Mehmet Emin Bars, Ankara: Son Çağ Akademi Yayınları, 2019, s. 214-220.

sebebiyle, Hz. Peygamber'in soruları eğitim sonuna bırakma uygulamasıyla benzerlik taşır.

Burada belirtmek gereken önemli bir husus, bu faaliyetleri diğer tüm tekniklerde olduğu gibi Hz. Peygamber'in metotlarıyla tamamen örtüştürme çabası içinde olunmadığıdır. Yalnızca uygulamalar arasında benzerlik taşıyan yönlerinden hareketle verimli metotlar, ders planlamaları, eğitimcilere örnek teşkil edebilecek yöntemler ortaya çıkarmak amacıyla bir takım tespitler yapılmaktadır. Yoksa Hz. Peygamber'in eğitiminde, ne panelde olduğu gibi küçük bir grubun öğrenciler karşısında hazırlıklı bir konuşma yapmaları, ne de sempozyumdaki gibi çok önceden planlanmış belirli bir konu üzerinde durarak sunum yapılması gibi bir durum elbette söz konusu değildir. Ancak uygulamalar arasındaki tüm farklara rağmen eğitim faaliyetinde soru sorma işinin eğitim sonuna bırakılması, eğitimin sekteye uğramaması, planlı ve düzenli olması, sorularla öğrencilerin odak noktalarının bozulmaması vb. amaçların taşınması bakımından benzerlik arz eder ve bu yöntemin faydalarını açığa çıkarır.

Yukarıda verilen bedevinin kıyametin zamanını sorduğu hadîs hatırlanacak olursa ilgili hadîste Hz. Peygamber'in eğitim esnasında gelen bir soruya karşı takındığı tavır, soruyu cevaplamayı eğitim faaliyetini sekteye uğratmadan sonraya bırakmak şeklindeki davranışı, bugün de öğrencilerin etkinliklerde sınıf düzenini bozmaları durumunda işe koşulacak önlemlerden biri olarak ele alınmaktadır.⁷¹ Güncel kaynaklarda “*Olumsuz davranışları sakince görmezlikten gelmek*” adı altında işlenen bu önleme seçeneğinin pratik örneği, ilgili hadîste mevcuttur. Yine öğrencinin konuşmasını kesmesine fırsat vermeden, ancak sonradan sorusunun cevabını mutlaka güzel bir şekilde cevaplandırmak gibi davranışları da Hz. Peygamber'in bugünkü terminolojideki tabirle sınıf yönetimindeki becerisini ortaya koymaktadır. *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazılan pek çok açıklayıcı eserde de bu hadîs ile ilgili izahlarda aynı hususlara dikkat çekilmiş, bu hadîse göre hocanın uyması gereken kurallar; soru soran kişiyi azarlamamak, konuşmasını bitirdikten sonra ona cevap vermek, yumuşak davranmak

---

⁷¹ Melek Şahinel, “Etkin Öğrenme”, *Eğitimde Yeni Yönelimler*, ed. Özcan Demirel, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 158.

şeklinde belirtilmiştir. Öğrencinin uyması gereken kurallar ise; başka bir işle uğraştığı sırada hocaya soru sormamak, ders almada itina göstermek, hocanın verdiği cevabı anlamadığında soruyu daha anlaşılır bir biçimde sormak olarak ifade edilmiştir.⁷² Başka bir eserde ise âlim meşgul bulunduğu müddetçe ona herhangi bir şey sormamanın öğrencinin adabından olduğu, çünkü konuşmakta olduğu konuyu tamamlayınca kadar sözünü kesmemenin dinleyenlerin hakkı olduğu gibi açıklamalarda bulunulmuştur.⁷³

Hz. Peygamber'in eğitim faaliyetlerinde diğer metotların kullanımı sırasında yer yer faydalanan soru-cevap tekniğinden farklı olarak; eğitimin baştan sona soru-cevap tarzında ilerleyebildiği daha önce de belirtilmişti.⁷⁴ Bu konuya verilebilecek örnek sayısı birkaç sayfaya sığdırılamayacak kadar çoktur. Zira onun eğitim faaliyeti planlı veya plansız, anlık gelen sorular doğrultusunda, her mekân ve her şartta vuku bulabilmiştir. Hadîslerin büyük bir kısmı da bu tür olaylar doğrultusunda intikal etmiştir. Sahâbeden gelen İslam hakkında, en faziletli amel hakkında, insanların en hayırlısı hakkında ve daha çoğaltılabilecek nice sorular karşısında Hz. Peygamber'in verdiği cevaplar neticesinde gerçekleşen eğitim faaliyetlerinin de hepsi yine bu başlık altında değerlendirilebilir. Konuyu somutlaştırmak bakımından birkaç hadîs ele alınacaktır. Örneğin Abdullah ibn Amr ibn Âs (r.a)'dan rivayet edilen bir hadîs şu şekildedir;

*"Rasûlullah (sav) veda haccında insanlar sorup öğrensinler diye Mina'da durdu. Yanına biri gelip, "Bilmeden kurban kesmeden önce traş oldum" dedi. Rasûlullah, "Kurbanını kes, günahı yok, buyurdu. Diğeri gelip, "Bilmeden taş atmadan evvel kurban kestim" dedi. Rasûlullah, "Taşı at, günahı yok" buyurdu. O gün Peygamber'e öne geçirilmiş veya geriye bırakılmış bir şey sorulduğunda "Yapın, zararı yok" demekten başka bir şey söylemedi."*⁷⁵

Buhârî bu hadîsi "*Kendisi Ayakta İken Oturmakta Olan Bilgili Bir Kimseye Soru Sormak*" adını verdiği bâb başlığı altında zikrederek bu hadîse dair fıkhi kanaatini göstermiştir. Bu hadîs, Hz. Peygamber otururken kendisi ayakta olan bir kimsenin Hz. Peygamber'e soru yöneltip cevabını almak suretiyle soru-cevap tekniğinin bir eğitim metodu olarak hayatın içinde, her

⁷² Hanîfî Akın, *Safvetül Kari bi İhtisari Sahîhi'l-Buhari*, İstanbul: Saadet Yayınevi, 2008, C. 1, s.140.

⁷³ Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, s. 215.

⁷⁴ Özerbaş, "Temel Öğretim Yöntemleri", s. 265.

⁷⁵ Buhârî, İlim: 23, 46, Hac: 131; Müslim, Hac: 57.

an, her yerde, her şekilde (otururken, ayakta, binekte vs.), anlık öğretim sağlayan temel bir metot olarak karşımıza çıktığını göstermektedir. Önden bir program hazırlanmaksızın, eğitim tamamen o an gelişen bir hadîse neticesinde icra olunur ve kazanım direkt olarak verilir. Soru-cevap, her zaman öğretimdeki temel iletişim araçlarından biri olmuştur. Bu metoda göre öğretim faaliyeti sadece soru-cevap yoluyla yapılır.⁷⁶ Konuya örnek teşkil eden başka bir hadîste Ebu Musa (r.a) şöyle demiştir:

*Peygamber'e bir kimse geldi ve 'Ya Rasulallah! Allah yolunda kütâl ne demektir? Kimimiz öfkesine kapılarak, kimimiz ârından dolayı kütâl yapıyor?' diye sordu. Rasûlullah soran kimseye doğru başını kaldırdı ve 'Her kim Allah'ın kelimesi en yüksek olsun diye kütâl yaparsa onunkisi aziz ve celil olan Allah yolundadır.' buyurdu.*⁷⁷

Abdullah İbn Ömer (r.a)'den rivayet edilen bir başka hadîste de yine gelen soruya verilen cevap neticesinde mîkât sınırları ile ilgili eğitim gerçekleşmiştir:

*"Bir kimse, Mescid-i Nebevi'de ayağa kalkıp, 'Ey Allah'ın rasulü! Nerede ihrama girmemizi emredersin?' diye sordu. Rasulullah, 'Medineliler Zu'l Huleyfe mevkisinde ihrama girer, Şam tarafından gelenler Cuhfe mevkisinde ihrama girer, Necd tarafından gelen kimseler ise Karn mevkisinde ihrama girer, buyurdu.'*⁷⁸

Bu hadisler de öğretim faaliyetinde soru cevap metodunun, önceden planlanmış bir vakit gözetilmeksizin, her an ve her yerde uygulanan bir metot olarak kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Soru-cevabın hangi kullanım şekli baz alınırsa alınsın iletişimde, eğitimde en aktif kullanılan yöntemlerden biri olduğu açıktır. Öyle olmaya devam edeceği de şüphesizdir. Ancak tabi ki gelişen ve değişen şartlar çerçevesinde çeşitli mecralarda, yeni niteliklere sahip kılınarak ve farklı amaçlarla da kullanımı her zaman söz konusu olacaktır. Nitekim bugün soru-cevap tekniği üzerine kurulu olarak organize edilen çeşitli yarışmalar, bilgisayar oyunları, uygulamalar soru-cevabın eğitimde kullanımının güncel sürümleri olarak nitelenebilir. Bu sürümler, yüz yüze organize edilen programlar aracılığıyla icra edilebildiği gibi, çeşitli interaktif site, uygulama ve programlar üzerinden online şekilde de gerçekleştirilebilmektedir. Bu tarz uygulamalarda genellikle kişinin önceden bildiği bilgileri karşılaştığı

⁷⁶ Özerbaş, "Temel Öğretim Yöntemleri", s. 265.

⁷⁷ Buhârî, İlim: 45, Cihâd: 15, Farzu'l-Humus: 10, Tevhîd: 28; Müslim, İmâret: 42.

⁷⁸ Buhârî, İlim: 52, Hac: 5,8,10; Müslim, Hac: 2.

sorularla karşılaştırma, yeni bir bilgi üretme veya tahmin yürütme, beyin fırtınası yapma, doğru veya yanlış bildiği bir takım konuları teyit etme veya doğrusunu öğrenme imkânı doğmaktadır. Ayrıca yarışma formatında düzenlenen versiyonlarında da, tıpkı muhatabı güdüleme, motivasyon sağlama amaçlı sorularda bahsedildiği gibi kişi, bir hedef doğrultusunda çaba sarf etmeye istekli hâle getirilerek cevaplama, doğrusunu öğrenme işine karşı da heyecan kazanmaktadır. Böylece daha kalıcı öğrenmeler sağlanabilmektedir. Bu tür uygulamalar günümüzde sınıf ortamında da icra edilebilmekte, akıllı tahta, cep telefonu gibi imkânlar da bu doğrultuda kullanılabilmekte ve böylece teknolojik aletler eğitimde faydalı bir malzeme olarak değerlendirilip, eğitim materyallerine zenginlik katılabilmektedir. Bunların yanı sıra öğretmen öğrencide merak uyandırma, düşündürme amaçlı soru sorma yöntemini de akıllı tahta üzerinden izleteceği bir video, kısa film ve animasyon ile sağlayabilmekte, videoda izletilen konularla ilgili öğrencilere çeşitli sorular sorarak derste işlenecek yeni konuya dair merak uyandırabilmekte veya videoda izlenenler ile derste anlatılan kazanımların bağlantısını kurdurarak anlayışlarını geliştirmeyi hedefleyebilmektedir.

Soru-cevabın güncel kullanım yollarına dair örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak burada mutlaka değinilmesi gereken bir diğer husus da, sorulan soruların veya soru sorma maksadıyla izletileceklerin niteliğiyle ilgili olmalıdır. Zira öğretmenin sorduğu sorular; öğrencilerin yanlış taraflara, gündeme gelmesi istenmeyecek konulara çekmelerine müsait olmayacak nitelikte ve netlikte olmalıdır. Aynı şekilde üzerinde düşündürülmek istenen, hakkında soru sorulmak üzere izletilen videoların da içeriğinin önceden kontrol edilmiş olması, uygunsuz bir sahne, uygunsuz bir söz veya yanlış anlaşılmaya müsait bir unsur bulunmamasına muhakkak dikkat edilmelidir. Aksi durumlarda sorulan soruların sağlayacağı faydadan çok zararı dokunabilecektir. Öğretmenlerin diğer pek çok yöntemde de olması gerektiği gibi bu yöntemi de uygularken yapılacak şeyin gerçekten amaca hizmet edip etmeyeceğini iyi değerlendirmesi ve gelişigüzel bir şekilde değil, usulüne uygun olarak bilinçli bir şekilde icra etmeleri önem taşımaktadır.

1.2.4. Şemalarla Anlatmak (Kavram ve Bilgi Haritalarını Kullanmak)

Kavram haritaları 1970’li yılların başlarında geliştirilen, öğrencilerin öğrenecekleri içeriğin onlara daha anlamlı gelmesi için örgütsel yapılar oluşturmalarına olanak sağlayan bir öğretim tekniğidir. Kavramlar arasındaki ilişkilerin görsel bir sunumu olarak da tanımlanan kavram haritaları öğrencilerin kavramı, konuyu ya da olayı anlayabilmeleri için gereken anahtar ilişkileri belirlemelerini olanaklı kılar.⁷⁹ Bilgi haritası ise bir konu hakkındaki önemli bilgilerin ve bu bilgiler arasındaki ilişkilerin şematik olarak gösterilmesine dayanmaktadır ve öğrenilecek bilginin haritalandırılması söz konusudur ancak daha çok şema şeklinde oluşturulur.⁸⁰ Bu teknikler, anlatılacak ve öğretilecek olan konunun farklı özelliklere sahip şemalar üzerinden resmedilerek, görselleştirilerek anlatılması bakımından Hz. Peygamber’in izah etmek istediği bazı konuları şemalardan faydalanmak suretiyle anlatma uygulamasıyla benzerlik göstermektedir. Elbette bu benzerlik diğer birçok yöntem ve teknikte de olduğu gibi birbiriyle tamamen örtüşme biçiminde değil, görselleştirme ve ilişkilendirmenin eğitimdeki faydasının farkında olmak anlamında kısmi bir benzeşmedir. Yoksa Hz. Peygamber’in bu yöntemleri bugün ki uygulama biçimlerine, bir takım teknik özelliklerine riayet etmek suretiyle birebir aynı şekilde uygulamadığı izahtan varestedir. O, yalnızca konunun görsel olarak desteklenerek ve kavramlar arasında ilişki kurarak karşı tarafa aktarıldığında daha kolay ve kalıcı şekilde öğretilebileceğinin bilincindeydi. Bu yüzden bazı hadislerde onun eğitimini çeşitli şekiller çizerek göstermek veya şemalar üzerinden izah etmek şeklinde gerçekleştirdiği görülmektedir. Bugün de bilimsel çalışmalar ışığında görselleştirmenin anlamaya olan katkısının ortaya konması, bunun bir sonucu olarak çizim ve şema odaklı çeşitli eğitim materyallerinin tasarlanması söz konusudur.

“Abdullah (r.a)’dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah bir dikkörtgen çizdi, ortasına bir çizgi ve bunun etrafına da birkaç kısa çizgi daha çizdi.

⁷⁹ Mehmet Arif Özerbaş ve Selcen Bingöl, “Öğretim Teknikleri”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021, s. 329.

⁸⁰ Özden Demirkan, “Öğretim ve Eğitim Durumları İlişkisi”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021, s. 370.

Buyurdu ki, “Bu, insan. Bu da onun eceli ve etrafını sarmış. Bu dışarıdaki çizgi de onun arzuları. Bu kısa çizgiler ise ona sarılmış durumda afet ve musibetler. Eğer bu insan bu tarafa giderse ona bu, öbür tarafına giderse de bu isabet eder.”⁸¹

“Enes’in (ra.) anlattığına göre ise Rasulullah birkaç çizgi çizdi ve “Bu, insanın arzu-istekleri, bu da ecelidir. İnsan bu ikisi arasında böyle (zor durumda) kalır. Zira hangi tarafa adım atsa o tarafındaki hata yaklaşmış olur.”⁸²

Hangi rivayet baz alınırsa alınsın yukarıdaki hadislerle, Hz. Peygamber’in insan, ecel, arzu, musibet kavramlarını birbirleriyle olan ilişkileri yönünden şematik bir şekilde anlatmayı tercih ettiği, böylece konunun zihinlerde daha anlaşılır ve kolay şekilde yerleşmesini temin ettiği anlaşılmaktadır. İnsanın aşırı istekler beslemesine rağmen yine de sınırlı bir ömre sahip olduğu, sonunda ecelden kurtuluş olmadığı gerçeği ancak bu kadar güzel anlatılabilirdi.⁸³ Nitekim hadis âlimi ve *Sahîh-i Buhârî* şerhi “*Umdetu’l-Kârî*”nin müellifi Bedreddin el-Aynî de (ö. 855/1451), burada insanın emeli ile ilgilenirken ecelinin onu kuşattığı, emeline ulaşmadan ansızın ecelin gelebileceği ve insanın her daim ölüme hazırlıklı olması gerektiğinin anlatıldığını ifade etmiştir.⁸⁴ İnsanın emeli, eceli ve ölümüne sebep olan musibetlerin misali şemalaştırılmıştır. Şematik anlatımı kullanması, Hz. Peygamber’in genel olarak soyut olan veya insanların anlamakta güçlük çekebileceğini düşündüğü metafizik konuları izah ederken başvurduğu yöntemlerden biri olmuştur.⁸⁵

Geçmiştekinden farklı olarak eğitimde çizim, şemalaştırma, görselleştirme uygulamaları bugün çeşitli üst düzey uygulama ve bilgisayar programları üzerinden çok daha kolay ve profesyonel şekilde hazırlanabilmektedir. Bu da çok daha zor ve karmaşık konuları, birbiriyle iç içe geçmiş, anlaşılması güç pek çok kavram ya da bilgiyi şemalar, haritalar yardımıyla izah edebilmeyi epey bir kolaylaştırmış görünmektedir. Öyle ki, bu iş için özel tasarlanmış eğitim materyali oluşturma siteleri oluşturulmuş, çeşitli şematik, kavramsal ilişkiler içeren konulara özel etkinlik materyalleri

⁸¹ Buhârî, Rikâk: 4.

⁸² Buhârî, Rikâk: 4.

⁸³ Parlador, “Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim”, s.282.

⁸⁴ Ebû Muhammed (Ebû’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu’l-Kârî fî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Beyrût: Dâru ihyâü’t-türâsi’l-arabî, XXIII, s. 34-35.

⁸⁵ Adem Korukcu, “Peygamberimizin Eğitim Uygulamalarında Görselleştirme”, *İslami İlimler Dergisi*, C. 1, S. 1 (2006), s.189-202.

üretilip basılmış, hatta kitaplaştırılmış, öğretmenler sınıflarda akıllı tahtalar üzerinden açılıp gösterilebilen hazır haritalardan faydalanabilir hale gelmiştir. Bunun yanında bugün kağıt, kalem vb. eğitim araç-gereci anlamındaki materyal zenginliğinin de bir sonucu olarak her öğrenci konuya ilişkin kavram haritalarını, şemalarını kendisi tasarlayıp oluşturabilmekte, böylece kazanımlar bu yolla öğretmen tarafından da test edilebilmekte ve pekiştirilebilmektedir.

1.2.5. İlmi Yazarak Yaymak (Tebliğ Çerçevesinde)

İlmin, bilginin, gönderilmek istenen mesajların yazılarak farklı bölgelerdeki insanlara ulaştırılması bir tebliğ yolu olarak tercih edilmek üzere Hz. Peygamber örneğinde karşımıza çıkmaktadır. Onun bu uygulamayı kullanması, tebliğ vazifesini icranın bir gereği olmanın yanı sıra doğru yolu gösterme, öğretme amacıyla bu yöntemin bir eğitim yolu olarak da tercih edilmesi gerektiğini göstermektedir. Ancak burada Hz. Peygamber'e özgü kullanılmış bir eğitim metodu olarak ilmin (bilginin) yazılması işi ile sahâbe tarafından çeşitli sebeplerle hadîslerin yazılması meselelerini birbirinden ayırmak gerekir. Hz. Peygamber'in bazı devlet başkanlarına mektup göndererek onları İslam'a davet etmesi, yöneticileriyle resmi yazışmalarda bulunması gibi tebliğ yani bilgiyi ulaştırma maksatlı ilmî yazım faaliyetleri bir eğitim metodu olarak bu başlık altında değerlendirilecektir. Zira o dönemde bu metot, henüz bir hadîs nakletme ya da koruma, muhafaza etme yolu olarak değil, sözlerin canlı ve asıl sahibi Hz. Peygamber tarafından bir tebliğ metodu olarak kullanılmaktaydı. Kısmen Hz. Peygamber ve sahâbe devrinde sahifeler şeklinde ortaya çıkan, sonrasında sistemli bir faaliyet olarak ortaya konan hadîs yazım faaliyetleri (Bilginin, ilmin kayıt altına alınması kapsamında) sahâbe uygulamaları bölümünde ele alınacaktır.

Konuya örnek teşkil eden hadîslerden biri şu şekildedir:

*"Ubeydullah bin Abdullah bin Utbe bin Mesud'un zikrettiğine göre Abdullah bin Abbas ona şunu haber vermiştir: "Resûlullah, bir adama mektup göndermiş ve bunu Bahreyn'in büyüğüne (yöneticisine) vermesini emretmiştir. Bahreyn büyüğü de bunu Kısra'ya vermiştir. ..."*⁸⁶

---

⁸⁶ Buhârî, İlim: 7.

O dönemdeki imkânlar çerçevesinde ilmin, bilginin ulaştırılmasının mektup vb. yollarla gerçekleştiği düşünüldüğünde bugün bilgilerini farklı bölgelerdeki insanlara ulaştırmak isteyen eğitimcilerin önünde bambaşka seçeneklerin bulunduğu bir gerçektir. Matbaanın, teknolojinin, ulaşım ve iletişim araçlarının hayli ileri düzeye ulaştığı günümüzde ilmi birikimini, fikrini, tecrübesini vs. aktarmak isteyen eğitimciler tarafından başvuru kimi uygulamalar, bu yöntemin çağın beraberinde getirdiği gelişmiş versiyonları olarak ele alınabilir. Örneğin; bugün eğitim faaliyetleri çerçevesinde yayınlanarak pek çok bölgeye ulaştırılan dergi, kitap, makale, bildiri vb. bilgi kaynakları bu yöntemin gerçekleştirilebileceği güncel yollara örnek gösterilebilir.

Ulaşım araçlarının en uzak noktaları bile yakın kılabilirdiği günümüz dünyasında iletişim teknolojisinde geline seviye artık neredeyse her bilgiyi masaüstüne taşımış ve bunun doğal bir sonucu olarak develerin yerini bilgisayarlar, tozlu yolların yerlerini fiber optik kablolar almıştır. Her türlü bilginin yüklenebildiği ve ulaşılabilirdiği internet ortamından artık pek çok farklı alanda eğitim faaliyetleri için de kolaylıkla faydalanılabilmektedir.⁸⁷ Bunun sonucu olarak günümüz teknolojik imkânları sayesinde bilgiler artık sanal ortamda yazılıp saniyeler içerisinde kitlelere mail, bildiri, video, mesaj vb. pek çok farklı kanalla da ulaştırılabilmektedir. Dolayısıyla bu yollar da günümüzde ilmin yazılarak farklı bölgelere ulaştırılma yönteminin güncel versiyonları olarak görülebilir. Çeşitli siteler, uygulamalar vb. üzerinden istifade edilen online eğitim kaynakları aracılığıyla bilgi aktarımında bulunmak da yine aynı minvalde değerlendirilebilir. Artık insanlar mesajlarını, tebliğlerini bu kaynaklar sayesinde milyonlara ulaştırabilmekte ve bu kaynaklara bir eğitim yöntemi olarak günümüzde aktif şekilde başvurulabilmektedir.

Günümüz imkânları çerçevesinde başvuru bu öğretim yönteminde bugün muhatap kitle tarafından atlanmaması gereken önemli bir nokta vardır. Kişi, kendisine bu yollardan herhangi biriyle ulaşan bir bilgiyi, kaynağın ve bilginin güvenilirliği açısından mutlaka araştırmalıdır. Sonuçta eskiden

---

⁸⁷ Hayati Yılmaz, “İnternette Rihle”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, C. 2, S. 1, (2004), s. 139-152.

mektuplar mühürlenebilirken veya el yazısı gibi güvenilirlik açısından delil sayılabilecek unsurlar söz konusu iken bugün, sanal ortamda yayımlanan kaynakları, eserleri, bilgileri aynı şekilde kontrol etmek çok zordur. Mümkünse bu bilgileri, matbu olarak elde bulunan eserler ile karşılaştırmalı olarak kullanmak veya kaynak tespiti yapmak, güvenilir kimselerin yayınladıkları ya da yazdıkları metinlere itibar etmek gibi çeşitli tedbirlerle yaklaşarak kullanmak gerekir. Bu da ilmin yazılarak farklı bölgelere ulaştırılması yönteminin günümüz versiyonunda ortaya çıkarılabileceği bir risk olarak değerlendirilebilir. Bu yöntem güvenilirlik açısından gerekli tedbirlerle birlikte başvurulması gerektiği Hz. Peygamber'in uygulamalarında da göze çarpmaktadır. Yukarıda zikredilen hadisin başında Buhârî'nin kitabında verdiği bilgiler bunu göstermektedir. Buna göre kimi âlimler münâveleye Hz. Peygamber'in seriyeye komutanına yazdığı mektubu delil getirmişlerdir.⁸⁸ Hz. Peygamber, komutana "Bu mektubu falanca yere varıncaya kadar okuma." demiş, komutan da söz konusu yere ulaşınca mektubu açıp okumuş ve insanlara bildirmiştir. Hz. Peygamber'in gönderdiği mektubu komutana verirken, daha sonra okumasını emretmesinin âlimler tarafından geçerlilik ve güvenilirlik açısından değerlendirilmiş olması Hz. Peygamber'in bu yöntemlere gerekli tedbirlere başvurmak suretiyle başvurduğunu göstermektedir. Bazı âlimlere göre, bu mektubun güvenilirliği, bağlayıcı bir delil olması sahâbenin adil olmasından kaynaklıdır. Yani, bu vasıf sebebiyle mektubu değiştirme ihtimalleri bulunmadığından bağlayıcı sayılmıştır ancak sahâbeden sonraki nesiller için bu durumun geçerli olmadığı söylenmiştir. İbn Hacer ise mükatebe yolunun delil olmasına mektubun mühürlü, taşıyan kişinin güvenilir ve gönderilen kişinin de hocanın yazısını bilen bir kişi olmasını şart koşmuş ve bunun dışında mektubun değiştirilme ihtimalini ortadan kaldıran diğer şartların da söz konusu olduğunu

---

⁸⁸ Münavele: Hadis tahammül yollarından biridir. Hocanın öğrencisine (içinde hadislerin bulunduğu bir) kitap vererek "bu benim falancadan işittiğim rivayetlerdir" veya "bu benim yazdığım kitabımdır, bunu benden rivayet et" demesi suretiyle olur. Arz-ı münavele ise öğrencinin (içinde hadislerin bulunduğu bir) kitabı hocasına getirmesidir. Mükatebe de hocanın kendi el yazısı ile hadisi yazması veya yazısına güvendiği bir kişiye yazdırması, ardından bunu kontrol ederek öğrencisine göndermesi ve bunu rivayet etmesine izin vermesidir. Buhârî, mükatebe ile münaveleyi birbirine eşit kabul etmiştir.

belirtmiştir. Eğer mektubu taşıyan kişi adil ve güvenilir ise mührü de gerekli görmemiştir.⁸⁹

Konuyla ilişkilendirilebilecek bir diğer hadîs şu şekildedir:

“Enes İbn Malik’in (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Hz. Peygamber bir mektup yazdırdı (veya yazdırmak istedi). Ona “Onlar mühürsüz mektubu okumazlar” denildi. Hz. Peygamber (s.a.v) de “Muhammedün Rasûlullah” yazılı bulunan gümüşten bir yüzük edindi. Ben onun elinde gümüşün beyazlığını görür gibiyim.

(Hadîsi rivayet eden kişi diyor ki) Katade’ye sordum: “Bu yüzüğün nakışının Muhammedün Rasûlullah olduğunu kim söyledi?” Katade: “Enes söyledi.” dedi.”⁹⁰

Bu hadîsteki “*Mühürsüz mektup okumazlar*” ifadesi, Buhârî’nin bu hadîsi neden “*Münavele ve İlim Ehlinin İlmi Yazarak Farklı Bölgelere Göndermesi Konusunda Zikredilenler*” adlı başlığa yerleştirdiğini anlaşılır kılmaktadır. Mükâtebe ile amel edilmesi için değiştirilmediğinden emin olmak maksadıyla mühürlenmesi gerektiği hükmü bu hadîsten de çıkarılabilir. Yine yukarıda da belirtildiği gibi mektubu taşıyan kişi adil ve güvenilir ise mektup mühürlenmeyebilir.⁹¹ Bu hadîsin orijinal (Arapça) metninde her ne kadar “*Hz. Peygamber (sav) mektup yazdı*” denilmiş olsa da bu ifade mecazendir. Burada Hz. Peygamber’in mektubu kâtibe yazdırdığı kastedilmektedir.

Sonuç olarak bu yöntem veya bilgi aktarma yolunun, uygulandığı her dönemde, uygulanış biçimlerine göre güvenilirlik açısından farklı riskler taşıyabileceği ortadadır. Bunların bilincinde olarak yaklaşıldığında, bir takım şartlara riayet edilerek uygulandığında kolay, pratik ve son derece faydalı bir öğretim yöntemi olarak önce Hz. Peygamber örneğinde, sonrasında bilimsel faydası ispatlanmış şekilde günümüzde karşımıza çıkmaktadır. Aslında tam da bu noktada sorgulamak ve üzerine düşünmek icap eden yeni bir alan açılmış olmaktadır. Acaba bugün mevcut olan teknolojik buluşlar, cihazlar, sosyal ağlar, online platformlar ve daha nice gelişme kapsamındaki imkânlar, Hz. Peygamber zamanında mevcut olsaydı, bu imkanların sunduğu kolaylık ve sesini daha geniş kitlelere duyurmak adına kapsadığı etki alanına dayanarak kendisi de öğretim faaliyetlerini, tebliğ vazifesini bu yollara başvurarak icra eder miydi? Şayet edecek olsaydı nasıl bir yol izler, nasıl

⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, s. 154-155.

⁹⁰ Buhârî, İlim: 7.

⁹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, s. 156.

yaklaşırdı? Mektup yerine mail veya pek çok çeşitli iletişim aracından birini kullanmayı tercih eder miydi? Mühür yerine güvenliği temin edecek farklı bir araç, yol, yöntemle başvurur muydu? Hatta ve hatta çevresindeki Müslüman bilim adamlarından, teknisyenlerden, mühendislerden kendi güvenilir cihaz, uygulama veya sosyal medya ağlarını üretmelerini ve insanlık yararına sunmalarını isteyebilir miydi? Daha akla gelebilecek pek çok soru çerçevesinde günümüz imkânlarının ilmî anlamda ne gibi katkılar sağlayabileceği, ne kadarına yakın-uzak durmak gerekeceği veya bizim bu imkânların neresinde durmamız gerektiği konuları üzerine ciddi anlamda eğilmek gerekebilir.

1.2.6. Zaman Planlaması Yapmak ve Hazır Bulunuşluk Faktörü

Zaman, öğretimin planlamasında dikkate alınması gereken en önemli kriterlerden biridir. Yine eğitimin gerçekleşeceği en uygun zamanı kollamak ve nitelik yakalamak bakımından hazır bulunuşluk ilkesi de zaman faktörüne eşlik etmektedir. Günümüzde eğitimcilere verilen pedagojik eğitimlerde mutlaka bu unsurların üzerinde önemle durulup, öğretim ilke ve metotlarına dair eserlerde de bu konulara ısrarla yer verilir. İlgili kaynaklarda zaman, iki boyutta ele alınmıştır. Bunların ilki öğretmen tarafından kullanılan öğretme zamanı, diğeri de öğrencinin öğrenmeye ayırdığı zamandır. Eğitmen açısından zaman, sınıf içi ve sınıf dışı olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınır. Öğretmen, sınıf dışındaki zamanını iyi yönettiğinde sınıf içindeki zamanı da şekillendirmiş olacaktır. Bu nedenle öğretmenlerin kişisel zamanlarını iyi yönetiyor olmaları kendilerini daha iyi yetiştirmelerine, ders öncesi süreci etkili kullanıp dersi de daha verimli geçirmelerine sebep olacaktır.⁹²

Eğitim öğretim faaliyetleri için ayrılan zamanın verimli ve etkili olabilmesinde etkili olan birtakım unsurlar vardır. Öğretim hizmetinin niteliği, öğretim düzeyinin uygunluğu, motivasyon düzeyinin yüksek olması, hazır bulunuşluğun gerçekleşmesi bunlardan bazılarıdır. Daha fazla zaman harcamak demek, daha çok öğrenmek demek değildir. Önemli olan bu zamanın etkili ve verimli kullanılabilmesidir. Ders içeriğinin kolay ya da zor

⁹² Subhan Ekşioğlu, “Öğretimi Planlama”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021, s. 138.

olması, derste kullanılan öğrenme-öğretme yaklaşımları, derse etkili bir başlangıç yapılarak motivasyonun artırılması, hazır bulunuşluğun gerçekleşmiş olup olmaması gibi unsurlar derse ayrılacak zamanın uzun ya da kısa olmasını belirlemektedir. Örneğin, derse kötü bir başlangıç yapılırsa olumsuz bir öğrenme iklimi oluşup öğretim açısından ciddi bir zaman kaybı oluşabilir. Bu durumda kazanımların elde edilmesi için süre uzayacak, belki de tekrar tekrar ders yapılması gerekecektir.⁹³

Bu bilgiler doğrultusunda eğitim süresinin uzun ya da kısa olmasını belirleyen farklı değişkenlerin olduğu anlaşılmakla birlikte, günümüzde yapılan çalışmalar genel olarak bir bireyin ortalama dikkat süresinin ne kadar olduğuyla ilgili bir takım veriler ortaya çıkarmıştır. Bu verilerden yola çıkarak, öğrencilerin belirli ve sınırlı bir dikkat süreleri olduğu dikkate alınmış ve okullarda ders süreleri buna göre belirlenmiştir. Bunun sonucunda bir ders saati ortalama olarak 40-50 dakika aralığında planlanmıştır. Bu dakikaların yeterli gelmesi veya fazlasına ihtiyaç duyulması da söz konusu olabilecektir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi her öğrenci bir olmadığı gibi her dersin içeriği, dersin işleniş şekli, kullanılan yöntem vb. de bir olmayacaktır. Burada öğretimin verimliliği ders süresinin uzunluğundan ya da kısalığından çok, bu sürenin öğretmen tarafından kullanılma biçimine, nitelikli kılınmasına bağlıdır.⁹⁴

Güncel kaynaklarda genel olarak bu bilgiler çerçevesinde işlenen, eğitimde zaman planlaması ile ilgili faktör, hadisler incelendikçe Hz. Peygamber'in uygulamalarında da göze çarpmaktadır. Aynı hassasiyetin kendisinde de bulunduğu ve eğitimini bu faktörleri göz önünde bulundurarak gerçekleştirdiği aşağıda yer verilecek hadisler neticesinde anlaşılmaktadır. Ancak bugün eğitimci açısından zamanın sınıf içi ve sınıf dışı olmak üzere ikiye ayrılabilmesi ifade edilmişti. Hz. Peygamber'in kendi içinde bulunduğu dönemde ve eğitimci kimliğinin genel hatları çerçevesinde bakıldığında onun için böyle bir ayırmadan bahsedilmesi söz konusu olmayacaktır. Zira onun eğitimi belli bir mekânla veya zamanla sınırlı değildi, her an ve her yerde aktif şekilde ders verir halde bulunmaktaydı. Zaman, mekân ve muhataplarının

---

⁹³ Ekşioğlu, "Öğretimi Planlama", s. 138-139.

⁹⁴ Münire Erden, *Sınıf Yönetimi*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2021, s. 17.

durumuna göre söz ve hükümleri dağınık olabilmekteydi.⁹⁵ Dolayısıyla insanlarla bulunduğu her an onun için bir ders saati, her mekân da bir sınıf sayılırdı. Kendisinin ağzından çıkan her söz, bir kazanım değeri taşıyordu. Ancak belirli zamanlarda, belirli bir kitleye karşı gerçekleştirdiği kısmen planlı konuşmalarda zaman planlamasına dikkat ettiği, insanlara bıkkınlık vermeden, heyecanlarını kaybettirmeden konuşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Öyle ki sahâbe, kendilerine bıkkınlık vermemek ve usandırmamak için Hz. Peygamber'in özel zamanları kolladığını, bunun için vaaz vermek üzere sahâbenin istekli olduğu günleri yakalamaya gayret ettiğini bildirmiştir.⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) bu bilgiye ulaşılan rivayette geçen, sahâbe tarafından “*yetehavvelü*” şeklinde ifade edilen fiilin, uygun vakitleri gözetmek anlamında kullanıldığını ve bununla sahâbenin sıkılmaması için Hz. Peygamber'in vaaz işini her gün yapmadığının anlaşıldığını söylemiştir. Devamında salih amellerden bir müddet sonra usanma korkusu sebebiyle amele ara vermenin müstehab olduğunu belirtmiş ve amelde devamlılığın dinde güzel görülmesiyle birlikte bunun iki duruma bağlı olacağını açıklamıştır. Birincisinde kişi, herhangi bir zorlanma olmaksızın her gün amel yapmak isteyebilir ve bunda bir sakınca yoktur. Ancak herkes aynı değildir, bu sebeple gün aşın veya haftada bir yaparak ameli işleme gününde daha dinç olunması da sağlanabilir. Ara verilen günde de dinlenilebilir. Dolayısıyla bu planlama, durumlara ve kişilere göre değişebilir. Bu konuda ölçü, kişinin dinç olmasının da dikkate alınması ile birlikte amele duyulan ihtiyaçtır.⁹⁷ Burada amel ile ilgili açıklamaları ilim faaliyetleri için de aynı şekilde değerlendirmek mümkündür, zira ilim öğrenmek de niyete bağlı olarak amel kapsamındadır. Bu rivayet, kişilerin durumuna bağlı olmak üzere eğitim (ilim) süreçlerinin planlanması gerektiğine, zaman planlaması yapmanın faydasına ve gereğine işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu hadîste geçen uygulamasından yola çıkarak sahâbe de vaazlarını verirken aynı hassasiyeti gözetmeye dikkat etmişlerdir. Bu doğrultuda sahâbeden birine, insanlara her gün ilim öğretmesi

⁹⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 232.

⁹⁶ Buhârî, İlim: 11, Deâvât: 69; Müslim, Sıfatü'l-Kıyâme: 19.

⁹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 162-163.

isteğiyle bir talep geldiğinde, o talebin “*Nebî (a.s)’ın bizi usandırmamak maksadıyla vaaz vermek için uygun zamanlarımızı kolladığı gibi, ben de sizin istekli olduğunuz zamanları kolluyorum*” şeklinde cevaplanarak kabul edilmediği görülmektedir.⁹⁸

Sahr el Gâmidî’den (r.a) rivayet edilen bir başka hadîste Hz. Peygamber’in “*Allah’ım! Erken yaptığı işleri ümmetime mübârek kıl.*”⁹⁹ şeklinde dua etmesi de kendisi tarafından zaman mefhumuna önem verildiğini göstermesi bakımından konuya örnek teşkil eder. Günün ilk vaktinin ve sabahların ümmete bereketli kılınması için Hz. Peygamber’in dua ettiği ve bu duanın ümmetin yaptıkları işlere zamanlarının yetmesi için olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁰ Bu iş (amel), mal kazanmak veya ilim peşinde koşmak olabileceği gibi, düşmana karşı kazanmak ya da bunlardan başka bir amel de olabilir. Hepsinin bereketli olmasının istendiğini ifade etmektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, orduyu savaşmaları için sabahın ilk vaktinde göndermiştir.¹⁰¹ Sahr’ın da Hz. Peygamber’in bu duasına mazhar olmak için ticaret mallarını sabahın erken saatlerinde yolladığı ve bu sayede servet sahibi olduğu ifade edilmiştir.¹⁰² Bu hadîse binaen her konuda işe erken başlamak bereket vesilesi olarak görülmüş, Hz. Peygamber’in vefatından sonra devam eden hadîs eğitim ve öğretim faaliyetlerinde de hem râvî hem de hadîs tâlibi için meclise erken gelme son derece önemli kabul edilmiştir. Bu hadîste erken yapılan işten kastın ilim talebinde ve safa erken yetişmede erken davranmak olduğu belirtilmiştir. Günlük hayata erken başlamanın ve zamanı iyi kullanmanın önemine dikkat çeken bu hadîsle birlikte öğrencinin derse zamanında gelmesi, dersten elde edeceği kazanımlara yönelik gayret

⁹⁸ Buhârî, İlim: 12.

⁹⁹ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil k-Karabelli, Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2010, C. 3, Ticârât: 41; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi ‘u’l-kebîr*, thk. Beşşar Avvad Ma’ruf, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998, C. 4, Buyû’: 6.

¹⁰⁰ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul: Kahraman yayınları, 1982, C. 6, s. 231.

¹⁰¹ Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafîri İbnu’l-Arabi, *Arizatü’l-Ahvezî bi şerhi Sahîhi’t-Tirmizî*, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y, C. 3, s. 215.

¹⁰² Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce*, s. 231.

içerisinde olması yani ders zamanını iyi kullanması, zaman kaybetmemesi gibi sonuçlar çıkarılmaktadır.¹⁰³

Bunlardan başka, derste öğrenilenleri ders dışındaki zamanlarda da uygulamak, tekrar etmek, yaşamak vb. hususlar da öğrencinin öğrenmeye ayırdığı zamanla ilgili örmekler olarak zikredilebilir ki bu anlamda Hz. Peygamber'in öğretileri de sahâbe tarafından yaşam boyu yol gösteren bir harita gibi sürekli izi sürülen öğretilerdir. Bu özelliğinden dolayı onun derslerinin öğrencileri tarafından özel bir zaman ayırmaksızın daima tekrar edilme ve yaşama uyarlama halinde olması söz konusudur.

*“İki nimet vardır ki, insanların çoğu bu nimetleri kullanmakta aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit.”*¹⁰⁴ sözleri de yine Hz. Peygamber'in zaman mefhumuna verdiği kıymeti göstermektedir. Bu hadîs, insanın sağlığındayken zamanın değerini bilmesi gerektiğini, boş vakit geçirmekten kaçınıp elindeki zamanı bir nimet olarak görüp değerlendirmesi ve planlı hareket etmesi, vaktini ziyan etmemesi gerektiğini göstermektedir. Sağlık ve zamanın bir arada anılması da manidardır. Zira insan sağlıklı olur ama zamanı olmaz, zamanı olur ama sağlıklı olmaz ve nihayetinde yine herhangi bir icraatte bulunamaz, bir ürün veya kazanç ortaya koyamaz. Dolayısıyla bu iki nimeti eldeleyen, kaybetmeden değerlendirmek gerekmektedir.

Öğrencideki hazır bulunuşluk ve motivasyon unsurları da eğitim süresinin uzun veya kısa olmasını ve eğitimin hangi zamanda yapılacağını belirlemesi yönünden zaman faktörüyle yakın ilişki içerisindedir. Bu kavramlar, günümüz eğitim öğretim faaliyetlerinde çok fazla önemsenmekte ve hatta öğretim yöntem ve teknikleri açısından etkili öğrenmede en üst sıralarda gelen unsurlardan sayılmaktadır. Birbirleriyle yakın ilişkilerinden dolayı bu kavramların (hazır bulunuşluk, motivasyon) bir arada ele alınmasında sakınca görülmemiştir. Hazır bulunuşluk, kişinin bir davranışı ortaya koyabilmesi için lazım gelen donanıma sahip olmasıdır. Bu donanım büyümeyi, olgunlaşmayı, önceki öğrenmeleri, istekliliği, sağlık durumunu vb. kapsamaktadır. Buradaki isteklilik yani motivasyon kavramı, öğrencilerin

¹⁰³ Emrah Kandemir, *Hadîs Talebesi -Hatîb El-Bağdadî'nin El-Cami'i Özelinde-*, Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2021, s. 29-30.

¹⁰⁴ Buhârî, Rikâk: 1.

istenen görevleri yerine getirmek için zaman ve çaba harcamaya ve becerilerini kullanmaya olan istekleriyle ilgilidir. Öğretmenlerden beklenen en önemli görev, öğrencilerine etkili bir motivasyon desteği sağlamaktır.¹⁰⁵ Motive edilmiş öğrenci artık derse hazır bir öğrencidir ve bununla birlikte şayet öğrencide öğrenme için gerekli olan ön koşullar da mevcut ise aynı zamanda hazır bulunuşluk da gerçekleşmiştir. Dolayısıyla hazır bulunuşluk durumu bazen öğretmen tarafından sağlanabileceği gibi bazen de öğrenci, öğretmen tarafından destek verilmeye ihtiyaç duymaksızın fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal vb. her anlamda öğrenmeye hazır bir şekilde eğitmenin karşısında bulunabilmektedir. Bu durumda da eğitmen, eline geçen bu fırsatı yakalayıp değerlendirmeli, eğitimi en uygun anda vakit kaybetmeden gerçekleştirmelidir. Aşağıda verilecek olan örnekler de Hz. Peygamber'in kimi zaman bu hazır bulunuşluğu çeşitli yöntemlerle kendisinin temin ettiğini, kimi zaman ise hâlihazırda gerekli ön koşullara sahip öğrenciyi yakaladığında o fırsatı ve zamanı değerlendirip eğitimi icra ettiğini göstermektedir. Nitekim yukarıda söz konusu edilen, sahâbenin “Hz. Peygamber (sav) bizi usandırmaktan korktuğundan vaaz vermek için (istekli olduğumuz) günleri kollardı.”¹⁰⁶ dediği hadîsten de Hz. Peygamber'in ilim öğretmek için en uygun zaman olarak insanların en istekli olduğu zamanı yakalamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Buhârî bu hadîsi “*İnsanlar nefret etmesinler diye Hz. Peygamber'in ashabına vaaz vermek ve ilim öğretmek için uygun oldukları zamanı kollaması*” başlıklı bâba yerleştirmiştir. Bu da hadîsten eğitim faaliyetlerinde öğrencilerin hazır bulunuşluk durumlarını göz önünde bulundurmanın önemli rol oynadığının ve hatta gerekliliğinin fıkhi bir hüküm olarak çıkarılabileceğini göstermektedir.

Daha önce farklı başlıklar altında ele alınan Dımâm b. Salebe ile ilgili hadîs de aynı zamanda talebenin öğrenmeye en açık, istekli ve hazır bulunduğu anda eğitimi gerçekleştirme durumunu aktarması yönüyle burada yeniden zikredilmelidir. Zira Buhârî'nin ilgili hadîsi “*İlim ve Yüce Allah'ın 'De ki: Rabb'im İlmimi Artır!' Sözü*” başlıklı bâb altında ele almış olması da

¹⁰⁵ Semra Güven, “Öğretim Sürecinde Öğrenci ve Öğretmen”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021, s. 50.

¹⁰⁶ Buhârî, İlim: 11, Deâvât: 69; Müslim, Sıfâtü'l-Kıyâme: 19.

bunu göstermektedir. Kişinin ilmini artırmak için heyecan duyduğu, öğrenmeye istekli, açık ve hazır olduğu zamanda verilen eğitim faaliyeti karşı tarafta en üst düzeyde etkisini gösterecektir. Eğer Hz. Peygamber, o an Dımâm'a sabırla karşılık vermek yerine eğitimi ertelese yahut soruların tamamını cevaplamasaydı belki de muhatap bir daha aynı şevk ve istekle alacağı cevapları beklemeyecekti. Aynı motivasyon, hazır bulunuşluk bir daha gerçekleşmeyecekti. Bu sebeple o an açık bir zihinle, kabul etmeye hazır bir kalple muallimin karşısına gelen öğrenciyi yakalamak, eğitim fırsatını değerlendirmek icap etmekteydi.

Daha önce “*Muhatabın dikkatini çekme amaçlı sorular*” bahsinde ele alınan hurma ağacı ile ilgili hadîste de Hz. Peygamber'in eğitim faaliyetini gerçekleştirmeden, söyleyeceği sözleri sarf etmeden önce sahâbeye aslında cevabını bildiği sorular sorarak onların az sonra verilecek olan bilgiye dair meraklarının artmasını soru yöntemiyle sağladığı ve böylece hazır bulunuşluklarını artırmayı temin ettiği görülmüştü. Böylece uyanan merak neticesinde sahâbe, Hz. Peygamber'in ne söyleyeceğini heyecanla beklemekte ve algılarını tamamen açmış şekilde ona yönelmekteydi. Bu hazır bulunuşluk durumunu değerlendirerek eğitim faaliyetini icra eden Hz. Peygamber'in söyleyecekleri artık daha meraklı ve istekli bir şekilde dinlenecek, dolayısıyla daha iyi ve kolay anlaşılacaktı.

Yine “*Her kim ilim öğrenmek için bir yola koyulursa, Allah ona cennete giden bir yolu kolaylaştırır.*”¹⁰⁷ hadîsi de Hz. Peygamber'in ilim öğrenmeye teşvik edici bir söz ile ashabın genel anlamda ilim yolunda isteklerini, meraklarını artırmayı, motivasyon sağlamayı amaçladığını göstermektedir.

Bu örneklerle birlikte zamanında Hz. Peygamber'in öğretilerinde ve uygulamalarında eğitimde “*zaman*” ve “*motivasyon*” faktörlerine önem verildiği ve bunlara uygun bir eğitim planlaması öngörüldüğü ortaya çıkmıştır. Bugün de bilimsel çalışmalar neticesinde aynı hususların öneminin ortaya konduğu görülmüş, bu doğrultuda eğitim-öğretim faaliyetleri tasarlanmaya çalışıldığı anlaşılmıştır.

---

¹⁰⁷ Müslim, Zikr ve'd-duâ: 38.

1.2.7. Temsîl ve Teşbih (Benzetme) Yoluyla Anlatmak

Öğretim yöntem ve tekniklerinden biri olan anlatım yönteminin daha etkili kullanılabilmesi için anlatımı çeşitli söz sanatlarıyla zenginleştirmek gerektiğinden daha önce bahsedilmişti. Sözlükte “benzetmek, benzeri ve dengi olduğunu söylemek” anlamına gelen teşbih de bu söz sanatlarının başında gelmektedir. Temsîl kelimesinin de teşbihe yakın bir anlamı vardır. “Benzemek; benzetmek” anlamındaki müsûl kökünden türemiştir ve “iki şey arasında eşitlik derecesinde benzerlik kurmak” manasına gelir. Yani her teşbihte benzerlik eşitlik derecesinde değildir. İki şey, yalnızca lafız ve mâna bakımından birbirine benzetilir. Temsilde ise mahiyet açısından zat ve sıfatlarda da bir benzetme söz konusudur.¹⁰⁸ Buna göre her temsil teşbihtir, fakat her teşbih temsil değildir. Bu sebeple konuya ilişkin verilecek örnek hadîslerde benzetmeler mahiyet açısından ayrıma tabi tutulmadan genel manada teşbih olarak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Eğitimdeki kullanımı açısından teşbih, söze güzellik katmak, etkiyi artırmak gibi sebeplerle başvurulmuş bir söz sanatıdır. Bu yöntem, anlatıma kuvvet kattığı gibi anlaşılmayı da kolaylaştırır. Belki de günümüzde en çok kullanılan söz sanatı olan teşbih, edebî, fikrî, ilmî ve hatta günlük hayattaki sıradan konuşmalar dahi pek çok alanda başvurulmuş bir sanattır ve etkili şekilde kullanılması da bir takım unsurlara bağlıdır. Kullanan kişinin becerisi, birbirine benzetilenler arasındaki bağın kuvvetli kurulması, doğru edatlarla ifade edilmesi bunlardan bazılarıdır. Bugün anlatım yöntemi ile gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinde sıkça başvurulmuş bu etkili sanatın, kendi yaşadığı dönem içerisindeki ortama uygun şekilde Hz. Peygamber tarafından da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

“Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Mü'minin mü'mine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sınıksız kenetleyip tutan binalar gibidir.” Hz. Peygamber bunu açıklamak için, iki elinin parmaklarını birbiri arasına geçirerek kenetledi.”¹⁰⁹

Benzetme (teşbih) yönteminin kullanıldığının net olarak anlaşıldığı bu hadîs, konuya dair verilebilecek örneklerden bir tanesidir. Hz. Peygamber

¹⁰⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Teşbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, s. 558-560.

¹⁰⁹ Buhârî, Salât: 88, Mezâlim: 5; Müslim, Birr: 17.

burada müminlerin birbirlerine karşı tavır ve tutumlarının, aralarında yardımlaşmalarının bir binanın parçalarının birbirini sımsıkı tutması, kenetlenmesi gibi olması gerektiğini söylemiştir. Bu benzetmeyi yaparak sağlam bir şekilde iç içe geçmiş malzemelerle kenetlenerek inşa edilmiş binalar nasıl dayanıklı olur ve yıkılmaz ise aynı o şekilde Müslümanların da birbirlerine yardımcı olduğu, birlik ve beraberlik içinde bulunduğu, birbirlerine sımsıkı kenetlendiği, güçlerini ve kuvvetlerini birleştirdiği takdirde yıkılmayacaklarını, dimdik ayakta kalacaklarını anlatmak istemiştir.

“Ebu Musa (r.a) Hz. Peygamber’in (sav) şöyle buyurduğunu söylemiştir; “Allah’ın benim aracılığımla gönderdiği hidayet ve ilim, bol yağmura benzer. Bu yağmur bazen toprağın öyle bir kısmına isabet eder ki bu kısım bereketlidir, suyu kabul eder, çayır ile bol ot yetiştirir. Bir kısmı da bir kayalık gibi olur, suyu üstünde tutar da Allah insanları onunla faydalandırır. Bu sudan hem içerler hem de hayvanlarını sularlar, ekin ekerler. Diğer bir kısmı ise düz ve kaypaktır. Ne suyu tutar, ne çayır bitirir. Allah’ın dinini anlayıp da Allah’ın benim aracılığımla gönderdiğinden yararlanan, bunu öğrenen ve öğreten kimse ile bunu duyduğu vakit kibrinden kafasını kaldırmayan ve Allah’ın benim aracılığımla gönderdiği hidayeti kabul etmeyen kişinin örneği işte budur.”¹¹⁰

Yine bu hadîste de Hz. Peygamber’in teşbih yöntemini etkili bir şekilde kullandığı ve bu yöntem ile anlattıklarını daha anlaşılır kıldığı ve anlatımını kuvvetlendirdiği anlaşılmaktadır. Kurtubî ve diğer hadîs yorumcularının açıklamalarına göre bu hadîste Hz. Peygamber, kendisi aracılığı ile gönderilen dini, ihtiyaç duydukları sırada insanlara gelen bol yağmura benzetir. Çünkü Hz. Peygamber’in peygamber olarak gönderilmesinden önce insanlar bu durumdaydı. Ölü bölgeleri dirilten yağmurlar gibi ölü kalpleri de, dini ilimler canlandırır. Hz. Peygamber kendisini dinleyenleri, yağmurun isabet ettiği farklı toprak parçalarına benzetmiştir. Onu dinleyenlerin bir kısmı âlim, amel eden ve insanlara öğretendir. Bu kişi; suyu kabul eden böylece kendisine yararı olan, bitki bitiren ve böylece başkasına yaran olan bereketli toprak parçasına benzer. Hz. Peygamber’i dinleyenlerden bir kısmı da ilmi toplar, zamanının tümünü ilme harcar ancak nafileleri yerine getirmez veya topladığı bilgileri tam olarak kavramaz. Bununla birlikte bu ilmi başkalarına aktarır. İşte bu kişi suyu üzerinde tutan ve bu sayede insanlara yarar sağlayan toprak parçasına benzer. Hz. Peygamber’in “Benim sözümü işiten ve işittiği gibi başkasına aktaran kişinin Allah yüzünü nurlandırın”

¹¹⁰ Buhârî, İlim: 20; Müslim, Fezâil: 5.

sözü ile işaret ettiği kişi budur. Bazı insanlar da vardır ki ilmi iştirler ancak bunu öğrenemezler, bununla amel etmezler ve başkalarına da aktarmazlar. Bunlar suyu kabul etmeyen veya suyu başkasının kullanamayacağı şekilde bozan düz ve kaypak toprak parçasına benzerler.¹¹¹

Bir başka hadîste ise Ebu Hureyre (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

*"Sizden biri uyuduğu zaman şeytan onun kafasının arka tarafına üç düğüm atar ve her düğümü attıkça 'Önünde uzun bir gece var, haydi uyu!' der. Kişi uyanıp Allah'ı zikrederse bu düğümlerden biri çözülür. Kalkıp abdest alırsa ikincisi, namaz kıldığında da üçüncüsü çözülür. Böylece o kişi dinç ve huzurlu bir şekilde sabaha kavuşur. Aksi halde uyuşuk, tembel ve huzursuz bir halde sabahlar."*¹¹²

Bu hadîste Hz. Peygamber, şeytanın insanın üzerine çöktürdüğü gaflet, tembellik ve uyku sevdirmeye tuzaklarını, boyun köküne atılan üç düğüme benzeterek tasvir etmiştir. Şeytanın her insanı gaflet, tembellik ve uykuyu sevdirmeye bağları ile sıkıca bağladığı ve o insanı Allah'ı anmaktan, abdest ve gece namazından böylece alıkoyduğu gibi temsîlî bir tasvirle anlatımını hem kuvvetlendirip hem de konuyu muhatap tarafından daha anlaşılır kılmıştır.¹¹³

Bir başka hadîste Hz. Peygamber'in dua ederken beyaz elbisenin kirden temizlendiği gibi Allah'tan da kalbini hatalardan öyle temizlemesini istediği nakledilmiştir. Yine aynı duanın devamında hataları ile kendisi arasındaki mesafenin de doğu ile batı arasındaki mesafe kadar olmasını istemiştir.¹¹⁴ Her iki ifadede de arzusunu dile getirirken temsîlî bir tasvire başvurduğu anlaşılmaktadır.

Ebu Mûsâ'dan nakledilen bir rivayette de Hz. Peygamber, Allah'ı zikreden ile zikretmeyen arasındaki farkı ölü ile diri arasındaki farka benzeterek izah etmiştir.¹¹⁵

Ka'b b. Mâlik'ten (r.a) rivayet edilen bir hadîste de Hz. Peygamber, mümin kimsenin misalinin taze yeşermiş ekin gibi, kâfirin misalinin de kökü üzerinde dimdik duran sedir ağacı gibi olduğunu söylemiştir. Taze yeşermiş ekini rüzgâr eğer, kimini yere serer, kimini ise doğrultur. Nihayetinde ise

¹¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 176-177.

¹¹² Buhârî, *Teheccüd*: 12.

¹¹³ Salih Suruç, *Peygamberimizi Nasıl Anlamalı Çocuklarımıza Nasıl Anlatmalı*, İstanbul: Cihan Yayınları, 2012, s. 153.

¹¹⁴ Buhârî, *Deavât*: 44.

¹¹⁵ Buhârî, *Deavât*: 66.

kurur. Sedir ağacını ise hiçbir şey eğemez. Nihayetinde sökülmesi de bir defada olur.¹¹⁶

Bunlar dışında ilerleyen bölümlerde “*Açık, Anlaşılır ve Öz Konuşmak*” başlığı altında incelenecek olan hadîste de Müslümanın bereketinin, bir ağacın bereketine benzetildiği görülecektir.¹¹⁷ İlgili hadîste, benzetme yönteminin kullanılmasının asıl amacı konunun daha kolay anlaşılmasını sağlamak, somutlaştırmak olduğundan, söz konusu hadîs açıklık yani ayanilik ilkesini de taşımaktadır. Bu sebeple hadîsteki benzetmeyle ilgili detaylı açıklama o bölümde gelecektir. Benzetme yönteminin, tıpkı bugün olduğu gibi risalet görevini yerine getiren Hz. Peygamber’in de çok sık başvurduğu yöntemlerden biri olması sebebiyle konuya örnek teşkil eden hadîsler, her birini ele almanın mümkün olamayacağı kadar çoktur. Çalışmanın maksadı hâsıl olduğundan bu kadarı yeterli görülmüştür.

Bu yöntem geçmişte sözlü anlatımı zenginleştirmek için yine sözlü olarak uygulanan bir metot iken, bugün çeşitli cihaz ve materyaller eşliğinde görselleştirilerek sunulabilmektedir. Benzetilen unsurlar bizzat görsel olarak canlandırılıp bir video, film, kısa film vb. üzerinden benzetildiği unsurlarla yan yana getirilmek suretiyle daha etkili, anlaşılır şekilde de aktarılabilmektedir. Böylece günümüz eğitimcileri geçmiştekinden çok daha kolay ve çarpıcı şekilde bu yöntemi uygulayabilmekte, anlatımlarını daha da zengin kılabilirler.

1.2.8. Jest ve Mimikleri, Beden Dilini Kullanmak

İletişim, sözlü ve sözsüz iletişim şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutularak incelendiğinde yirminci asra gelinceye kadar, ağırlıklı olarak iletişimin sözlü olanı üzerinde durulduğu fark edilir. Bu zamana kadar sözsüz iletişimin üzerinde pek fazla durulmamıştır. İnsanların beden diliyle vermiş oldukları mesajların önemli ve bir o kadar incelenmeye değer oldukları anlaşılınca, insanlar sözsüz iletişime daha bir ağırlık vermişlerdir. Sözsüz iletişim, insanların dış dünyaya sadece sözleriyle değil, yüz ifadeleri, el kol hareketleri, oturuş ve duruşlarıyla da mesaj gönderebilmeleriyle ilişkilidir ve

¹¹⁶ Buhârî, Merdâ: 1, Müslim, Sıfatü'l-Kıyâme: 14.

¹¹⁷ Buhârî, Et'ime: 42.

sözsüz iletişimin de bir dili vardır. Nasıl ki; sözün aktarım yolu dil ise, beden de kendini karşı tarafa ifade etmek için başvurduğu yol davranışlardır. Bu sebeple beden dili kavramı da bedenin davranışlarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır.¹¹⁸

Bugün sınıf yönetimiyle ilgili mevcut kaynakların hemen hepsinde öğretmenin duruşu, mimikleri, el-kol hareketleri ile göz teması kurması gibi beden diline ait unsurların sınıf içi iletişim ve etkileşim ile birlikte eğitimin etkili olmasında büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir. Son yıllarda vücut dili üzerinde yapılan çalışmalar, bireyin vücudunu kullanarak çevresindeki bireylere bazı mesajlar verdiğini göstermekte, mimiklerin ise kişinin duygularını yansıttığını göstermektedir. Öğrenci, öğretmenin bu hareketlerinden yola çıkarak yaptığı davranışın doğru veya yanlış olduğunu ya da öğretmenin verdiği mesajı hangi ruh haliyle aktardığının bilgisine ulaşabilir. Böylece eğitimin karşılıklı olarak niteliği artar, iletişim kuvvetlenir. Örneğin, öğretmenin öğrenciyle yakın mesafede durması ve ona eliyle temas etmesi öğrencinin sevildiğini ve ona değer verildiğini hissettirir. Öğrencide güven duygusu oluşur. Ya da öğrencisiyle göz teması kuran bir öğretmen hem dikkatinin, ilgi ve alakasının onlar üzerinde olduğunu hissettirir hem de kendine güvenini belli eder. Gözler yardımıyla iletişim kurulabilir, konuşulanlar onaylanabilir ya da konuşulanların anlaşılıp anlaşılmadığı belli edilebilir. Ancak belirtmek gereken bir husus da beden dilinin gereksiz kullanılmaması gerektiğidir. Konuşmayı beden dili ile desteklemek amacıyla gereksiz el, kol, jest, mimik ve vücut hareketleri yapmak öğretmene karşı duyulan sevgi ve saygıyı azaltabilecektir. Beden dilini yerinde ve zamanında, etkili bir şekilde kullanmak en idealidir.¹¹⁹

Hız. Peygamber de hitabetini lüzumu halinde çeşitli jestlerle desteklemiş, bunu kimi zaman parmaklarıyla, elleriyle, kimi zaman davranışıyla, kimi zaman da asasıyla yapmış ve böylece cemaatin daha iyi şekilde konuyu kavramasını temin etmiştir.¹²⁰ Ona Arap edebiyatındaki söz sanatları ve üslup bakımından en üst seviyede olan Kur'an-ı Kerim nazil olduğundan, konuşma

---

¹¹⁸ Canlı, "Hz. Peygamber", s. 159.

¹¹⁹ Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen*, s. 132.

¹²⁰ Kazancı, *Peygamberimizin Hitabeti*, s. 78-79.

bakımından da buna uygun bir dil becerisine sahiptir. Hz. Peygamber konuşması esnasında hareket ve mimikleriyle Kur'an'daki müşkül ve kapalı olan noktaları da açıklamış olmaktadır.¹²¹ Aşağıda yer verilecek olan örnek hadîsler, konuya örnek teşkil edecek sayısız hadîsten sadece birkaçı olacaktır.

Daha önce temsil ve teşbih yoluyla anlatım konusunu ele alırken de söz konusu olan, müminin mümine karşı durumunun, bir parçası diğer parçasını sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibi olduğunun belirtildiği hadîste Hz. Peygamber bunu açıklamak için, iki elinin parmaklarını birbirini arasına geçirerek kenetlemiştir.¹²² Hz. Peygamber'in burada soyut bir konuyu beden dilini kullanarak hareketlerle görselleştirip somut bir şekilde anlatmaya çalıştığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla sözlü iletişimine ek olarak sözsüz iletişim aracı olan beden diliyle de anlatımını destekleyerek kuvvetlendirmiş, anlaşılmayı kolaylaştırmıştır.

Bir başka hadîste Hz. Peygamber, ergenlik çağına gelinceye kadar iki kız çocuğunun her türlü bakımını üstlenip yerine getiren kişinin kıyamet gününde kendisiyle birlikte nasıl olacağını söylerken, "...Benimle birlikte şöyle gelir" ifadesini kullandığı esnada parmaklarını bir araya getirmiştir.¹²³

İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen bir rivayette de Hz. Peygamber'e hac sırasında şeytan taşlamadan önce kurban kesen bir adam, sorumluluğu olup olmadığını sormuştur. Hz. Peygamber'in bu kişiye eli ile "sakıncası yok" anlamında işaret etmesi de sözsüz iletişime verilebilecek açık örneklerden bir tanesidir.¹²⁴ Hadîslerdeki hükmü bâb başlıklarında bulunduran Buhârî de, bu hadîsi "*El ve Baş İşaretiyle Fetvaya Cevap Vermek*" başlığı altında zikrederek ilmi faaliyetlerde beden dilinin kullanımına ait bir örneği sunmuş olmaktadır. Yine Buhârî'nin aynı bâb başlığı altında yer verdiği bir diğer hadîs şöyledir:

"İlim kabzedilecek, cehalet ve fitneler yayılacak, herec çoğalacak". Hz. Peygamber'e "Herec nedir, ey Allah'ın Resulü?" diye sordular. Hz. Peygamber (sav) eli ile ölümü kasteder gibi işaretle bulunarak "İşte budur" dedi."¹²⁵

¹²¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 232.

¹²² Buhârî, Salât: 88, Mezâlim: 5; Müslim, Birr: 17.

¹²³ Müslim, Birr: 46.

¹²⁴ Buhârî, İlim: 24.

¹²⁵ Buhârî, İlim: 24.

Enes İbn Malik'ten nakledilen bir başka hadîsten öğrenildiğine göre, fırtına çıkıp şiddetli rüzgârlar estiğinde Hz. Peygamber'in duyduğu sıkıntı, yüzünden anlaşılmaktaydı.¹²⁶ Hz. Peygamber bu örnekte söz söylemeden sadece yüzündeki ifadelerle bir manayı anlatmıştır.¹²⁷ Bu hadîs, şiddetli rüzgârlar estiği zaman Hz. Peygamber'in endişelendiğini yüzündeki ifadelerle belli ettiğini, dolayısıyla şiddetli rüzgârların sıkıntılı sonuçlarından etkilenmemek için Allah'a (c.c) sığınmak gerektiğini, dua edilebileceğini göstermektedir. Nitekim İbn Hacer de bu rivayetin değişik hava durumları ortaya çıktığında ve bu sebeple endişe duyulduğunda Allah'ı murakabe etmek ve ona sığınmak için hazırlanmak gerektiğini gösterdiğini söylemiştir. Hz. Peygamber, beden dili ile karşı tarafa bunların yapılması gerektiği mesajını vermiş olmaktadır. Çünkü bir başka rivayet aracılığıyla onun şiddetli yağmurlarda endişelendiğinde dua ederek Allah'a sığındığı bilinmektedir.¹²⁸

Daha önce muhataba değer verme bahsinde de zikredilmiş olan hadîste bir gün Hz. Peygamber, kadınlar ve çocukların geldiklerini görüp ayağa kalkmış ve *“Allah'ım! Sizler insanlar arasında en sevdiğim kişilersiniz”* buyurmuştu.¹²⁹ Bu hâdisede aynı zamanda Hz. Peygamber'in söyleyeceği sözleri sarf etmeden önce ayağa kalkarak beden dilini de devreye soktuğu ve sözlü iletişimine katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Sarf edeceği sevgi sözcükleriyle beraber bu sevgi ve saygının bir göstergesi olarak bedeniyle de ayağa kalkmış, böylece bu duyguların beraberinde getirdiği heyecanı da karşı tarafa yansıtmış ve sözlü ve sözsüz iletişim unsurlarını bir arada kullanmıştır.

Enes İbn Malik'ten nakledilen hadîste Hz. Peygamber şöyle haber vermiştir:

*“Kıyamet günü olduğunda bana şefa'at etme yetkisi verilir. Ben de “Ya Rabbi! Kalbinde hardal tanesi kadar imanı olanları cennete koy!” diye niyaz ederim. Bunlar cennete girerler, sonra ben “Ya Rabbi! Kalbinde hardal tanesinden daha az imanı olanları da cennete koy!” diye şefa'at ederim”*¹³⁰

¹²⁶ Buhârî, İstiskâ': 25.

¹²⁷ Kazancı, *Peygamberimizin Hitabeti*, s. 84.

¹²⁸ Buhârî, Bed'ül-Halk: 5.

¹²⁹ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr: 5.

¹³⁰ Buhârî, Tevhîd: 36.

Enes İbn Malik, Hz. Peygamber'in bu sözleri söylerken azlığa işaret etmek için parmaklarını birbirine yumarak yaptığı işaretin hala gözlerinin önünde olduğunu söylemiştir.

Bir rivayette de Hz. Peygamber'in gusül abdestiyle ilgili olarak iki elini işaret etmek suretiyle “*Ben, başıma üç kez su döküyorum.*” dediği nakledilmiştir.¹³¹ Yine bundan başka bir rivayette Hz. Peygamber'in “*Ben ve yetimi himaye eden kimse cennette şöleyiz.*” buyurup şehadet ve orta parmağıyla –aralarını biraz ayırarak- işarette bulunduğu aktarılmıştır.¹³²

Abdullah b. Amr'ın Hz. Peygamber'den duyduğu her şeyi ezberlemek üzere yazması Kureyşliler tarafından eleştirilip, Hz. Peygamber'in de bir beşer olarak hem rıza hem kızgınlık hallerinde konuştuğu halde ondan işittiği her şeyin yazılmasını doğru bulmamaları üzerine Abdullah b. Amr'ın durumu Hz. Peygamber'e iletmesi ve Hz. Peygamber'in ona “*Yaz! Nefsim kudret elinde olan Allah'a and olsun ki, buradan hak dışında bir şey çıkmaz.*” derken parmağıyla ağzını işaret etmesi de Hz. Peygamber'in anlatımını beden diliyle de destekleyip sözlerini daha anlaşılır ve dikkat çekici kıldığının göstergelerindendir.¹³³ Böylece bugün bilimsel anlamda üzerine pek çok çalışma, araştırma yapılarak ortaya konan beden dilini kullanmak ile ilgili verilerin ve faydaların, zamanında Hz. Peygamber tarafından da farkında olduğu anlaşılmaktadır. O, eğitimi bu uygulamanın sağlayacağı katkının bilincinde olarak icra etmiş ve sözlü iletişimini beden dili ile de pek çok kez zenginleştirmiştir.

1.2.9. Uygulamalı Olarak Öğretmek

Önce bir işi oluşturan işlemlerin uygulanma şeklinin gösterilip açıklanması, sonra da öğrenciye uygulama ve alıştırma yaptırarak öğretilmesi şeklinde başvuru olan öğretim yolu günümüzde “Gösterip-Yaptırma” adı ile ele alınmaktadır. Daha çok uygulama düzeyindeki bilişsel davranışlar ile psikomotor becerilerin kazandırılmasında kullanılan bu yöntem, model olma veya gösterme, drama, rol oynama vb. şekillerinin de mevcut olması

---

¹³¹ Buhârî, Gusl: 4.

¹³² Buhârî, Talâk: 25.

¹³³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebû Davûd*, thk. Muhammed Avvame, Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998, İlim: 3.

yönünden sadece fen bilimleri gibi derslerin laboratuvar ortamında işlenmesi esnasında kullanılabilecek sınırlı bir alana sahip değildir. Sosyal bilimler gibi pek çok farklı derste de kullanılabilmesi mümkündür.¹³⁴

Hiz. Peygamber'in eğitimci kimliğine bakıldığında ise onun sadece anlatan değil, anlattığını bizzat yaşayan ve yaşatan bir öğretmen olduğu anlaşılmaktadır. Dersini, eğitimi yaşayışıyla vermekte olması esasen onun öğretmek istediğı ilke, değer, davranış ve tüm uygulamaları öncelikle bizzat şahsı ile göstermiş olması demektir. O, her dakikası dolu, aktif olan bir öğretmen ve eğitmendi. Ne tatili, ne de izni vardı. Özel zamanları dışında kalan tüm vaktini Müslümanları eğitmeye, yetiştirmeye ayırmıştı. Hep onlarla iç içeydi. Çünkü onlardan beklediğı görevler vardı. Görevlerini ise eksiksiz yerine getirebilmeleri, uygulayabilmeleri için de bilgi sahibi olmaları ve görmeleri gerekiyordu.¹³⁵ Bu sebeple Hiz. Peygamber, öğretilerini sadece anlattıklarıyla değil, yaşantısıyla, uygulamalarıyla hayatıyla gösteriyor ve sahâbe de bunları görüp gözlemleyip öğreniyor, birebir uyguluyordu. Hiz. Peygamber'in insanlar karşısındaki örneklığı sadece abdest, dua, namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerin uygulamasına özgü de değildi. O, birçoğı sünnet olarak algılanacak örnek davranışlarını ashâbına fiilen talim ve tatbik etmiş ve aslında hayatın pratiğıyle ilgili her anında bir örneklik sergilemiştir.¹³⁶ Bu yönüyle bakıldığında gösterip-yaptırma metodunun bugünkü uygulanma şekline benzer şekilde Hiz. Peygamber'in uygulamalarında da yer aldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte onun eğitiminde sınırlı örneklerle bunu göstermeye çalışmak muhakkak eksik nitelendirilecek bir çaba olacaktır. Çünkü bu metot, aslında onun tüm hayatına ve doğal olarak hadîslerine yerleşiktir. Hadîsin, Hiz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri anlamına gelmesi sebebiyle aslında kendisinde vuku bulan tüm davranışlar, insanların gördüğü, öğrendiğı ve uygulamaya koyduğı örnek davranışlar kapsamında değerlendirilir. Nitekim Kur'an'da da onun taşıdığı bu özellik, "üsve-i hasene" (güzel bir örnek) olarak ifade edilmiş, yüce bir ahlâk sahibi

¹³⁴ Özerbaş, "Temel Öğretim Yöntemleri", s. 289.

¹³⁵ Suruç, *Peygamberimizi Nasıl Anlamalı*, s. 123.

¹³⁶ Bünyamin Erul, "Hiz. Peygamber'in İnsanlarla İletişiminde Beden Dilini Kullanımı", *Diyanet: Aylık Dergi*, S.156 (2003), s. 21.

olduğu bildirilmiştir.¹³⁷ Bu açıklamalarla beraber konuya örnek vermek her ne kadar bu metodun Hz. Peygamber'in hayatında kapladığı yer anlamında kapsam daraltmak gibi olacaksa da konuyu netleştirmek açısından birkaç tanesini zikretmek gerekmektedir. Hz. Peygamber minber üzerinde namaz kıldığı bir gün yine minberin üzerinde iken tekbir getirmiş, sonrasında da minberden inmeden rükû etmiştir. Ardından geri geri minberden inerek minberin ilk basamağının dibine secde etmiştir. Aynı uygulamayı tekrarlayarak nihayet namazı bitirmiş ve insanlara dönerek şöyle buyurmuştur:

*“Ey insanlar! Ben bu şekilde namaz kıldım ki bana uyasınız ve benim namazımın nasıl olduğunu öğrenesiniz.”*¹³⁸

Bu hadîs, namazın nasıl kılınacağını Hz. Peygamber tarafından uygulamalı olarak gösterildiğinin, öğretildiğinin göstergesidir. Nitekim İbn Hacer de bu hadîsten cemaate namazın nasıl kılınacağı uygulamalı olarak öğretilbileceği sonucunu çıkarmıştır. Aynı zamanda Hz. Peygamber sol arka saflarda bulunan cemaatin kendisini görmelerini sağlamak amacıyla minberin en üst basamağında namaz kıldırdıktan sonra izahta bulunarak bir kimsenin alışılmışın dışında bir uygulamaya başvurduğunda bunun hikmetini ve gerekçesini yakınlarına, arkadaşlarına açıklaması gerektiğini de göstermiş olmaktadır.¹³⁹

*“Rivayet edildiğine göre İbn Abbas abdest alırken yüzünü yıkadı. Şöyle ki; bir avuç su alıp ağzını çalkaladı ve burnuna çekti. Sonra bir avuç su alıp bu avucu ile diğerini birleştirerek yüzünü yıkadı. Yine bir avuç su alıp sağ kolunu yıkadı, bir avuç su alıp sol kolunu yıkadı. Sonra başını meshetti. Sonra bir avuç su alıp sağ ayağını iyice yıkayacak şekilde döktü. Yine bir avuç su alıp sol ayağını yıkadı. Sonra da : “Resulullah'ı (sav) bu şekilde abdest alırken gördüm.” dedi.*¹⁴⁰

Bu hadîs, ağız ve burnun bir avuç su ile çalkalanabileceğine delil bulunmuş olup, sahâbenin Hz. Peygamber'i bu şekilde abdest alırken görüp izlemesi ve sonrasında onun abdest alış şeklini örnek alıp aynen uygulaması bakımından gösterip-yaptırma metoduna birebir örneklik teşkil etmektedir. Yine tek bir avuç su kullanarak iki elle yüzün yıkanmasına da delil

¹³⁷ El-Kalem, 68/4; el-Ahzâb 33/21.

¹³⁸ Buhârî, Cuma: 26.

¹³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 400.

¹⁴⁰ Buhârî, Vudû': 7.

görülmüştür. Çünkü bir el tüm yüzü yıkamaya yetmeyebilir.¹⁴¹ Bu uygulamaların bugün insanlar tarafından öğrenilmesinin sebebi, abdestin nasıl alınacağını zamanında Hz. Peygamber'in bizzat uygulamalı olarak detaylıca sahâbeye göstererek öğretmiş olmasıdır. Bu hadîsin mevkûf olduğunu belirtmekte de fayda vardır. Mevkûf, isnâdı ister muttasıl, isterse munkatı' olsun sahabenin bir sözü, fiili veya benzer şekilde ikrârı olarak nakledilen rivâyettir. Bu tâbir, onların dışındakiler tarafından (mesela tâbiûn) senedi sahâbede kalacak şekilde nakledilen hadîslerde de kullanılır.¹⁴² İleride sahâbe bölümünde de değinilecek olduğu gibi sahabenin ümmet içerisinde bulunduğu özel konum, Hz. Peygamber'in sahabeyi ümmetinin en hayırlı nesli olarak nitelemesi gibi pek çok gerekçe sebebiyle onların sözleri ve davranışları da özel bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Böylece hadîs ve sünnetin tesbit ve naklindeki titizlik sahâbîlerin söz ve amellerinin tesbit ve naklinde de büyük ölçüde gösterilmiş ve sahâbe sözleri hadîsler gibi derlenip isnâd sistemiyle nakledilmiştir.¹⁴³

Yine buna benzer bir başka hadîste Osman İbn Affan abdest organlarını üçer kere yıkayarak sırasıyla abdest aldıktan sonra Hz. Peygamber'in şöyle dediğini bildirmiştir: "...Benim aldığım gibi bu şekilde abdest alarak, hatırına bir vesvese getirmeksizin, nefsinin sesine kulak vermeden iki rekât namaz kılan kişinin geçmiş günahları affolunur."¹⁴⁴ Tıpkı gösterip-yaptırma yönteminin amaçlarında olduğu gibi fiilen öğretmek daha etkili ve daha öğretici olduğundan hadîste de bu şekilde bir öğretimin gerçekleştiği göze çarpmaktadır. Abdest organlarını yıkarken tertibe riayet etmek gerektiği de yine bu hadîs vesilesiyle uygulamalı olarak Hz. Peygamber'den öğrenilmektedir. İbn Hacer, mezkur hadîsin baş kısmında abdeste ait her bir fiilin "sonra" bağlacı ile bağlanmasına binaen bu çıkarımda bulunmuştur.¹⁴⁵

¹⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 241.

¹⁴² Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme, Medine: Dârü'l-Yûsr; Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2016, C. 3, s. 97.

¹⁴³ Abdullah Aydın, "Mevkuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, s. 437-438.

¹⁴⁴ Buhârî, *Vudû'*: 24.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 259-261.

Enes İbn Malik'ten gelen bir rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“İnsanlarla lâ ilâhe ilallâh deyinceye kadar savaşmam emredildi. Eğer bunu söyler, bizim gibi namazı kılar, kiblemize yönelir ve bizim gibi hayvan boğazlarsa, dinin öngördüğü durumlar dışında onların kanlarını akıtmamız ve mallarına el koymamız haram kılındı. Onları hesaba çekmek ise Allah'a aittir.”¹⁴⁶

Hz. Peygamber'in yukarıdaki hadîste “*bizim gibi*” ifadesini kullanması, hadîste kastedilen kişilerden yapmaları beklenen davranışın bizzat Hz. Peygamber ve ashabının yaptığı gibi, aynı şekilde yapılması gerektiğine işaret etmektedir. İbn Hacer, ehli kitaptan tevhidi kabul edenlerin her ne kadar namaz kılıp, kibleye yönelip hayvan boğazlasalar da, Hz. Peygamber ve ashabı gibi namaz kılmayıp, onların kiblesine yönelmediklerini, bazılarının da Allah'tan başkası için kurban kestiğini veya onların kestiğini yemediklerini ifade ederek bu hadîsi açıklar.¹⁴⁷ Hadîsin elimizdeki çalışma için önem teşkil eden yönü ise “*bizim gibi*” ifadesiyle Hz. Peygamber'in kastettiği kişilere binaen ibadetlerini kendisi ve kendisine inananların yaptığı şekilde yapmalarını beklemesi yönüyledir. Böylece olması gereken uygulama şeklinin niyet veya şekil olarak bizzat kendisi ve ashabı tarafından olması gerektiği gibi tatbik edilmekte olduğu, gösterilerek, uygulamalı olarak öğretildiği ve diğerlerinden de bu şekilde yapılmasının beklendiği anlaşılmaktadır.

Enes İbn Mâlik'ten rivayet edilen, konuya örnek gösterilebilecek bir diğer hadîs, daha önce muhataba sabır gösterme, yumuşak davranma konusuna da örnek teşkil etmiş olan, mescide idrarını yapan bir bedeviyle ilgili hadîstir. Hz. Peygamber'in bu durumu gördüğünde (diğer insanlara) “*Onu bırakın*” dediği ve bedevî tuvaletini yapmayı bitirdikten sonra bir kova su isteyip idrarın üzerine döktüğü belirtilmişti.¹⁴⁸ Müslim de bu hadîsi, Hz. Peygamber'in sonradan bedevîyi yanına çağırıp yaptığı davranışın uygun olmadığıyla ilgili uyarıda bulunduğu fazlalığıyla rivayet etmiştir.¹⁴⁹ Buradan Hz. Peygamber'in mescide idrar yapılması veya herhangi bir necis madde

¹⁴⁶ Buhârî, Salât: 28.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 497.

¹⁴⁸ Buhârî, Vudû': 57, Edeb: 35.

¹⁴⁹ Müslim, Tahâret: 30.

bulaşması halinde nasıl bir uygulama yapılması gerektiğini direk uygulamalı olarak ahabına gösterdiği anlaşılmaktadır. Necasetin su ile giderildiğini bizzat göstererek anlatmış, aynı durumda muhataplarının da bunu yapmasını bu şekilde bir yol izleyerek öğretmiştir.

Yine Enes İbn Malik'ten nakledilen başka bir hadîste Hz. Peygamber, mescidin kible tarafındaki bir duvarda balgam görmüş ve bu durum onu rahatsız etmiştir. Öyle ki, canının sıkıldığı yüzünden de belli olmuştur. Hemen kalkıp eliyle onu kazıyıp, kişinin namazda iken Rabbine münacatta bulunuyor olduğunu veya Rabbinin kible ile o kişi arasında olduğunu, bu sebeple hiç kimsenin kible istikametine tükürmemesi gerektiğini söylemiştir. Mecbur kalınırsa sol tarafa veya ayaklarını bastığı yere tükürebileceğini ifade etmiştir. Sonra ridâsının bir ucunu tutup içine tükürüp katlamış ve “*Ya da böyle yapsın.*” buyurmuştur.¹⁵⁰ Bu hadîs ile de Hz. Peygamber'in önce kible istikametindeki balgamı bizzat kendisi temizlemek suretiyle, ardından da mecbur kalındığında ne yapılabileceğiyle ilgili alternatif bir yöntemi canlı olarak uygulayıp göstermek ve sahâbeyi uyarmak suretiyle eğitimini icra ettiği anlaşılmaktadır.

Konuya dair sunulabilecek örnek hadîs çok fazladır. Ancak Hz. Peygamber'in uygulamalı eğitimini anlamak bakımından bu kadarı ziyadesiyle yeterli olmuştur. Aslında yukarıda da belirtildiği gibi onun hayatının her anı, örnek yaşayışı ile insanlara bir duruş, bir kimlik, bir yaşam şekli olarak göstermesi bakımından bu metoda örnek teşkil etmekteyse de zikredilen hadîsler de konuyu somutlaştırmak açısından faydalı olmuştur.

Bu yöntem, günümüzde kimi zaman öğretmenlerin gösterimi, uygulamayı hemen yapmasının peşinden öğrencilere de anında sırayla uygulatması şeklinde de icra edilebilmektedir. Yöntemin amacına ulaşabilmesi için her öğrenci tarafından gerçekleştirilmesinin sağlanması, bu yüzden ders sırasında öğrencilere eşit fırsatlarla gösteri yapabilmelerine imkân verilmesi istenir.¹⁵¹ Bu yönüyle Hz. Peygamber'in uygulamalarında öğrenciye her zaman, anında birebir uygulama yaptırıldığı elbette söylenemez. Birebir uygulamanın taklit

¹⁵⁰ Buhârî, Salât: 33; Müslim, Mesâcid: 13.

¹⁵¹ Gökhan Aksu ve Nuri Doğan, “Öğretim Yöntem ve Tekniklerinin Öğrenci Görüşlerine Göre İkili Karşılaştırma Yöntemiyle Ölçeklenmesi”, *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, C. 6, S.2 (2015), s.197.

edildiği zamanlar da olmakla birlikte Hz. Peygamber'in uygulamalarındaki asıl amaç insanlara o an veya sonradan aynı durumu yaşayacak ve ihtiyaç duyacak herkes için, ileriye dönük zamanlarda da ilgili uygulamaların doğru şekilde tatbik edilmesini temin etmektir. Dolayısıyla bu yöntemin de her detayıyla Hz. Peygamber'in uygulamasıyla birebir örtüştüğü söylenemez, ancak hem görsel hem de işitsel alana hitap ederek öğrenmeleri daha kolay ve kalıcı hale getirmeyi sağlaması, yaparak-yaşayarak öğrenme temelli olması bakımından önce gösterme, sonra uygulatmayı öngörmek, iki uygulama arasındaki ciddi benzerliği ortaya sermektedir.

1.2.10. Sınıf Hâkimiyeti Sağlamak ve Etkili Öğretmenlik Yaklaşımı (Karizmatik Liderlik Kuramı Çerçevesinde)

Sınıf yönetimi konusunda teorik ve uygulamalı olarak farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan biri de 1970'li yılların başlarında ortaya çıkan etkili öğretmenlik yaklaşımıdır. Öğrencilerin olumsuz davranışlarının nasıl önleneceğiyle ilgili konuların ön planda tutulduğu bu yaklaşımda bir eğitimcinin etkili öğretmen olarak nitelenmesi için sahip olması gereken 5 özellik belirtilmiştir. Buna göre bir öğretmen; istendik kişilik özelliklerine sahip olmalı, etkili yöntemler kullanmalı, iyi bir sınıf atmosferi oluşturabilmeli, konusunda yeterli olmalı ve profesyonel bir şekilde karar verebilmelidir. Etkili öğretmenlik yaklaşımına göre öğretmenler bu davranışları sergiler, yani etkili bir öğretmen olabilirse, sınıf disiplini de beraberinde gelecektir ve herhangi bir disiplin sorunu yaşanması söz konusu olmayacaktır.¹⁵² Ayrıca öğretmen, öğrencilerini sadece öğrenim gördükleri süre içerisinde değil, gelecek yaşamlarını da etkileyen bir konumda duracaktır.¹⁵³ Etkili öğretmen, aynı zamanda o sınıfın lideri konumundadır ve liderlik vasfını taşıyan kimselerin muhatap kitle tarafında oluşturduğu bir imaj vardır. Tam da bu noktada “*Karizmatik liderlik kuramı*” verileri devreye girip aktarılacak istenen mesajı bilimsel anlamda ortaya koyarak çalışmaya omuz verecektir.

---

¹⁵² Erden, *Sınıf Yönetimi*, s. 23.

¹⁵³ Güven, “Öğretim Sürecinde Öğrenci”, s. 48.

Bugün eğitim yönetimi biliminin temel çalışma konularından birisini liderlik kavramı oluşturur. Liderlik, evrensel bir kavramdır. Hemen her toplumda, o topluma yön veren liderler çıkmış ve bu liderler toplumsal karakterin biçimlenmesinde rol oynamışlardır. Liderler, kendilerini izleyenlerin anlam dünyalarına hitap etmekte, kendisine bağlanmalarını sağlamakta, inanç ve değerlerini, olayları yorumlama tarzlarını, belirli amaçları başarma konusundaki güdülerini, beceri ve öz güvenlerini, amaçlarını ve karşılıklı güven ve iş birliğini etkilemektedir.¹⁵⁴ Megatrendlerle karakterize edilen son yıllarda, eğitim yöneticilerinin geleneksel rollerinin ötesine geçerek liderlik tutum ve davranışları da sergilemeleri beklenmektedir. 1970'lerle birlikte liderlik kuramcılarını lider romantizmini keşfederek, liderlerin sahip oldukları karizmaya odaklanmışlardır.¹⁵⁵ Karizmatik liderliğin kavramsal temelini oluşturan karizma terimini, Max Weber, bir otorite tipi olarak kavramsallaştırmıştır. Bir süreç olarak değerlendirilen karizmatik liderliğin kişiler arasında yüksek düzeyde uyum, yüksek performans, düşük düzeyli çatışma, yüksek uzlaşma ve ortak değerler etrafında bütünleşme, lidere yönelik hürmet ve saygı, lidere güven, liderle birlikte olmaktan dolayı doyum hissi gibi sonuçları doğurduğu ortaya çıkarılmıştır.¹⁵⁶

Karizmatik liderlik kuramına göre bir toplumda lidere atfedilen bu önem, geçmişte Hz. Peygamber'in şahsında birleştirdiği pek çok güzel vasfın hitap ettiği kitlede oluşturduğu güven, sevgi, saygı unsurlarını anlamlandırmak açısından önem arz etmektedir. Karizmatik liderlik kuramındaki; karşıdakinin anlam dünyasına hitap etme, kendine bağlama, inanılan değerler, olayları yorumlama tarzı ve belirli amaçları başarma konusunda sahip olunan güdü, karşılıklı güven oluşturma gibi pek çok faktörün eğitim faaliyetindeki önemi göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Peygamber'in davasında bu denli etkili olmasındaki sebeplerden önemli bir tanesi de açığa çıkmaktadır. Kurduğu başarılı iletişimle, yaşadığı erdemli hayatla, çağırdığı hayat veren mesajla insanlarda büyük bir etki alanı oluşturmuş, kısa zamanda çevresinde

---

¹⁵⁴ Özdemir, *Eğitim Yönetimi*, s. 199-202.

¹⁵⁵ Özdemir, *Eğitim Yönetimi*, s. 223.

¹⁵⁶ Özdemir, *Eğitim Yönetimi*, s. 215.

binlerce insanı toplamayı başarmıştır.¹⁵⁷ Onun *el-Emin* sıfatıyla tanınması ve sahip olduğu nice vasıf, bir Müslümanın nasıl olması gerektiğine dair sergilediği duruş, kitlelere her hareketiyle örnek teşkil etmesi, toplumsal bir karakter oluşturması ve bunun bir sonucu olarak ona atfedilen değer, kendisine olan bağlılığın anlamlandırılması açısından önemlidir. Ebu Süfyan'ın “*Hayret doğrusu! Ben, dünyada Muhammed'in ashâbının onu sevdiği kadar önderlerini seven başka bir topluluk asla görmedim*” demesi de bunu göstermektedir.¹⁵⁸

Hiz. Peygamber'i çok seven Sevban adında bir genç, bir gün çok üzgün bir halde Hiz. Peygamber'in yanına gelmiş, bunun üzerine Hiz. Peygamber ona hâlini sorduğunda şu cevabı vermiştir:

*“Bende bir ağrı sızı yoktur ancak, seni görmemeye dayanamıyorum. O zaman her şeyden ürkiyorum, seni gördüğüm zaman bu ürkekliğim geçiyor. Sonra âhireti hatırladım, seni orada görememekten korktum. Çünkü senin peygamberlerle beraber olacağını biliyorum. Cennete girsem de senin derecenden daha aşağı bir yerde olacağımı biliyorum. Girmezsem zaten seni tamamen kaybetmiş olacağım.”*¹⁵⁹

Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirmiştir: “*Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar; Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehidlerle, iyi adamlarla beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlardır.*”¹⁶⁰ Böylece o gencin kederi gidip sağlığı yerine gelmiştir. Bu örnek, Hiz. Peygamber'e karşı duyulan sevgi ve muhabbetin ona itaat etmeyi de beraberinde getirdiğini göstermektedir. Zira söz konusu gencin bu ayeti duyduğunda sevinmesi, Hiz. Peygamber'e itaat edenlerden olduğunu düşünüp, onu dinlediğini, ona uyduğunu vb. durumları gösterir. Bunu kesinlik anlamında değil, ummak manasında düşünmek gerekmektedir. Bu örnekten de anlaşıldığına göre Hiz. Peygamber'e duyulan bağlılık ve sevgi, devamında oluşan bir otoriteye, sergilediği duruş kendiliğinden bir hâkimiyete, sözünün dinlenir olmasına, eğitimine dikkat kesilmeye vb. dönüşmektedir.

¹⁵⁷ Hızır Yağcı, Hiz. Peygamber'in İnsanları Etkileyen Davranış Modelleri, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1 (2017), s. 2.

¹⁵⁸ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1989, C. 2, s. 135.

¹⁵⁹ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1418, C. 2, s. 83.

¹⁶⁰ Nisâ, 4/69.

Onun ortaya koyduğu liderlik ve örnek duruş, sınıfta (her ortamda) eğitim faaliyetine direk yansımakta ve kendisine karşı beslenen sevgi, saygı sonucunda muhatap kitle tarafından sergilenen olumlu davranışlara ve nihayetinde de sağlanan bir sınıf disiplinine dönüşmektedir. Kaldı ki yukarıda etkili bir öğretmende bulunması gerektiği belirtilen vasıfların tümünün de Hz. Peygamber’de bulunduğu, şahsında birleşen bütün güzel vasıfların, öğrencileri tarafından kendisine karşı beslenen duyguları şekillendirdiği, onun her sözü ve davranışında bir hikmet arandığı, öğretilerinin can kulağı ile dinlenip örnek alındığı görülmektedir. Ayrıca o ilmini aktarıp kenara çekilen bir muallim olmakla da kalmamış, öğrettiği Kur’ân ve hikmetin canlı örneği olmuş, etkili öğretmenliği, kişiliğindeki vasıfların bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Hz. Aişe (ö. 58/678), onun bu yönünü “*O’nun ahlakı Kur’ân’dı.*” diyerek ifade etmiştir.¹⁶¹ Kur’ân onun ahlakında, karakterinde, kişiliğinde canlanmıştır.¹⁶² Onun insanlarla geçirdiği her vaktin bir ders saati, her mekânın bir sınıf olduğu düşünüldüğünde öğretmenliğini hayatının her anında nasıl etkili bir şekilde icra ettiği ve bu eğitimleri esnasında dikkat ettiği hususlar ve sergilediği duruşla da yönetimi nasıl sağladığı açığa çıkmaktadır. Sahâbenin Hz. Peygamber’i nasıl dikkatle izlediği, Hz. Peygamber’in dikkatleri nasıl üzerinde topladığı ve cemaatine nasıl hâkim olduğu şu örnekten de anlaşılmaktadır:

Ukbe İbnü’l Hâris bir defasında Medine’de iken Hz. Peygamber’in arkasında ikindi namazı kıldığını ve Hz. Peygamber’in selam verip namazı bitirdikten sonra çok hızlı bir şekilde kalkıp cemaatin omuzlarından atlayarak acele ile hanımlarından birisinin odasına girdiğini söylemiştir. Cemaat Hz. Peygamber’in bu şekilde kalkmasından endişelenmiş, daha sonra Hz. Peygamber dışarı çıkınca şöyle açıklama yapmıştır: “*Namaz kıldırırken aklıma sahip olduğumuz bir miktar altın takıldı. Ben de bu düşüncenin beni alıkoymasını istemedim. Derhal kalkıp eşlerimin yanına gittim ve onun hemen dağıtılmasını istedim.*”¹⁶³

¹⁶¹ Ebû Dâvûd: Tatavvu’, 26.

¹⁶² Abdurrahman Ece, “Hadîsler Bağlamında”, s. 297.

¹⁶³ Buhârî, Ezân: 158.

Bu hadîsten sahâbenin, Hz. Peygamber'in tüm hal ve hareketlerini pürdikkat takip ettiği, dikkatle izlediği anlaşılmaktadır. Yani öğrencilerinin gözünün hep üzerinde olduğu, her söz ve hareketinin dikkatle takip edildiği, bu anlamda da sınıfının hâkimi olduğu, tabir-i câizse sınıf yönetiminde iplerin onun elinde söylenebilir. Nitekim böylece hayır işlemekte ne derece acele davranılması gerektiğini de hem hareketleri hem de sözüyle ortaya koymuş, eğitimini etkili şekilde icra etmiştir.

İbn Abbas'tan öğrenilen bir başka hadîse göre bir gün, Hz. Peygamber konuşmasını gerçekleştirdikten sonra kadınlara duyuramadığını düşünerek Hz. Bilal ile birlikte kadınların yanına gidip konuşmasını yapmıştır.¹⁶⁴ Bu durum onun, öğrencilerinin uzakta veya yakında olanlarının farkında olup, eğitim mekânının (sınıfın) her bir köşesindeki durumu takip ederek sınıfına hâkim olduğunu ve buna göre eğitimini şekillendirdiğini göstermektedir. Aynı hadîsin devamında Hz. Peygamber'in kadınlara sadaka vermelerini nasihat ettiğinde, kadınların anında parmaklarında bulunan alyanslarını çıkarıp sadaka olarak vermeleri de yine sahâbenin can kulağıyla Hz. Peygamber'i dinlediğini, söylediklerinin emir telakki edilip anında uygulandığını, sahâbe üzerindeki etkisini, otoritesini, sınıf hâkimiyetini, etkili öğretmenliğini gösteren nadide örneklerdendir.

Yurtdışında yapılan çalışmalar özellikle göreve yeni başlayan öğretmenlerin sınıf yönetimi konusunda zorluk yaşadıklarını ortaya koymuştur. Sınıf yönetiminde başarısız olan öğretmenler, öğrencileri kontrolleri altında tutmada ve onları öğrenmeye yöneltmede yetersiz kalabilmektedir. Etkili sınıf yönetimi gerçekleşmeyen sınıflarda hem öğretmen, hem de öğrenci olumsuz anlamda etkilenmekte, bunun sonucu da bir zaman kaybı olarak geri dönebilmektedir. Olumsuz havanın bireylerde bıraktığı etki de cabası olmaktadır. Dolayısıyla sınıf hâkimiyeti sağlamanın yolu, etkili bir öğretmenlik yapmaktan geçmektedir. Böylece öğretme-öğrenme sürecinin ilk adımı atılmış olacaktır. Bu sebeple öğretmenlerin bu becerilerini geliştirmesi büyük önem arz etmektedir.¹⁶⁵ Bu anlamda modern

---

¹⁶⁴ Buhârî, İlim: 32.

¹⁶⁵ Erden, *Sınıf Yönetimi*, s. 24-25.

kaynaklardaki bilgilere ek olarak Hz. Peygamber'in hayatında, hadislerde yer alan örnekler de eğitimcilere yol gösterecektir.

1.2.11. Hikâye, Mesel, Örnek Olay Yöntemi

Sözlükte anlamı, “*aktarmak, nakletmek, anlatmak, tekrar etmek; taklit etmek, benzetmek*” olarak geçen hikâye, en eski edebî türler arasında yer alır. Türkçede yakın zamanda kullanılmaya başlanan öykü kelimesi de Arapçadaki “taklit etmek” anlamına gelen öykünmekten türetilmiştir.

İşlenmekte olan konuların bir sıra ve düzene göre konuşma yoluyla açıklanması ve öğretilmesi olarak da tanımlanan anlatım yöntemi ile ders anlatıldığında drama tekniği, tasvir, açıklama ve hikâye etme gibi yöntemler de anlatıma dâhil edilebilmektedir. Bu şekilde konuşma, tekdüze olmaktan çıkıp, anlatılanlar daha dikkat çekici hale gelmektedir. Kalıcılık da aynı şekilde artmaktadır. Anlatımı bu şekilde zenginleştirebilmek de öğretmenlik becerisi gerektiren bir meseledir. Bu anlamda öğretmenin bilgisi, karakteri, konuşma yeteneği, jest ve mimikleri vb. pek çok unsur bu becerinin kapsamına girmektedir. Konuşmayı hikâyeler ile zenginleştirip kazanımları bu şekilde ilgili konuyla irtibatlandırmak ve somutlaştırmak da yine ustalık isteyen bir iştir. Elinde pek çok materyal olmasına rağmen bunları dersle ilişkilendirip kullanamayan, anlatımını bu materyallerle zenginleştiremeyen bir eğitimci, elindeki malzemeleri de ziyan etmiş olacaktır. Günümüzde çok fazla önem verilen, anlatımı hikâye, mesel ve örnek olaylarla destekleme, zenginleştirme yöntemi de yine Hz. Peygamber'in eğitiminde kullandığı yöntemlerden biri olarak göze çarpmaktadır. Kur'ânî bir metot olarak karşımıza çıkan kıssalar da hesaba katıldığında onun Kur'an'ın tebliğ vazifesini yürüten biri olarak eğitiminde böyle bir metoda yer vermesi gayet olağandır.

Arap edebiyatındaki kıssa terimi de “söz, haber, hikâye” gibi manalara gelir ve edebî tür olarak hikâye kelimesi yerine tercih edilir. Asıl anlamı “nakil” olan hikâye gerçekçi-hayalî, önemli-önemsiz başkalarına aktarılıp anlatılabilecek her tür olayı kapsadığından dolayı Kur'an'da yer alan kıssalar için hikâye kelimesi kullanılmamaktadır. Kur'an kıssaları ibret alınacak olan,

tarihî doğruluk ve gerçeklik niteliği taşıyan olaylardır.¹⁶⁶ İbret ve ders alınmasını sağlamak kıssaların temel hedeflerindendir. Teşvik ve caydırmalar teşbih, temsil, mecaz, istiare gibi edebî sanatlar ve tasvirlerle somutlaştırılmış resim tabloları halinde gözler önüne serilerek tesirin tonu edebiyat ve sanat boyutuyla da desteklenmiştir.¹⁶⁷

Hz. Peygamber'in anlatımlarında bu yönteme nasıl başvurduğunu anlamak için birkaç örnek üzerinde durmak gerekir. Bu doğrultuda, Ebu Hureyre'den rivayet edilmiş bir hadîs şu şekildedir:

*“Benim misalim ile diğer peygamberlerin misali, köşede bir kerpiçlik yer dışında en güzel ve en iyi şekilde bir ev yapan kimseye benzer. İnsanlar içini dolaşmaya başlayıp bu kimseye hayret edip “Şuraya kerpiç konulması gerekmez miydi?” derler. İşte ben, o kerpiciyim. Ben, peygamberlerin sonuncusuyum.”*¹⁶⁸

Bu örnekte Hz. Peygamber'in vermek istediği mesajı hikâyeleştirerek sunduğu, böylece hem anlatımını zenginleştirip konuyu tasvirlerle desteklediği hem de dinleyiciler açısından dikkat çekici bir üslup yakaladığı anlaşılmaktadır. Bir başka hadîste de yine benzer bir anlatım tekniği kullandığı görülmektedir. Şöyle ki:

*“Benimle ümmetimin misali, ateş yakıp da ateşe düşen kelebek ve benzeri şu hayvanları (ateşe girmemeleri için kovalayan) adamın misali gibidir. İşte siz ateşe koşarsınız, bense sizin belinizden tutanım.”*¹⁶⁹

Bunlardan başka, Ebu Hureyre'den rivayet edilen farklı hadîslerde Hz. Mûsâ'nın (a.s) ve Hz. Eyyûb'un (a.s) başından geçen olayları anlatarak, örnek bir olay üzerinden eğitimi icra etmiştir.¹⁷⁰

Bir hadîste de Hz. Peygamber intihar, kendini öldürme vb. hususlarla ilgili meseleyi geçmişten bir örnek sunmak suretiyle, örnek olay üzerinden anlatma yolunu tutmuştur. İlgili hadîste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*“Sizden önceki ümmetlerden bir adamda yara çıkmıştı. Yara, bu adamı rahatsız etmeye başlayınca ok çantasından bir ok çıkarıp yarayı oydu. Derken kan dinmedi. Nihayet adam öldü. Rabbiniz: ‘Ben bu kimseye cenneti haram ettim.’ buyurdu.”*¹⁷¹

¹⁶⁶ İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul: TDV Yayınları, 2022, s. 498-500.

¹⁶⁷ Şengül, “Kıssa”, s.498-500.

¹⁶⁸ Buhârî, Menâkıb: 18; Müslim, Fezâil: 7.

¹⁶⁹ Buhârî, Rikâk: 26; Müslim, Fezâil: 7

¹⁷⁰ Buhârî, Gusl: 20.

¹⁷¹ Müslim, İmân: 47; Buhârî, Cenâiz: 83.

İlk dönemlerden günümüze doğru kronolojik olarak gelindiğinde, iletişim ve hikâye anlatma sürecinin sözlü, yazılı, basılı, elektronik ve dijital olarak gerçekleştiği görülebilmektedir. Geleneksel olarak başlayan bu anlatım süreci, günümüzde dijital araçlarla devam etmektedir. İletişim araçlarında ve yöntemlerinde değişim yaşanmasına rağmen, insanlar arasında değişmeyen bir unsur olarak hikâye ve hikâye anlatıcılığının bulunduğu görülmektedir.¹⁷² Geçmişteki sözel veya yazılı hâline ek olarak günümüzde bu anlatımlar, dijital ortamda çeşitli site ve uygulamalar üzerinden görselleştirilmiş olarak karikatür, video, kısa film vb. şekillerde sunulabildiği gibi, televizyonda da yayınlanabilmektedir. Sinema, tiyatro gibi mecralarda da hikâyelerin görselleştirilmiş, canlandırılmış hallerini izlemek mümkün olmaktadır. Dijital hikâye anlatımı olarak nitelenebilecek bu yöntemler bilhassa son yıllarda eğitim dünyasının yardımcı bir aracı olmaya başlamıştır.¹⁷³ Dolayısıyla zamanında Hz. Peygamber'in başvurduğu hikâye, mesel, örnek olay ile anlatma yöntemini bugün sözel anlatıma katkı sağlayacak uygulamalarla destekleyerek kullanmak mümkündür. Bunun için başvurulabilecek pek çok seçenek mevcuttur. Bu imkânları kullanmayı tercih eden bir eğitimci sözel anlatımını görsel sunumlarla da zenginleştirerek somutlaştırabilir, videolar hazırlayıp yayınlatabilir, kısa film içerikleri üretebilir ve aktarmak istediği kazanımları bu şekilde daha etkili ve hızlı yoldan geniş kitlelere ulaştırabilir.

1.2.12. Açık, Anlaşılır ve Öz Konuşmak

Günümüz öğretim ilkelerinden biri olan “Ayanilik” ilkesi aynı zamanda açıklığı ve anlaşılır olmayı ifade etmektedir. Bu ilkeye göre, eğitimde örneklerle konuların daha kolay anlaşılması sağlanmalıdır. Öğretmen, dersin işlenişi esnasında ne kadar çok duyu organına hitap ederse öğrenme o ölçüde kolay, unutma da o kadar az olmaktadır. Özellikle soyut konuların öğretiminde ayanilik (açıklık) çok sayıda örnek verilerek sağlanabilir. Bu,

¹⁷² Yunus Emre Ökmen, *Gelenekselden Dijitale Hikâye Anlatıcılığı: YouTube Örneği* (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 666384), s. “Öz”.

¹⁷³ Döndü Bal ve Atılım Onay, “Yeni Medya ve Dijital Hikâye Anlatıcılığının Geleceği”, *16th International Symposium Communication in the Millennium*, Eskişehir, 2018, s. 863-875.

ayanilik ilkesinin birinci boyutudur.¹⁷⁴ Bu yönüyle bakıldığında farklı başlıklarda ele alınan benzetme (teşbih) yöntemi, somuttan soyuta ilkesi, hikâye ve mesellerle anlatma gibi Hz. Peygamber tarafından kullanılan pek çok yöntemin ayanilik ilkesinin öngördüğü gayeyi yerine getirme maksadını da taşıdığı söylenebilir. Çünkü bu uygulamaların hepsindeki asıl amaç konuların muhatap tarafından daha iyi anlaşılması ve açıklık sağlanması olduğundan ilgili başlıklar altında verilen hadislerin hepsi ayanilik ilkesinin birinci boyutuna da örnek teşkil etmektedir.

İkinci boyutunda ise ayanilik ilkesi, konuların herkes tarafından anlaşılacak şekilde net olarak ifade edilmesini kapsar. Yani eğitim, tüm öğrencilerin anlayabileceği biçimde açık, net ve anlaşılır bir dille gerçekleştirilmelidir ve eğitim planları da bu şekilde hazırlanmalıdır. Ayanilik ilkesinin bu boyutu, öğretmenler değişse dahi planları, konuları metinleri daha sonra ele alan kişinin anlamada ve yorumlamada zorluk çekmeden eğitimi devam ettirebilmesi gibi faydaları barındırır. Planlarını devreden öğretmen herkes tarafından anlaşılacak bir şekilde bir dil kullanmış ise bu konuda istenen hedefe de ulaşmış olacaktır.¹⁷⁵ Bu yönüyle bakıldığında elbette ki Hz. Peygamber'in bu ilkeyi kendisinden görevi devralacak kimseler için anlaşılır kılmak maksadıyla gerçekleştirmediği ortadadır. Zira o, peygamberlerin sonuncusudur ve görevini kimseye devretmeyeceği de muhakkaktır. Ancak öğretilerinin, mesajlarının kıyamete kadar geçerli olacak olup, tüm insanlığa anlaşılır bir şekilde aktarılması ve ulaştırılması bakımından kullandığı dilin herkes tarafından anlaşılacak duru bir dil olmasına dikkat etmiş, anlaşılması zor sözcükler kullanmaktan kaçınıp anlamı açık ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Hz. Âişe, onun bu yönünü şöyle dile getirmiştir:

*“Resûlullah'ın konuşması, onu dinleyen herkesin anlayabileceği şekilde açıktı.”*¹⁷⁶

Aşağıdaki hadisler de yine onun açık ve net, anlaşılır ifadelerle sarf ettiği sayısız sözlerden yalnızca birkaç tanesidir.

¹⁷⁴ Kerim Karabacak, “Öğretim İlkeleri”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021, s. 178.

¹⁷⁵ Karabacak, “Öğretim İlkeleri”, s. 178.

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd, Edeb: 18.

“Din, nasihattir.”¹⁷⁷

“Kişi, sevdiğiyle beraberdir.”¹⁷⁸

“Merhamet etmeyene merhamet edilmez.”¹⁷⁹

Hız. Peygamber, kullandığı ifadelerin yanında kullandığı konuşma şekliyle de sözlerini anlaşılır kılmıştır. Yine Hız. Âişe onun tane tane, anlaşılır bir şekilde konuştuğunun anlaşıldığı şu sözleri sarf etmiştir:

“Hız. Peygamber herhangi bir konuyu anlatırken sözcüklerini saymak isteyen kimse sayabilirdi.”¹⁸⁰

Hız. Peygamber’in hitâbı aynı zamanda mesajını az sözcük kullanarak, ancak derin manalar içerecek şekilde aktarması bakımından da önem teşkil etmektedir. Nitekim bazı hadislerde geçen “Cevâmiu’l-Kelim” tamlaması da Hız. Peygamber’in az sözle çok mânâ ifade etme özelliğini belirtmektedir. Konuşurken meseleyi dolaylı yoldan anlatmak, uzun uzadıya ele almak nihayetinde konuyu özünden uzaklaştırıp asıl meselenin üzerini örtebileceği gibi anlaşılmayı da güçlendirecek bir tercihtir. Günümüzde de kısa ve öz konuşmanın etkili konuşmadaki yeri ve önemi üzerinde ısrarla durulmaktadır. Etkili bir öğretmen özelliği ifade edilirken de öğretmenin öğrenciye vermek istediklerini az konuşarak fakat öz ve kapsamlı bir şekilde, lafı uzatmadan vermesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁸¹ Bu noktada etkili konuşma için bir duyguyu, düşünceyi, ilkeyi, konuyu veya olayı kısa ve özgün bir şekilde anlatmaya yarayan çeşitli özdeyiş ve atasözlerine de başvurulabilmektedir. Sosyoloji, psikoloji, tarih, felsefe, folklor, ahlâk vb. pek çok alanda kullanılabilen deyim ve atasözleri her dilde vardır. Deyiş güzelliği, kavram zenginliği, anlatım gücü bakımından konuşmalara önemli katkı sağlamaktadır.¹⁸² Konuşmayı güzelleştirmek, manayı zenginleştirmek ve anlatımın gücünü artırmak için başvuru olan bu yöntemlerle birlikte kullanılan farklı yöntemler de elbette bir beşerin gücü nispetinde

¹⁷⁷ Buhârî, İmân: 42; Müslim, İmân: 23.

¹⁷⁸ Buhârî, Edeb: 96; Müslim, Birr: 50.

¹⁷⁹ Buhârî, Edeb: 18.

¹⁸⁰ Buhârî, Menâkıb: 23.

¹⁸¹ Uğur Kaya, “Öğretmen-Öğrenci İlişkileri”, *Antalya Özel Eğitim*, <http://www.antalyaozelegitim.com/blog/ogrenme-problemleri/ogretmen-ogrenci-iliskileri.html> (Erişim: 02.02.2024)

¹⁸² Ömer Asım Aksoy, “Atasözleri, Deyimler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, C. 10, 1962, s. 131.

gerçekleşebilecektir. Hz. Peygamber'in sözleri ise yine bir beşer sözü olmakla birlikte kendisine Allâh-u Teâlâ tarafından verilen bir özellik ile ortaya çıkması sebebiyle bambaşka bir derinliğe ve niteliğe sahiptir. Hz. Peygamber kendisine verilen özellikleri saydığı bir hadîste “*Ben cevâmiu'l-kelim ile gönderildim*” demiştir.¹⁸³ Müslim'de ayrıca “*Bana cevâmiu'l-kelim verildi.*” şeklinde de geçmektedir.¹⁸⁴ Bu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber'e verilen fesahat ve belâgat kabiliyetleri neticesinde o, mânâların derinliğine kolaylıkla erişebilmekte, kendisine ilham edilen konuları ve daha önce gelen ilâhî kitaplardaki uzun bahisleri hikmetli sözleriyle kısa ve öz şekilde ortaya koyabilmektedir. Zira onun konuşmaları vahyin ışığı ile aydınlanan bir gönülden icra edilmekte, bu durum da sözlerinin zengin içeriğinden anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Konuya örnek teşkil eden en güzel hadîslerden biri şöyledir:

*“Ameller niyetlere göre değerlendirir.”*¹⁸⁶

Buhârî'nin kitabında bu hadîse 11 farklı yerde tekrar tekrar yer vermiş olması açıkça göstermektedir ki az bir sözcükle ifade edilen bu cümle, çok mânâlar içermektedir. Zira Buhârî'nin bâb başlıklarının hadîslerden çıkan fikhî hükümleri gösterdiği daha önce belirtilmişti. Bu hadîsin 11 farklı yerde ele alınmış olması, içerisinden de bir o kadar mânâ, hüküm çıktığı anlamına gelmektedir. İmam Şâfiî, Abdurrahman b. Mehdî, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medînî, Dârekutnî ve Ebû Dâvûd gibi muhaddislerden bazıları bu hadîsi İslâmiyet'in dörtte birinin, bir kısmı da üçte birinin özeti niteliğinde kabul etmişlerdir. İmam Şâfiî bu hadîsin İslâmî konulardan yetmişini, Abdurrahman b. Mehdî ise otuzunu ilgilendirdiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁷ Bundan başka bir hadîste de Hz. Peygamber'in bir gece teheccüd namazı kılmaya kalktığında şöyle dua ettiği rivayet edilmiştir:

“Allah'ım, hamd sadece sanadır. Sen gökleri, yeri ve bunlarda bulunan mevcudatı gözetip ayakta tutarsın bunların hepsinin varlığı sana bağlıdır. Hamd sadece sana mahsustur. Göklerin, yerin ve bunlarda bulunan bütün varlıkların mülkü sana aittir. Hamd sadece sana mahsustur. Sen göklerin ve yerin nurusun. Hamd sadece sanadır. Sen göklerin ve yerin mâliki ve sahibisin.”

¹⁸³ Buhârî, Cihâd: 122, Ta'bir: 22, İ'tişâm: 1; Müslim, Mesâcid: 6.

¹⁸⁴ Müslim, Mesâcid: 5, 7, 8.

¹⁸⁵ M. Yaşar Kandemir, “Cevâmiu'l-Kelim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 440.

¹⁸⁶ Buhârî, Bedü'l-Vahy: 1; Müslim, İmâre: 45.

¹⁸⁷ Kandemir, “Cevâmiu'l-Kelim”, s. 440.

*Hamd sana mahsustur. Sen haksın, senin va'din haktır, sana kavuşmak (lika) haktır, sözün haktır, cennet haktır, cehennem haktır, peygamberler haktır, Muhammed haktır, kıyamet günü haktır. Allah'ım ben sana teslim oldum (boyun eğdim), sana tasdik ile iman ettim, sana dayandım (tevekkül). Allah'ım ben sana yöneldim (inâbe), senin bana verdiğin delillerle mücadele ettim, mücadele ettiğim kişilerle ilgili son karar sana havale ettim. Allah'ım benim geçmiş ve gelecek günahlarımı, açığa vurduğum ve gizlediğim kusurlarımı bağışla. Evvel (mukaddim) ve âhir (muahhir) olan sensin. Senden başka hiçbir ilah yoktur." Abdülkerim Ebû Ümeyye bu duada şöyle bir ziyade bulunduğunu nakletmiştir: "Allah'tan başka hiçbir güç ve kuvvet yoktur."*¹⁸⁸

Bu dua, Hz. Peygamber'in söz konusu özelliğini göstermektedir. İbn Hacer de bu duanın Hz. Peygamber'in "Cevamiu'l-Kelim" özelliğini gösterdiğini söylemek üzere Kirmânî (ö. 786/1384)'ye atfen şu izahları getirmiştir:

*"Kayyim kelimesi, eşyaların özünü (cevher) var edenin ve bu varlıkların varlıklarını sürdürmelerini sağlayanın Allah olduğunu gösterirken, Nûr kelimesi de eşyanın zatından olmayan özelliklerin (a'raz) de aynı şekilde Allah tarafından var edildiğini ve varlıklarının devamı için Allah'a muhtaç olduklarını göstermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın her şeyin Mâlik'i olması ise dilediğini var edip dilediğini de yok etmeye kâdir, mutlak hâkim olduğuna işaret etmektedir. Bütün bunlar Allah'ın kullarına birer nimetidir. İşte Hz. Muhammed de bu yüzden, her birinin ardından ayrı ayrı Allah Teâlâ'ya hamd etmiştir. Hz. Muhammed'in, Allah'a 'Sen Hakk'sın' demesi başlangıca (mebde), vad, söz, cennet, cehennem ve peygamberlerin hak oluşu dünya hayatına (meâş), kıyamet gününün hak olması da sona / asıl dönülecek yurda (meâd) işaret etmektedir. Bu rivayet ayrıca nübüvvet / peygamberlik müessesesi, herkesin iyi veya kötü yaptığı işin karşılığını alacağı, iman, İslam, tevekkül, inâbe, Allah'a boyun eğme ve yalvarmanın vacip oluşu gibi konulara da vurgu içermektedir. Bu rivayet, Hz. Muhammed ve Cenâb-ı Hakk'ın azametini, kudretinin yüceliğini bütün mahlukâtta daha fazla bildiğini, zikre, duaya ve hamd etmeye hiç ara vermeden devam ettiğini, Allah'ın, üzerindeki haklarını her an itiraf ve ikrar ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu rivayetten anlaşıldığı üzere Cenâb-ı Hakk'tan herhangi bir şey isterken öncelikle onun övülmesi de daha iyi olacaktır. Zaten Resûl-i Ekrem de böyle hareket etmiş ve bize duanın edebini öğretmiştir."*¹⁸⁹

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in bir duâsı bile ne kadar çok ders, hikmet, anlam, mesaj barındırmaktadır. Çalışmanın pek çok başlığında da fark edileceği üzere tek bir hadîs, birçok başlığa örnek teşkil edebilmiş ve aynı hadîse farklı konularda tekrar tekrar atıf yapma gereği duyulmuştur. Bu da Hz. Peygamber'in tek bir sözünden ne çok mânâlar çıkarılabileceğini açıkça gözler önüne sermektedir. Yukarıda açıklık, anlaşılabilirlik ile ilgili örnek olarak verilen dinin nasihat olduğu, kişinin sevdiğiyle beraber olacağının belirtildiği, merhamet görmek için merhamet etmek gerektiğinin ifade edildiği hadisler de yine çok mânâlar barındıran, cevâmiu'l-kelim özelliğini

¹⁸⁸ Buhârî, Teheccüd: 1.

¹⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. 3, s. 5-6.

taşıyan hadislerdendir. Örnekleri fazlasıyla çoğaltmak mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber'in konuşmalarının ekseri bu nitelikte ifadeleri kapsamaktadır. Öyle ki, bu doğrultuda onun cevâmiu'l-kelim mahiyetindeki sözlerini muhtelif hacimlerde derleme faaliyetleri gerçekleştirilmiş, bu anlamda bugüne değin pek çok eser telif edilmiştir.

Hz. Peygamber'in bu özelliği günümüzde ağdalı konuşmayı bir beceri olarak görüp karşıdakinin konuşulanı anlamasını öncelik kılmak yerine bu şekilde konuşarak kendisini daha ayrıcalıklı, farklı kıldığını düşünen bir kesime de örnek teşkil etmelidir. Kendini bu şekilde konuşmaya zorlayarak üst merteben konumlandırmaya çalışan kimseler hemen her ortamda vâir olabilmektedir. Elbette her kesimin, her sözü, her konuşulanı anlama mecburiyeti yoktur. Her camianın kendine mahsus bir dili, kültürü, anlayış seviyesi, literatürü ve içinde bulunulan kitle veya gruba, çalışılan alana dair kullanmayı tercih ettikleri özel terimleri bulunabilmektedir. Ancak "Öğrenciye Görelik" başlığında da değinildiği üzere eğer bir konu, toplumun tüm kesimlerini ilgilendiriyor, herkesin net bir şekilde anlaması umuluyor ve önem arz ediyorsa muhakkak bu hususa dikkat edilmeli, bilhassa eğitim nitelikli her faaliyette konuşma şekline ve içeriğine azami özen gösterilmelidir.

1.2.13. Somuttan Soyuta İlkesi

Bu öğretim ilkesine göre öğrencide zihinsel gelişim, öğrenme süreci somuttan soyuta doğrudur. Günümüzde öğretim ilkeleri içerisinde en çok başvurulanlardan bir tanesi olduğu rahatlıkla söylenebilir. İnsan, her zaman somut olarak gördüğü, algıladığı şeyleri duyduğunda onların soyut kavramlarla anlatılmasından daha kolay öğrenir. Soyut kavramların anlatımında somut kavramlardan faydalanılır. Somut bilgi öğrencinin daha kolay resmetmesini, imajlar oluşturmalarını sağladığından, soyut bilgiden daha kolay ve doğru olarak anlamlandırır ve hatırlar.¹⁹⁰

---

¹⁹⁰ Sünbül, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, s. 22.

H. Peygamber'in farklı uygulamalarında da bu ilkenin kullanımına dair örnekleri görmek mümkündür. Örneğin Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadîste H. Peygamber şöyle demiştir;

*“Şüphesiz ki Rahim, bir ağacın birbirine girmiş kökleri gibi, Rahmân isminden gelir. Bu sebeple Allah, seni koruyup gözeteni ben de korur gözetirim, seni kopartıp gözetmeyeni ben de kopartıp atarım buyurmuştur.”*¹⁹¹

Bu hadîste geçen *Rahmân* ve *Rahim* kelimelerinin arasındaki ilişki mana yönünden zihinlerde canlandırılabilir somut örneklerle izah edilmiştir. *Rahmân* kelimesi merhamet etmek, acımak anlamındaki (ر-ح-م) kökünden türemiştir ki bu sebeple acıyan, merhamet eden manasına gelmektedir.¹⁹² Aynı kökten türeyerek cenini muhafaza ederek koruyan annenin rahmine *rahim* denmesi de rastgele değil, annenin yavrusuna merhameti sebebiyledir.¹⁹³ Hadîste de Rahmân ismi ile akrabalık bağları arasındaki soyut ilişki, ağacın birbirine girmiş kökleri gibi zihinlerde canlanabilecek somut bir tabloyu devreye sokmak suretiyle izah edilmiştir. Rahmân'dan bir bağ olan sıla-ı rahim; muhafaza edeni mutluluğa, koparanı ve zarar vereni felakete taşıyacak bir ameldir. Bu ilişki nazarında akrabalık bağını gözetenin, Allah-u Teâlâ tarafından da gözetileceği yine somutlaştırılarak anlatılmış, somut örnekten soyuta doğru bir izah yapılmıştır.

Burada ilgili kavramların Allah'a izafe edildiğinde insana nispet edildiğinden farklı anlamlar taşıdığını da belirtmek gerekir. Zira Rahmân kelimesinin kök mânâsında “*yufka yürekli olmak, acımak, birinin üzüntüsüne ortak olmak*” gibi beşerî-duygusal bir yön bulunduğundan Allah'a nispet edildiğinde “*sonsuz merhametiyle lutuf ve ihsanda bulunan*” şeklinde anlam verilmiştir. Daha farklı ifade edilecek olursa merhamet etmek insan için çoğunlukla merhamet edilecek varlığın olumsuz durumundan etkilenerek şefkat ve acımayı içermektedir. Oysa Allah için rahmet ‘ihsan etmek ve nimet vermek’ anlamındadır.¹⁹⁴ Rahmân isminden kulun alabileceği nasip

¹⁹¹ Buhârî, Edeb: 13.

¹⁹² İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût: Dâru's-Sadr, 1414, C. 12, s. 230.

¹⁹³ Hatice Şahin Aynur, “Kur'an-ı Kerim'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları”, *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12 (2018), s. 77.

¹⁹⁴ Zeccacî, Ebu'l-Kasım Abdurrahmân b. İshâk, *İştikâku Esmâillâh*, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986, s. 41- 42.

konusunda ise en güzel yorumu Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) yaptığı söylenmiştir. Bu minvalde onun, Rahmân isminden elde edilecek feyzin kalp gözü perdeli olan kulları şefkat ve nezaketle uyarmak, günahkârlara hakaret nazarıyla değil merhamet nazarıyla bakmak, dünyada işlenen her günahı bir musibet kabul edip onu ortadan kaldırmaya çalışmak olduğunu söylediği belirtilmiştir.¹⁹⁵ Sonuç olarak soyut bir kavram üzerinden anlatılmak istenen bir meselenin, somut bir varlık üzerinden örneklendirilerek anlaşılabilirliğinin artırıldığı ilgili hadîsten anlaşılmıştır.

Daha önce “*Soru-cevap tekniği*” bahsinde verilen hurma ağacı ile ilgili hadîs de aynı zamanda güncel karşılığı “*Somuttan-soyuta*” olan bu yöntemin, yüzyıllar önce Hz. Peygamber tarafından adı konmamış olsa da benzer şekilde kullanıldığını gösteren örneklerden biridir. Burada aynı hadîse tekrar yer vermekte fayda vardır.

“Ağaçlar arasında bir ağaç vardır ki yaprağı düşmez. Bu ağaç Müslümana benzer. Bana bu ağacın ne olduğunu söyleyiniz.” İnsanlar çöl ağaçlarını saymaya başladılar. (Abdullah İbn Ömer diyor ki) “Aklıma onun hurma ağacı olduğu geldi. Ancak utandığımdan bunu söylemedim.” Daha sonra ashab-ı kiram “Ey Allah'ın rasulu, onun ne olduğunu bize bildir.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “O, hurma ağacıdır.” buyurdu.”¹⁹⁶

Müslümana ait soyut nitelikteki bir takım güzel hasletler, anlaşılır kılınmak üzere somut bir varlık ile anlatılmaya çalışılmış, böylece somuttan soyuta doğru bir anlatım yolu izlenmiştir. Hurmanın hayrının çokluğu, meyvesinin güzelliği ve sürekli bu hayrın devam etmesi gibi mümin kimsenin de güzel ahlakı, namazı, orucu, dil ve kalple yaptığı zikri, sadakası, ibadetleri ve daha birçok iyi işleri, vasıfları vardır. Bu yönüyle yaprağı dökülmeyen bir hurma ağacına benzemektedir. Buhârî'nin yiyecekler kitabında farklı bir rivayetle yer verdiği aşağıdaki hadîste ise “*Ağaçlar arasında bir ağaç vardır ki yaprağı düşmez. Bu ağaç Müslümana benzer.*” ifadesindekinden daha genel bir ifade kullanılmıştır. İlgili hadîs şu şekildedir:

“Bana Mücâhid, İbn Ömer'in şöyle dediğini aktardı: Biz Hz. Peygamber'in yanında iken ona cummâr/hurma göbeği getirildi. Bunun üzerine o "Gerçekten ağaçlar içinden bereketi Müslüman'ın bereketi gibi olanı vardır." buyurdu.”¹⁹⁷

¹⁹⁵ Bekir Topaloğlu, “Rahmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 415-417.

¹⁹⁶ Buhârî, İlim: 4, 5, 14; Müslim, Sıfatü'l-Kıyâme: 15.

¹⁹⁷ Buhârî, Et'ime: 42.

İbn Hacer de bu hadîsi hurmanın bereketinin bütün parçalarında mevcut ve her halinde devamlı olduğundan yola çıkarak açıklamıştır. Çünkü hurma çıktığı andan kuruduğu ana kadar çeşitli hallerde yenir ve yine işlevini yitirmez, bütün parçalarından yararlanılmaya devam edilir. Çekirdeklerinin hayvanlara yem olarak verilmesi, liflerinden urgan yapılması bunlardan bazılarıdır. Müslümanın bereketinin de tüm durumlarda devam etmesi buna benzetilmiştir. Çünkü Müslüman kimse hem öldükten sonra hem de hayatta olduğu müddetçe kendisi ve başkaları için fayda sağlamaya devam eder.¹⁹⁸ Hz. Peygamber, daha önce gözle görülen bizzat somut olarak düşünülebilecek bir nesne üzerinden anlatımını sürdürerek soyut bir konuya geçiş yapmıştır. Bu açıklamalarla beraber anlaşılması güç bir konunun somut bir örnekle izah edilerek nasıl anlaşılır hale getirildiği anlaşılmaktadır. Aslında Hz. Peygamber burada bir meseleye somut örnekle giriş yaparak hem bu ilkeyi uygulamış, hem bu örneklendirmeyi benzetme yöntemiyle yaptığından teşbih yolunu devreye sokmuş, hem de bu şekilde meseleyi anlaşılır hale getirerek aynı zamanda ayanilik ilkesini de icra etmiştir.¹⁹⁹ Böylece tek bir olay üzerinde dahi pek çok ilke ve metodun bir arada uygulanabildiği de görülmüştür.

Esasen hikâye, mesel, örnek olay yönteminde, ayanilik ilkesinde, beden dilini kullanma, şemalarla anlatım veya teşbih yolu ile anlatım bahsinde ele alınan hadîslerin hepsi de yine bu kapsamda değerlendirilmelidir. Zira başvuru yöntemler, yollar farklı olsa da hepsi arka planda soyut konuları somutlaştırarak konunun anlaşılmasını kolaylaştırma gayesi taşımaktadır. Bu ilkeyi gözeterek pek çok farklı yöntem üzerinden eğitim icra edilebilmektedir. Bunun için bazen şemalar çizmek, bazen beden dili ile sözlü anlatımı destekleyici somut hareketler sergilemek, bazen soyut bir kavramı somut varlık üzerinden örneklendirmek, misal vermek, bazen de hikâye ile somutlaştırma sağlamak mümkündür.

Günümüz dünyasında soyut meseleleri somut bir şekilde sunabilmek için eğitimcilere alternatifler sunan pek çok imkân devreye girmiş bulunmaktadır.

---

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 145-147.

¹⁹⁹ Buhârî, *Hadîslerle Müslümanın Edep ve Ahlakı, El-Edebü'l-Müfred*, s. 340. (İlgili açıklama, eseri tahrîc edenin katkısı olarak yer almaktadır.)

Üretim sanayisi, endüstriyel tasarım alanı ve eğitim materyali geliştirme sahalarında bütüncül bir yaklaşımla çalışma gerçekleştirildiğinde, anlatılması zor olan pek çok konuyu üretilen somut materyaller üzerinde gösterebilme imkânı doğmuştur. Bilindik bir örnek üzerinden izah etmek gerekirse, adalet ve eşitlik gibi iki soyut kavram arasındaki ilişkiyi anlatmak isteyen bir eğitimci, çeşitli materyaller desteğiyle bu soyut kavramları somut olarak izah edebilir. Bunun için boyu kısa ve uzun olan iki çocuk karakter, iki tabure ve musluk materyalini ürettirip sınıfta çocuklara sunarak, bir annenin yukarıdaki musluğa ulaşma ve musluğu kullanma olanağından eşit bir şekilde her iki çocuğu nasıl faydalandırabileceğini sorup üzerine düşünmelerini sağlayabilir. Eşit bir şekilde her iki çocuğun altına da tabure koyulduğunda zihinlerde adil olunacağı düşüncesi oluşabilir, ancak bu durum materyaller ile somut olarak uygulanıp gösterildiğinde boyu uzun olan çocuğun yukarıda kaldığı ve yeni bir problemin oluştuğu, eşitliğin sağlanamadığı görülür. Dolayısıyla yalnızca boyu kısa olana tabure vermenin eşitliği ve adaleti sağlayacağı sonucu, bizzat öğrencilerin somut materyalleri görme, dokunma, düzenleme yapması yoluyla ortaya çıkar. Adaletin tam bir eşitlikle değil, ihtiyaca göre sunulan imkânlarla sağlanacağı, yalnızca “eşitlikçilik” doktrinine bağlanmaması gereken bir kavram olduğu gibi tamamıyla soyut bir kazanım, üretilen materyallerle desteklenerek, somutlaştırılarak öğretilmiş olur.²⁰⁰ Aynı uygulamayı yukarıda Rahmân ve Rahîm isimleri üzerinden anlatılmak istenen meseleyi işlerken de icra etmek mümkündür. İsimler arasındaki irtibatın benzetildiği birbirine girmiş ağaç kökleri somut bir örnek olarak sınıfta sunulabilir ve bunun üzerinden ders işlenebilir. Ya da akıllı tahtada resim olarak sunarak da aynı iş gerçekleşebilir. Hangi şekilde somutlaştırma yöntemine başvurulacağı tamamen öğretmenin inisiyatifine ve eldeki imkânlarla bağlı olarak şekillenecektir.

---

²⁰⁰ Mustafa Erdoğan, “Adalet ve Eşitlik”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, C. 4, S. 15 (2008), s. 12.

1.2.14. Tedricilik ve Tümden Gelim İlkesi (Genelden Özele, Bütünden Parçaya)

Bugün öğretim yöntem ve teknikleri kapsamındaki araştırmalara kaynak teşkil eden gelişim psikolojisi verilerine bakıldığında insanoğlunun anne rahminden başlayarak olgunluk dönemine kadar farklı alanlarda (fiziksel, zihinsel, sosyal vb.) gelişim gösterdiği ifade edilir. Anne rahminde iken başlayan fiziksel gelişimde önce gövde, baş gibi organlar daha sonra sırası ile kollar/bacaklar, eller ve ayaklar kendini gösterir. Buradan yola çıkarak nasıl ki insanın bu şekilde genelden özele doğru bir gelişim göstermesi söz konusu ise karşı karşıya kaldığı öğrenme-öğretme etkinliklerini anlamlandırmasının da genelden özele, bütünden parçalara doğru gerçekleştiği sonucuna ulaşılır. Gestalt'ın öğrenme psikolojisine dayanan tümden gelim ilkesine göre bir konu özelliğine göre genelden özele veya bütünden parçalarına doğru öğretilecek şekilde planlanmalıdır.²⁰¹

Hız. Peygamber'in uygulamalarında her daim görülen ve bir kimseyi, bir şeye aşamalı olarak yaklaştırmak, alıştırmak manasına gelen tedricilik yaklaşımının da günümüzdeki tümden gelim ilkesi ile hemen hemen aynı özellikleri taşıdığı ve her ikisinde de canlıların gelişim süreçlerinin göz önünde bulundurulduğu görülür. Canlıların yaratılışları ve gelişimleri tedricendir, aynı şekilde evrendeki diğer tüm gelişim ve değişimler de yavaş yavaş ve belli bir süre zarfında olmaktadır. Değişimin birdenbire olduğunun düşünüleceği durumlar olduğunda bile aslında değişen şeyi o seviyeye getirecek bir süreç arka planda mutlaka işlemiştir.

Risalet sürecinin tamamını kapsayan Mekki-Medeni ayetler ile bu ayetlerin, Hız. Peygamber tarafından tebliğ, tebyin ve uygulanması sürecinde yaşananlar, nebevi eğitim modelindeki tedrici yaklaşımı açıkça göstermektedir. Örneğin; Mekke ehline hitap eden surelerin kısa ve veciz olduğu görülür. Çünkü onun muhatapları fesahat ehlidir, anlatımları düzgün, pürüzsüz, edebî yönden ileri düzeydedirler. Kur'an'da da ilk önce milletin ve ehlin terbiyesi için, geçmiş milletlerden ve peygamberlerden örnek verilmiş, ıslaha onların alışkın oldukları tarzda bir yol kullanılarak başlanmıştır. Mekki

²⁰¹ Karabacak, "Öğretim İlkeleri", s.175-176.

surelerde görülen vecizlik, medeni surelerde aksine dönmüş, itnâb (uzun kelimelerle ifade etme, farklı lafızlarla tekrarlama) ve tatvil (fazla lafızla ifade etme) yolu tutulmuştur. Mekkî sureler, Allah’a meleklerle, elçiye, ahirete ve kitaplarına iman gibi asıl olan esaslarla, fertlere sağlam ahlakı ve onları şahsiyet sahibi yapmayı hedef edinmiş, medenî surelerle ise şahsiyet kazanan bu bireylere aile ve cemiyet içindeki durum ve vazifeler öğretilmiştir.²⁰² İnsanlar birden ağır yükler altına sokulmamış, alıştıra alıştıra gidilmiş, insanlara zor gelebilecek uygulamalara zemin oluşturulduktan sonra kesin emir ve yasaklar gelmiştir. Müslümanlar Medine’de inanç hürriyetinin olduğu bir ortama kavuşunca, Evs ve Hazrec kabilelerinin de desteğiyle Medine vesikası çerçevesinde bir şehir devleti kurulmuş ve artık insanların sosyal hayatları ile ilgili düzenlemeleri kapsayan ayetler nâzil olmaya başlanmıştır.²⁰³ Dolayısıyla hadîsler de yine aynı minvalde vârid olmuştur. Kur’an’daki bu tedricilik, doğal olarak onun tebliğ vazifesini yerine getiren Hz. Peygamber’in uygulamalarını da aynı doğrultuda şekillendirmiş, Mekke döneminde nâzil olan ayetlerle, Medine döneminde nâzil olan ayetler arasındaki belirgin fark, hadîslere de yansımıştır.²⁰⁴ İslam’ın her yönüyle azar azar, yavaş yavaş ve belli bir sıra takip edilerek genelden özele doğru aktarılması sebebiyle tümünden gelim ilkesinin yalnızca bir veya birkaç hadîs üzerinden örneklendirilmesi yerine nübüvvet sürecinin bu ilke çerçevesinde bir bütün olarak değerlendirilerek ele alınmasını gerektirir. Ancak yine de birkaç örnek hadîse yer vermek konuya netlik kazandırmak ve delillendirmek açısından faydalı görülmüştür;

Hz. Peygamber’in “*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin.*”²⁰⁵ hadîsi açık bir şekilde tedriciliğe işaret etmektedir. İbn Hacer’in bu hadîsle ilgili İmam Nevevî’ye (ö. 676/1277) atfen yaptığı açıklamalar konuyu çok güzel izaha kavuşturmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber, sadece “kolaylaştırın” dese idi, bir kere kolaylık gösterdiği halde birkaç kez zorluk gösteren kişi de bu emre uymuş sayılabilirdi. Oysa tüm

---

²⁰² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 60.

²⁰³ Adil Yavuz, *Hadîslerde Mekkilik ve Medenilik*, Ankara: Ebabil Yayınları, 2007, s. 213-214.

²⁰⁴ Yavuz, *Hadîslerde Mekkilik*, s. 211.

²⁰⁵ Buhârî, *İlim*: 11.

durumlarda zorluğu ortadan kaldırmak için "zorlaştırmayın" ifadesini de eklemiştir. Tıpkı bunun gibi öğretimin başında korkutmak, kötü bir şeyi haber vermek, beraberinde nefreti getirdiğinden, "müjdeleyin" sözcüğünün karşılığı olarak da "nefret ettirmeyin" denilmiştir. Bu söz, yeni Müslüman olmuş kişinin kalbini İslam'a ısındırmak, daha işin başında ona şiddetli davranmamak anlamına gelir. Günahı engelleme durumunda da günahkâr kişinin bunu kabul etmesi için insanın yumuşak davranması gerekir. İlim öğretiminin de aynı durum söz konusudur ve tedrice uyularak yapılması gerekir. Çünkü bir şey başlangıçta kolay olursa buna başlayan kişi bunu sever, sevinçle karşılar, sonuçta da çoğunlukla bu durum artar. Zıddı ise böyle değildir.²⁰⁶

Hız. Peygamber'in kabir ziyaretlerini önce bir takım sebeplere binaen yasaklayıp, sonra insanlarda değişen bir takım davranışlar neticesinde yasağın devam etmesine lüzum görmeyip kaldırması da tedriciliğe örnek teşkil etmektedir. O, cahiliye döneminde insanlardaki kabir ziyareti ile ilgili kötü adetler unutulunca “*Kabirleri ziyaret etmenizi yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz...*” buyurmuştur.²⁰⁷ Kabir ziyareti esnasında insanların ilk başlarda ağıt yakıp ağlama, yanaklarını yumruklama, elbiselerinin yakalarını yırtma vb. davranışlar sergilemesi söz konusu olmaktadır.²⁰⁸ Bu gibi tavır ve tutumlar ise İslâmî duruş ve anlayışla bağdaşmamaktadır. Bu câhiliye âdetlerini unutturmak, kabirlere, dolayısıyla içindekilere aşırı sevgi beslemek ve hatta kimi zaman onlara ibadet etmek şeklinde de kendini gösteren şirk görüntülerini yok etmek için bir takım inanç değerleri yerleşinceye kadar o dönemde ziyaretlerin yasaklanması icap etmiştir.²⁰⁹ Kabirlerde sergilenen bu çirkin davranışların yanlışlığı anlaşıp, kabir ziyareti esnasında kötü söz söylemenin günah olduğu öğrenilince, özellikle de tevhid inancı kalplere iyice yerleşip özümseince bu yasak kaldırılmıştır. Hatta insana ölümü, ahireti, kendi sonunu hatırlatması ve ders almayı sağlaması hasebiyle faydalı da görülmüştür.²¹⁰

---

²⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 163.

²⁰⁷ Müslim, Cenâiz: 36.

²⁰⁸ Buhârî, Cenâiz: 31.

²⁰⁹ M. Yaşar Kandemir, “Ziyaret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, s. 496-498.

²¹⁰ Müslim, Cenâiz: 35.

Bir başka hadîste Hz. Peygamber'in Muâz 'ı (ö. 17/638) Yemen'e gönderdiğinde ona söylediği şu sözler de İslâm'ı öğretmenin tedricen olması gerektiğini göstermektedir:

*“Onları Allah'tan başka ilah olmadığını, benim Allah'ın rasûlü olduğumu kabul etmeye davet et. Eğer buna razı gelirlirse Allah'ın her gün ve gecede kılınan beş vakit namazı onlara farz kıldığını ilet. Bunu da onaylarsa Allah'ın zenginlerden alınıp fakirlere dağıtılması şartıyla mallarından sadaka (zekât) vermeyi farz kıldığını söyle...”*²¹¹

Bu hadîs, eğitimi temel meselelerden başlayarak belli bir sıra ile yani tedricen vermenin en uygun yöntem olarak görüldüğünü açıkça göstermektedir. Çünkü Hz. Peygamber ilk önce Allah ve Rasûlüne iman etmeye davet edilmesini bildirmiştir ve bunlar ise dinin temelidir. Dinin diğer fer'î meselelerinin hepsi bunların üzerine bina edilmektedir ve bu ikisi olmadan diğerleri de sahih olmayacaktır.²¹² Sonrasında yine sırasıyla namaz, zekât ile hususlar gelmektedir ki temel meselelerden sonra gelen davranış boyutundaki ibadetler olarak tedricilik bu şekilde sürdürülmüştür.

Yukarıda da belirtildiği gibi nebevî metodun içerisinde yer alan tedricilik yaklaşımını bir veya birkaç hadîse atfetmek uygulamanın çerçevesini sınırlandırmak gibi olsa da yukarıdaki örnekler konuyu somutlaştırma maksadıyla sunulmak istenmiştir. Yoksa bu ilkenin risâlet sürecinin tamamını kapsadığı gerekli izahlarla belirtilmiştir. Her ne kadar çağlar geçse, ilim, bilim, teknoloji, mimari, kültür, sanat vb. pek çok alanda pek çok yenilik, gelişim ve değişimler yaşansa da insan yaradılışı itibarıyla hep aynı insandır. Tedricilik ilkesinin geçmişten bugüne kullanılagelmesi de onun her yerde ve her dönemde insanın fitratına, gelişimine en uygun yaklaşımlardan biri olarak görülüp tercih edildiğini göstermektedir.

1.2.15. Anında Dönüt (Geri Bildirim ve Düzeltme) İlkesi

Eğitim faaliyetlerinde öğrenmeye uygun olumlu bir sınıf ortamının oluşması için öğrencilerin güdülenmesi, bu güdülenmede de anında ve gerçekçi dönütlerin etkin rol oynadığı açıklanmaktadır. Zira başarılı olma

²¹¹ Buhârî, Zekât: 1, 41, 63.

²¹² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. 3, s. 358.

ihtiyacı ile dönüt arasında yakın ilişki vardır. Dönüt, öğrencinin öğrenciye yaptığı işle ilgili performansı hakkında bilgi vermesidir. Öğrenci başarılı, başarısız veya yaptığı davranışın doğru, yanlış olduğunu ancak dönütle anlayabilir ve bu dönütler sayesinde öğrenci doğru bilgiye ulaşır. Öğrenci yaptığı işin veya sergilediği davranışın doğruluğuyla ilgili öğretmenden bilgi almazsa kendinden, davranışından veya ilminden şüphe duyabilir. Yaptıkları iş hakkında dönüt verilen öğrencilerin dönüt verilmeyenlere göre daha azimli, daha heyecanlı ve öğrenmeye daha istekli olarak çalışmaya devam ettikleri görülmüştür.²¹³

Bu ilkeye göre kazanılan davranış hakkında verilecek olan bu geri bildirim öğrenci için ciddi önem arz eder ve öğrenci edindiği kazanımların sonucunda sergilediği eyleme karşılık bir karşı mesaj bekler. Bu dönütün nasıl olması gerektiğiyle ilgili standart bir şekil veya yol yoktur ancak baş sallama, gülümseme, çeşitli jest ve mimikler, kabul anlamında bir ifade vb. farklı şekillerde geri bildirimde bulunulabilir. Geri bildirim, kazanımların ne kadar doğru olduğunu, hatalı ise doğrusunun nasıl olması gerektiğini öğrenciye gösterir bu sayede öğrenmeyi kolaylaştırıp kalıcı hale getirir. Aksi halde öğrenci, eğitim sürecinde nasıl yol aldığını, ne kadar ilerlediğini bilemez ve bu da çeşitli sorunlara yol açabilir. Ağır yol almak, doğru zannederek yanlış yolda ilerlemek, yanlış bilgileri doğru sanmak vb. şekilde oluşabilecek sorunlar öğrenmeyi kesintiye uğratabilir. Başarı, öğrenme faaliyetinde yeni öğrenmelerin mayasını teşkil eder. Geri bildirim öğrenciyi hata ve eksiklerinden haberdar ederek gelecek başarılarına zemin hazırlar. Bu ilkede geri bildirimde bulunulan davranışların neden olumlu ya da olumsuz değerlendirildiğiyle ilgili gerekçelerin öğrencilerle paylaşılması önemlidir. Eğer dönüt, öğrenciye davranışlarını düzeltme imkânı sağlamıyorsa amaca hizmet edemeyecektir ve eğer öğrencilere geri bildirimde bulunulmazsa da doğru davranışların devamı da sağlanamaz veya devam etme olasılığı, sıklığı düşer. İstenmeyen davranışlar söz konusu olabilir, pekişebilir ve eğitim sürecini sekteye uğratıp öğrenciyi de dersten uzaklaştırabilir.²¹⁴

---

²¹³ Erden, *Sınıf Yönetimi*, s. 98.

²¹⁴ Etem Yeşilyurt, “Öğretmenin Pusulası: Genel Öğretim İlkeleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 83 (2020), s.283-284

Öğrenmeye uygun olumlu bir sınıf ortamının oluşması için öğrencilerin güdülenmesi, bu güdülenmede de anında ve gerçekçi dönütlerin etkin rol oynadığı yukarıda belirtilmişti. Hz. Peygamber'in sahâbeyle geçirdiği her an her yerde, hayatın içinde eğitim faaliyetini icra ettiği düşünüldüğünde bugünkü gibi "sınıf ortamı" şeklinde sınırlandırılabilir bir mekândan söz edilemez. Ancak onun çevresini çepeçevre kuşatan, dizinin dibinde yetişen sahâbeyle iç içe bulunduğu her mekân, sınıf ortamı olarak kabul edildiğinde sahâbeyle verdiği anlık dönütlerin de bugün bilimsel olarak önemi ortaya konan "Anında dönüt" ilkesiyle benzer özellikleri taşıdığı, aynı faydayı barındırdığı ortaya çıkar.

Enes İbn Mâlik (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir gün pazarda iken "*Ey Ebû'l-Kâsım!*" diye seslenen bir adama dönüp bakmış, adam ise "*Ben şu kişiye seslenmiştim.*" demiştir. Hz. Peygamber bu durumun üzerine "*Benim adımı koyun, ancak benim künyemi vermeyin.*" diyerek anında dönüt ilkesinde olduğu gibi mevcut davranışa dair anında bir geri bildirimde bulunarak eğitimini icra etmiş, bu şekilde doğru eyleme yönlendirmiştir.²¹⁵

Hz. Ömer'den (ö. 23/644) rivayet edilen bir hadîste de Hz. Peygamber, ayağının üzerinde (yılanmadık) tırnak kadar yer bırakarak abdest alan bir kimseyi görüp "*Dön de abdestini güzel bir şekilde al.*" buyurarak yanlış davranışı anında düzeltmiş, doğrusuna yönlendirmiştir. Bunun üzerine adam dönüp tekrar abdest almış ve namazını kılmıştır.²¹⁶

Yine bir başka hadîste Hz. Aişe (r.a), Hz. Peygamber'e başına gelen bir olayı anlatmıştır. Olay kısaca şu şekildedir; Hz. Aişe'nin yanında bir şeyler istemek üzere yanına iki kızıyla birlikte bir kadın gelir ve Hz. Aişe hurmadan başka bir şeyi olmadığı için kadına hurmayı verir. Kadın hurmayı kızlarına paylaştırır, kendisi hiçbir şey yemez. Sonra da kalkıp gider. Hz. Aişe'den bu olayı dinleyen Hz. Peygamber, "*Kim şu kız çocukları yüzünden bir sıkıntıya maruz kalırsa bu, onun için cehenneme karşı bir perde olur.*" buyurur.²¹⁷ Bu hadîsede Hz. Aişe'nin anlattıklarını dinleyen Hz. Peygamber'in onun

---

²¹⁵ Buhârî, Buyû': 49.

²¹⁶ Müslim, Tahâre: 10.

²¹⁷ Buhârî, Zekât: 10.

davranışına ilişkin yaptığı geri bildirim, anında dönüt ilkesine açık şekilde örnek teşkil eder.

Bir başka hadîste geçtiğine göre, bir gün Hâkim İbn Hizam Hz. Peygamber'e *"Ey Allah'ın Resulü! Cahiliyye döneminde iken yaptığım sadaka, köle azadı veya akrabayı gözetmek gibi hayırlardan mükâfaat alabilir miyim?"* diye sormuş, Hz. Peygamber, *"Geçmişte yaptığın hayırlar sayesinde Müslüman oldun."* buyurmuştur.²¹⁸ Bu hadîste de bir sahâbenin yaptığı davranışlara ilişkin Hz. Peygamber'e danıştığı, bu davranışlarla ilgili dönüt beklediği ve Hz. Peygamber'in de verdiği cevap ile hem davranışın ilgili kişiye faydasını belirtip hem de pekiştirilmesini sağladığı anlaşılmaktadır.

Konuya örnek teşkil eden hadislerden bir diğeri de şu şekildedir:

"Abdullah İbn Amr İbnu'l-Âs şöyle demiştir:

Resûlullah (sav) bana: "Ey Abdullah! Senin gündüzleri oruç tuttuğun ve geceleri namaz kıldığın bana bildirilmedi mi zannediyorsun?" dedi.

Ben: "Evet ey Allah'ın resulü (sana bildirilmiştir)" dedim.

Resûlullah (Sav): "Böyle yapma. Bazen oruç tut, bazen bırak. Bazen namaz kıl, bazen uyu. Çünkü bedeninin senin üzerinde hakkı vardır. Gözlerinin senin üzerinde hakkı vardır. Zevcenin senin üzerinde hakkı vardır. Seni ziyarete gelenin senin üzerinde hakkı vardır. Her aydan üç gün oruç tutman yeter. Yaptığın her bir iyilik on katı iledir. Öyleyse bu bütün yılı oruçlu geçirmek gibidir."

Ben bununla yetinmeyerek daha çok ibadet etmeye çalıştım. Bana da sonradan ağır oldu.

Ben: "Ey Allah'ın resulü! Ben (daha fazlasını yapacak) kuvvete sahibim." dedim.

*Resûlullah (sav): "O zaman Allah'ın peygamberi Davud'un orucunu tut, bundan daha fazla tutma." dedi..."*²¹⁹

Bu hadîste de Hz. Peygamber'in sahâbenin yaptığı davranışı öğrenince, kendisine geri bildirimde bulunarak işin doğrusunu, güzelini öğrettiği anlaşılmaktadır. Sonrasında sahâbe kendisine gelip danıştığında, daha fazlasını yapabileceğini söylediğinde yine tavsiye niteliğindeki yönlendirmesiyle ikinci kez anında dönüt ilkesinin icra edildiği görülmektedir.

Dönütün nasıl olması gerektiğiyle ilgili standart bir şekil veya yol olmadığı, baş sallama, gülümseme, çeşitli jest ve mimikler, kabul anlamında bir ifade vb. farklı şekillerde geri bildirimde bulunulabileceği daha önce

²¹⁸ Buhârî, Zekât: 24.

²¹⁹ Buhârî, Savm: 55.

belirtilmişti. İbn Abbas'tan gelen şu rivayette Hz. Peygamber el işareti ile sahâbenin davranışıyla ilgili dönüt sağladığı anlaşılmaktadır:

“Hz. Peygamber’e (sav) hac sırasında “Şeytan taşlamadan önce kurban kestim (benim için bir sorumluluk var mı)?” diye soruldu. Hz. Peygamber (sav) eli ile sakıncası yok anlamında işaret etti. Adam “Kurban kesmeden önce tıraş oldum” dedi. Hz. Peygamber (sav) eli ile sakıncası yok anlamında işaret etti.”²²⁰

Dönüt vermenin niteliği de dönütlerin öğrencinin gelişiminde üst düzey fayda sağlaması açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda dönüt, rehberlik edici nitelikte olmalı, öğrenciye kazandırılmak istenen hedef davranışa dair net rota göstermeli, öğrencinin tutumunu olumlu yönde geliştirmeyi hedeflemelidir. Hz. Peygamber'in dönütlerinde bu unsurların da saklı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Böylelikle anında dönüt ilkesi çerçevesinde Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları da incelenmiş ve benzer yönleri ortaya çıkarılmıştır. Sonuç olarak Hz. Peygamber'in bu ilkenin öngördüğü ve ortaya koyduğu faydaların da bilincinde olup yüzyıllar önce eğitimini icra ederken bu ilkeyi bilimsel şekilde olmasa da uygulamış olduğu anlaşılmıştır.

Günümüzde geçmişteki uygulanma biçimlerine ek olarak bu dönütün farklı şekillerde de yapılabildiği söylenebilir. Anında dönüt verebilmek açısından birebir iletişim halinde olmak önem arz ederken bugün, bu iletişimin farklı kanallar aracılığıyla da gerçekleşebildiği bir gerçektir. Bir ödev hazırlayıp yahut herhangi bir çalışmayı tamamlayıp hocasına mail yoluyla gönderen, hocasından online şekilde bir dönüş bekleyen öğrenci ya da bilgisayar ortamında hazırlanmış bir etkinlik uygulamasını kullanan, verdiği cevapların uygulamaya kodlanan veriler yoluyla doğru veya yanlış olduğuna dair bilgisayardan anında dönüt alan kullanıcı (ses, renk veya işaretlerle), öğrencilerin bilgilerinin doğruluğunu test etmek amacıyla öğretmen tarafından hazırlanıp dağıtılan ve sonrasında toplanıp doğru-yanlışlarıyla ilgili öğrencilere dönüt verilen test, alıştırma, etkinlik kağıtları bu ilkenin günümüzde çeşitlenen kullanım yollarına birer örnektir.

---

²²⁰ Buhârî, İlim: 24.

1.2.16. Tekrar İlkesi

Tekrar ilkesi iki kısımda ele alınabilir. Birincisi uygulama yapma anlamında, yeni öğrenilen bilgi ve beceriler için öğrenciye tekrar yapma ve uygulama olanağı verme şeklinde gerçekleşir. Bu şekildeki tekrar, ‘kısa süreli bellekteki bilgilerin uzun süreli belleğe aktarılmasında ve uzun süreli bellekteki bilgilerin hatırlanmasında son derece önemlidir.’ Bu nedenle öğrencilere, kazanmış oldukları bilgi ve becerileri çeşitli ortamlarda uygulama şansı verilerek tekrar etme fırsatı tanınmalıdır. Tekrar olmadığı durumda, zaman içerisinde öğrenilen bilgi unutulmaya mahkûm olacaktır. Bu tekrar, sadece konu öğrenildikten hemen sonra ödev verme şeklinde düşünülmemelidir. Bu da bir seçenek olmakla birlikte esas olan çeşitli zamanlarda periyodik olarak gerçekleştirilmesi beklenen bir tekrardır. Böylece konu tek sefer tekrar edilip bırakılmak şeklinde değil, belli aralıklarla tekrar edilip sürekli hatırlanmak suretiyle kalıcılık sağlanmalıdır.²²¹

Tekrar ilkesi bu şekliyle değerlendirildiğinde Hz. Peygamber’in eğitiminde özel şekilde düşünülüp planlanmış bir tekrar sistemine, ödev vb. plan ve takibine ihtiyaç duymayacağı aşikârdır. Zira onun öğretileri, hayat yolunda ilerleyen her insanın sürekli hatırında olup gerektiğinde rotasını hangi yöne çevireceğine dair istikamet gösteren, yönlendirme sağlayan zorunlu tekrar edilen bilgiler şeklindedir. Kişi, ibadetlerinde, günlük yaşamında, sosyal hayatında vb. hayatının her anında bir nevi çalışarak ödevini sürekli tekrar eder haldedir. Bu tekrarlar ise belirli aralıklarla sürekli gerçekleştiğinden, bir süre sonra artık o insanın kalıcı olarak hayatına yerleşip bireyde sabit bir kimlik halini alır ki kalıcılık da bu şekilde sağlanmış olur. Dolayısıyla tekrar ilkesinde yer alan, konuyu belirli aralıklarla tekrar etme ve uygulama şansı verilmesinin gerektiğiyle ilgili unsur, Hz. Peygamber’in zorunlu olarak, eğitiminin doğası gereği muhataplarına sunmuş olduğu bir imkândır. Çünkü, onun öğretileri zaten hayatın akışı içerisinde sürekli uygulanma halinde olması beklenen bir yaşam şeklini oluşturmaktadır. Bu anlamıyla ele alınan tekrar ilkesine verilecek tek bir hadîs veya birkaç hadîs söz konusu olmayıp kendisinden ulaşan her türlü söz, fiil ve takrir bu kapsama

---

²²¹ Karabacak, “Öğretim İlkeleri”, s. 177-178.

girmektedir. Her biri muhatapları tarafından hayatın akışı içerisinde yeri geldikçe uygulanması, tekrar edilmesi beklenen kurallar, ödevler nev'indendir.

Tekrar, bundan başka öğretmenin etkili öğrenmeyi gerçekleştirme veya dikkatleri konuya çekme maksadıyla bilgileri, söylemini yinelemek şeklinde başvurduğu bir ilke olarak da değerlendirilebilir. Bu yönüyle tekrar, öğrenciden gerçekleştirmesi beklenen tekrardan farklı olarak, muhataptan bağımsız, öğretmenin kullandığı bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır ki bunun da örneklerini bilgilerin unutulmaması, tesis edilmesi ve sağlamlaştırılması maksadıyla başvurması açısından Hz. Peygamber'in uygulamalarında çok kez görmek mümkündür. İnsan, yaradılışı gereği unutmaya meyyal bir yapıya sahiptir. Bu sebeple tekrar, önemli bir ihtiyaç olmakla da kalmayıp bir zarurettir. Özellikle hayatî önemi olan konularda, insanın beceri kazanması isteniyorsa tekrarın önemi kaçınılmazdır. Hz. Peygamber de bunların bilincinde olan bir eğitimci olarak eğitiminde bu durumu göz önünde bulundurmuştur. Kendisinin eğitimini bizzat Allah'tan (c.c) aldığını hatırlayacak olduğumuzda da bunun aksi düşünülemezdi. Çünkü, kulunun özelliklerini, fitratını ve dolayısıyla ihtiyaçlarını en iyi bilen, muhakkak onları yaratandır. Yarattığı kullarına yönelik hitabında (Kur'an-ı Kerim) kullanılan, kendine has olan üslubun da tekrarlar içerdiği görülmektedir. Bu da insanın fitratı gereği bu tekrara ihtiyaç duyduğunu göstermesi yönüyle önemlidir. Kur'ânî bir metot olarak da nitelenebilecek bu davet üslubunu Hz. Peygamber'in de faydasına binaen fiilen kullandığı anlaşılmaktadır.

Daha önce “Sesi Etkili Kullanma” bahsinde ele alınan sahâbenin abdest alırken acele bitirmek için ayaklarını mesh ettiğiyle ilgili hadîste Hz. Peygamber'in “*Ateşte yanacak topukların vay haline!*” uyarısını iki veya üç kere tekrarladığı ifade edilmişti. Hadîsten çıkarılabilecek eğitim yöntemlerinden biri de açık şekilde buradaki tekrar etme hususuna ilişkindir. İbn Hacer de buradaki tekrarın eğitimdeki önemine değinmiş, hadîsteki kullanımın asıl maksadının bir şeyi karşı tarafa tam olarak kavratmak olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber, eğer tekrar edilmeden kavrama

işlemi tam olarak gerçekleşiyorsa tekrara gerek kalmayacağını da belirtmiştir.²²²

Bir başka hadîste Enes (r.a) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (sav) bir söz söylediğinde, sözü anlaşılın diye üç kere tekrar ederdi. Bir topluluğa uğrayıp da selam verdiğiğinde üç kere selam verirdi.”²²³ Hadîste Hz. Peygamber’in tekrar etme amacının sözün daha iyi anlaşılması olduğuna doğrudan işaret vardır. Nitekim Buhârî de bu hadîsi “Söylediği Söz Anlaşılın Diye Üç Kere Tekrarlamak” başlığıyla birlikte verdiğiinden hadîse dair fıkhi hükmünü direk aktarmış olmaktadır.

Hz. Peygamber bazen de bir şeyin önemini hissettirmek, vurgulamak maksadıyla tekrarlı ifadeler kullanıp eğitimini icra etmiştir. Örneğin; Üsame İbn Zeyd (r.a), bir gün Hz. Peygamber kendilerini el-Huraka’ya gönderdiğini, sabahleyin yaptıkları baskınla onları bozguna uğrattıklarını anlatmıştır. Ensardan bir adamla birlikte onlardan birine yetişip yakaladıklarında, adamın “lâ ilâhe illallah” demesi üzerine ensardan olan kişinin ona dokunmadığını ancak kendisinin onu öldürünceye kadar mızrağını sapladığını söylemiştir. Medine’ye döndüklerinde bu haber Hz. Peygamber’e ulaştığında ise onun “Ey Üsame, lâ ilâhe illallah dedikten sonra onu öldürdün öyle mi?” buyurduğunu belirtmiştir. Üsame, her ne kadar adamın canını kurtarmak için bu şekilde davrandığını söyleyip açıklama yapmak istese de Hz. Peygamber’in aynı sözü defalarca tekrar etmesi üzerine, kendisinin ‘Keşke o günden önce Müslüman olmamış olsaydım.’ şeklinde temennide bulunduğunu anlatmıştır.²²⁴ Hadîs metninde “o sözünü o kadar tekrarlardı ki...” şekliyle yer alan ifadede Hz. Peygamber’in konunun önemine binaen aynı şeyi ısrarla tekrar ederek vurguladığı, bu şekilde ilgili davranışın yanlışlığına dikkatleri çektiği anlaşılmaktadır.

Günümüz eğitim faaliyetlerinde sıklıkla başvuru olan tekrar ilkesinin gerek uygulama ve pekiştirme yönüyle olsun, gerekse dikkat çekme ve vurgulama yoluyla zihinlere iyice yerleştirme yönüyle olsun Hz. Peygamber’in uygulamalarında da bundan yüzyıllar önce benzer şekilde yer aldığı, ilgili

---

²²² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 189.

²²³ Buhârî, İlim: 30.

²²⁴ Buhârî, Meğâzî: 45.

hadîsler çerçevesinde anlaşılmıştır. Kaldı ki o dönemde diğer tüm ilkelere olduğu gibi böyle bir ilke de henüz bilimsel anlamda çalışılmış ve ortaya konmuş değildi. Faydaları, etkileri, insanın bu şekilde bir yaklaşıma olan fitrî ihtiyacına dair hiçbir somut veri yokken Hz. Peygamber'in eğitiminde bu ilkenin yansımalarını görmek, onun eğitimci kimliğinin mükemmelliğini yeniden ve tekrar bu ilke çerçevesinde gözler önüne sermektedir.

1.2.17. Öğrenciye Görelik İlkesi (Çoklu Zekâ Kuramı Çerçevesinde)

Bilindiği üzere eğitim-öğretimin odağında her zaman öğrenci bulunmaktadır. Okullarda kullanılacak olan programlar, fiziki yapı ve donanım, araç ve gereçler öğrenciler için hazırlanmış, onlara göre planlanmıştır. Yine öğrencilere yönelik hazırlanan etkinlik, aktivite, faaliyet vb. bütün öğrenme öğretme planları da öğrenciye göre düzenlenmelidir. Bu nedenle öğrenciye görelik ilkesi diğer ilkelere de temel teşkil etme özelliği taşımaktadır.²²⁵

Eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesinde öğrenciye ait pek çok faktörün göz önünde bulundurulması gerektiğini savunan bu ilkeye göre etkinliklerin düzenlenmesinde öğrencilerin her yönden bireysel farklılıkları dikkate alınmalı, planlar bu doğrultuda şekillendirilmelidir. Bu bireysel farklılıklar, bazen bilişsel anlamda olabileceği gibi, bazen duyuşsal, psiko-motor vb. özelliklere sahip olmak şeklinde çoğaltılabilecek pek çok farklılığı ifade etmektedir. Bunların yanında öğrencilerin genetik olarak taşıdıkları özellikleri ve bunun devamında tamamlanan olgunlaşma düzeylerindeki farklılıklar ile çeşitli yaşantılar sonucu şekillenen hazır bulunuşluk düzeyleri, motivasyon durumları, dikkatleri, öğrenmeler arasında ilişki kurabilme becerileri, öğrenme etkinliklerine ayırmaya istekli oldukları zamanlar da yine dikkate alınması gereken bireysel farklılıklardandır. Tüm bunlar sonucunda bireyselleştirilmiş öğretim ve grupla öğretim yöntemleri başta olmak üzere öğretmenlerin pek çok farklı öğretim yöntem ve tekniklerini bir arada kullanma zorunluluğu ortaya çıkabilmektedir.²²⁶

²²⁵ Karabacak, "Öğretim İlkeleri", s. 166.

²²⁶ Karabacak, "Öğretim İlkeleri", s. 166.

Kişiye biyolojik olarak yüklenen bir öğrenme stili olduğunu belirten “Dunn Öğrenme Stili Modeli” ya da her bireyin farklı öğrenme yeteneklerinden birine sahip olduğunu iddia eden “Kolb Deneyimsel Öğrenme Modeli” öğrencilerde bulunan farklı özellikleri göz önünde bulundurarak bir eğitim stili izlemek gerektiğini gösteren örnek modellerden ikisidir. Dunn öğrenme stili modeline göre konular, öğrencilerin öğrenme stillerine cevap veren ve uygun olan yöntem ve yaklaşımlarla öğretildiğinde başarısızlık söz konusu olmayacaktır. Kolb deneyimsel öğrenme modelinde ise öğrenciler somut yaşantı, somut kavramsallaştırma, aktif yaşantı ve yansıtıcı gözlem olmak üzere farklı öğrenme yeteneklerine sahiptir ve herkesin tercih ettiği, sonuç aldığı bir öğrenme stili vardır. Bunlar tespit edilmelidir.²²⁷

Bu ilkenin uygulamaya geçirilebilmesi için gerekli olan en önemli unsur, öğretmenlerin öğrencilerini yakından tanımasıdır. Eğer öğretmen, öğrencilerin olgunlaşma durumlarını, hazır bulunuşluk düzeylerini, ilgi ve ihtiyaçlarını tespit edemez, bunlar hakkında bilgi sahibi olamazsa uygulayacağı etkinlikler ve baz alacağı programlar rastgele olacak, gelişigüzel icra edilecektir. İnsanlardaki bireysel farklılıkları dikkate alıp kim, nasıl anlayabilecekse ona o şekilde yaklaşmak gerektiğine işaret eden ilk örnekte Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmiştir:

*"İnsanlara onların anlayabilecekleri şekilde konuşun. Allah ve Resûlü'nün yalanlanmasını hiç ister misiniz?"*²²⁸

Bu hadîsi Buhârî'nin “Bir Kimsenin İlmî Yalnız (Onu Anlayabilecek) Bazı Kimselere Öğretmesi, Anlayamamaları Korkusuyla Başkalarına Öğretmemesi” başlıklı baba yerleştirmesi, bu hadîsten ilim öğretilecek kimsenin veya grubun anlayış seviyesini göz önünde bulundurarak eğitimi gerçekleştirmek gerektiğine ulaşılabileceğini gösterir. Eğitim programı, içeriği, yöntemi buna göre seçilerek belirlenmeli, her bilgi, her yerde ve herkese doğrudan gelişigüzel bir şekilde aktarılmamalıdır.

²²⁷ Selcen Bingöl, “Öğrenme ve Öğretim Stilleri”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021, s. 75-81.

²²⁸ Buhârî, İlim: 49.

İbn Hacer, bu hadîsin, müteşabihleri toplum huzurunda zikretmenin uygun olmadığını gösterdiğini söylemiştir. Yine İbn Mesud'un şu sözünü de aynı minvalde değerlendirmiş ve buna benzetmiştir:

*"İnsanlara akıllarının yetmeyeceği bir söz söylediğinde, bu söz mutlaka onların bir kısmı için fitne olur."*²²⁹

Bu örnekte de görüldüğü gibi bilgi, kim tarafından, nerede ve ne şekilde kullanılacağına bağlı olarak faydalı olabildiği gibi, yıkıcı ve zararlı da olabilir. Bu duruma sahâbe uygulamalarından da örnekler getiren İbn Hacer, bu doğrultuda İmam Ahmed b. Hanbel'in ilk anda devlet başkanına isyan etmeyi çağrıştıran hadîsleri, İmâm Mâlik'in Allah'ın sıfatları ile ilgili hadîsleri, Ebû Yusuf'un garip karşılanacak konularla ilgili hadîsleri, bunlardan önce de Ebû Hureyre'nin ileride meydana gelecek fitnelerle ilgili hadîsleri rivayet etmeyi çirkin gördüğünü belirtmiştir. Huzeyfe'nin de aynı şekilde bunu kötü gördüğünü eklemiştir. Farklı örneklerle de görüşünü destekleyen İbn Hacer, bu konuda ölçünün şöyle olması gerektiğini açıklamıştır: *"Eğer hadîsten ilk anda anlaşılan anlam bid'atı güçlendiriyor, ancak hadîsten bu kastedilmiyorsa, bundan ilk anda anlaşılan anlamı esas alabilecek kimselere bu hadîsin rivayet edilmemesi gerekir."*²³⁰

Konuyu destekleyici nitelikte farklı bir örnek de yine aynı bâbda yer almaktadır. Hz. Peygamber, *"Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun Resulü olduğuna samimi kalpte şahitlik eden herkese Allah ateşi haram kılar"* buyurmuş, bunun üzerine Muâz (a.s), *"Ey Allah'ın Resulü! Bunu insanlara bildireyim de insanlar sevinirler"* demiştir. Hz. Peygamber ise, *"Hayır. O zaman insanlar buna güvenirler (de ameli terk ederler)"* diyerek konuşmaların veya eğitimin karşıdaki insanların durumunu ve bu doğrultuda yapılacak konuşmanın muhatapta doğuracağı sonuçları düşünerek icra edilmesi gerektiğini işaret etmiştir.²³¹ Bu hadîsi Muâz (a.s), vefatına yakın bir zamanda günaha düşmekten korktuğu için etrafındakilere anlatıp onları bu hadîsten haberdar etmiştir. Hz. Peygamber'in bilgi aktarımında karşıdaki grubun durumunu değerlendirerek bir yol takip

²²⁹ Müslim, Mukaddime: 3.

²³⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 225.

²³¹ Buhârî, İlim: 49.

ettiği açıkça anlaşılan bu hadîste karşıdaki kitlenin ihtiyacının ne olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Bunun sonucunda da bilginin aktarılması uygun görülmemiştir ki insanlar bu haberi alınca bir rahatlığa erişip de ibadetlerinden geri kalmasin. Burada öğrencinin hem duygusal durumunun, hem ihtiyaçlarının gözetilerek eğitim faaliyetinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Daha önce soru-cevap bahsinde “*Muhatabın dikkatini çekme, düşündürme amaçlı sorular*” başlığı altında tamamına da yer verilmiş olan hadîsin son kısmı burada zikredilmelidir. Hz. Peygamber eğitimini icra ettikten sonra, “*Burada bulunan, bulunmayana bildirsin, bunu tebliğ etsin. Umulur ki burada bulunup da sözümü işiten, kendisinden daha anlayışlı birine bunu tebliğ etmiş olur.*”²³² buyurarak insanlardaki bireysel farklılıklardan biri olan kavrayış durumlarının, farkında olduğunu göstermiştir. Buhârî de ilgili hadîsi “*Hz. Peygamber’in ‘Kendisine bir şey tebliğ edilen nice kişi, onu işitenden daha iyi kavrar’ sözü*” başlıklı bâba yerleştirerek hadîsten çıkarımını belli etmiştir. İbn Hacer’e göre de bu başlıktaki ifadenin anlamı: “*...Benden sözümü tebliğ eden nice kimse, o sözü benden işitenden daha iyi anlayacak birine tebliğ etmiş olabilir*” şeklindedir.²³³

Aslında Hz. Muhammed’in insanlarda vâir olan, yukarıda da bahsi geçen farklılıkların bilincinde olması ve eğitimini bu farkındalıkla icra etmesi, onun bu yaklaşımının günümüzde “Çoklu Zekâ Kuramı” adı verilen ve bireylerin aynı düşünüş tarzına sahip olmadığını savunan görüşle birtakım yönlerden benzerlik arz ettiğini düşündürmektedir. Söz konusu kuramın taşıdığı ilkelere göre bireyler çok farklı zekâ türlerine ve dolayısıyla farklı anlayış seviyelerine sahiptir. Her insanın kendine özgü yetenek alanları ve zekâsını kendine özgü kullanma biçimi vardır. Eğer bireyler, farklı zekâ bileşenlerini tanıyabilirlerse karşılaşacakları sorunları çözmede daha şanslı olabilirler ve dolayısıyla eğitimde bireysel farklılıklar dikkate alınırsa bütün bireylere etkili şekilde hizmet edilebilir. Her bir zekâ, hafıza, dikkat, algı ve dikkat çözme açısından farklı bir sisteme sahiptir. Kişisel altyapı, kültür, kalıtım,

---

²³² Buhârî, İlim: 9.

²³³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 158-159.

inançlar, zekâların gelişimi üzerinde etkiye sahiptir. Zekânın gelişimi gerek bireysel gerekse bireyler arasında çok çeşitlilik göstermektedir.²³⁴

Çoklu zekâ kuramı, savunduğu zekâ türleri ile bugün tüm dünyada ilgi görmek ve eğitim faaliyetlerinde kullanılmaya çalışılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi günümüze ulaşan pek çok rivâyet göstermektedir ki bugün çoklu zekâ kuramının alt yapısını oluşturan ve her bireyin anlayış düzeyinin, zekâ boyutunun farklı ve geliştirilebilir olduğuna dair ortaya konan veriler, yüzyıllar önce Hz. Peygamber tarafından farkında olunan bir husustur. O, eğitimini bu farkındalıkla şekillendirmiştir. Bu farkındalığın örneklerinden birini teşkil eden aşağıdaki hadîste Muaviye, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittiğini söylemiştir:

*“Allah kimin için hayır dilerse onu dinde anlayış sahibi kılar. Ben yalnızca taksim eden bir kişiyim, veren Allah'tır. Allah'ın emri gelinceye (kıyamet kopuncaya) kadar bu ümmet Allah'ın emri üzere kalacak, muhalefet edenler onlara zarar veremeyeceklerdir.”*²³⁵

“Allah'ın dilettiği kişiye anlayış vermesi” ifadesinin dikkat çektiği bu hadîsten anlaşıldığına göre anlayış sahibi olmak, kişilerin yalnızca kişisel çaba ile kazanabileceği bir meziyet değildir. İbn Hacer, buna sadece Allah'ın nasip ettiği kişilerin sahip olacağını, buna sahip olanların da kıyamete kadar mevcut olacağını ifade eder.²³⁶ Yukarıda da çoklu zekâ kuramına göre kişisel altyapı, kültür, kalıtım, inanç gibi unsurların zekâ türlerinde etkiye sahip olduğu belirtilmişti. Buradaki özellikle “kalıtım” faktörü mukayeseye ilişkin önem arz eder. Kalıtım, canlıların genetik kodlarının canlıyı oluşturan ebeveynlerden yavru bireye nasıl aktarıldığını ve hangi durumlarda fenotipine (dış yapısına) yansıdığını veya yansımadığını inceleyen bilim dalıdır.²³⁷ Soyaçekim olarak da ifade edilebilecek olan kalıtım, aynı çevrede bulundukları halde neden çocukların birbirinden ayrı özelliklere sahip olup farklı davrandıklarını veya geliştiklerini açıklar. Çevre aynı olduğu halde

²³⁴ Çavuş Şahin, “Öğrenme-Öğretme Modelleri ve Stratejileri”, *Öğretim İlke Ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, , Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021, s. 200-206.

²³⁵ Buhârî, İlim: 13.

²³⁶ İbn Hacer, *Fethu 'l-Bârî*, s. 164-165.

²³⁷ Aydın Ünlü, *İlköğretim Öğrencilerinde Kalıtımla İlgili Kavram Yanılgıları* (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2015, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No.407552), s. 4.

bireyin farklı davranışları, başarı ve ilgileri ancak değişik kalıtımla açıklanabilir. Zekâsı doğuştan aşağı seviyede olan bir çocuk, ne kadar iyi terbiyeciler elinde yetiştirilirse yetiştirilsin, normal zekâ seviyesine ulaşamaz.²³⁸ Dolayısıyla çoklu zekâ kuramının öne sürdüğü kalıtsal faktörler, insanın kendi kendine elde edemeyeceği, doğuştan yani yaradılıştan gelen bir takım biyolojik özellikleri de kapsamaktadır. Bu sebeple İbn Hacer'in açıkladığı ilmin Allah vergisi olması görüşü ile de temelde aynı tezi ortaya koymaktadır. Bu da ilgili hadîste Hz. Peygamber tarafından arka planda verilen, bir yaradılış özelliği olarak insanlardaki kavrayışın farklılık arz edebildiği mesajının, bugünkü çoklu zekâ kuramının dayandırıldığı verilerle de örtüştüğünü gösterir.

Konuya ilişkin bir başka hadîse göre Kays İbn Ebû Hâzim, Abdullah İbn Mes'ud'un şöyle dediğini duymuştur;

“Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu:

*Gıpta etmek ancak iki şeyde söz konusudur: Bir kimseye Cenâb-ı Allah mal vermiş, bu malını da hak yolda harcamaya muvaffak kılmıştır. Bir kimseye Cenâb-ı Allah bilgi ve hikmet vermiş, o kişi de o hikmete göre hükmetmekte ve onu öğretmektedir.”*²³⁹

Bu hadîste, bilgi ve hikmetin Allah-u Teâlâ tarafından verildiği ifadesi de, anlayış seviyelerindeki farklılığın yaradılıştan geldiğine, kavrayışı üstün kimselere bunun Allah tarafından bir lütuf olarak verildiğine ve yine herkeste aynı olmadığına işaret etmektedir.

Yine daha önceki başlıklarda bahsi geçen Hz. Peygamber'in *“Ağaçlar içinden bir ağaç vardır ki Müslümana benzer. Bana bu ağacın ne olduğunu söyleyiniz.”* dediği hadîste İbn Ömer'in bu sorunun cevabını etrafındaki kimsenin bilmemesine rağmen anlamış olması, İbn Hacer tarafından anlayış farklılığıyla açıklanmıştır. Buna göre anlayış, kişinin bir sözden, o söz ile ilgili olan diğer bir söz veya fiili anlamasını sağlayan fetanettir ve İbn Ömer'in buradaki durumu kavrama yeteneğindeki farklılığa işaret etmektedir.²⁴⁰ Buhârî'nin bu hadîse *“İlimde ince anlayış sahibi olmak”*

²³⁸ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997, s. 210.

²³⁹ Buhârî, İlim: 4, 5, 14.

²⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 165.

başlığını verdiği bâb altında yeniden yer vermesi de bu manaya gelmektedir. Burada her ne kadar hâyâsından sebep cevabı söylemese de bir çocuğun, yetişkinlerin bilmediği bir şeyi içinden de olsa bilmesi söz konusudur. Bu durum, onun ilimde ince anlayış sahibi olduğuna, kavrayış düzeyinin yaşına rağmen diğerlerinden farklı olduğuna apaçık işaret etmektedir. Nitekim bu hadîsin bazen büyük bir âlimin kendisinden alt seviyede olan kimsenin anladığı bir şeyi anlayamayabileceğini gösterdiğini ifade eden İbn Hacer de bu çıkarımı ilmin Allah vergisi oluşu, Allah'ın lütfunu dilediğine vermesiyle ilişkilendirmiştir.²⁴¹

Burada çok kez tekrarlanan bir hususu yeniden hatırlatmakta fayda vardır. Bu verilerin karşılaştırmalı olarak ele alınması asla tam bir örtüştürme çabası içermemekte, yalnızca benzerlikleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Böylece hem nebevî eğitim metodu hem de güncel bilimsel verilerin kaynaklarıyla alt yapısını oluşturan bir eğitimcinin daha bilinçli hareket edeceği şüphesizdir. Çoklu zekâ kuramının her iddiası veya savunduğu her görüş, elbette ki nebevî metotta yer almayacaktır veya farklılıklar taşıyacaktır. Çalışmaya bu bakış açısıyla yaklaşırken ilgili hadîsler göstermiştir ki, her insan her alanda aynı anlayış becerisine sahip değildir ve bu kavrayış yetisi Allah tarafından verilen bir özellik olup doğuştan gelmektedir. Bu yönüyle bakıldığında günümüzdeki araştırmaların sonucunda da her insanda farklı anlayış seviyelerinin bulunduğu tespit edilmiş olması, çoklu zekâ kuramı adı altında bir bilimsel verinin ortaya konması, Hz. Peygamber'in hadîslerinde daha önce işaret edilmiş olan hususun bilimsel anlamda da bugün araştırılıp ortaya konduğunu göstermektedir. Her bir zekâ türünün hafıza, dikkat, algı ve dikkat çözme açısından farklı bir sisteme sahip olduğunu ve bunun kalıtsal faktörlerin etkisiyle olduğunu ileri süren çoklu zekâ kuramının dayandığı veriler, ilkeler eğitimciler tarafından da tüm boyutlarıyla tanınmalı ve okullarda, evde bu kuramdan nasıl istifade edilebileceği üzerine kafa yorulmalıdır. Bireysel farklılıkların önemini vurgulayan çoklu zekâ kuramı ile nebevî eğitim metodunda da yer alan anlayış farklılığına dair ortaya konan bu bilgiler, başta

---

²⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 145-147.

eğitimciler olmak üzere anne-baba, yönetici vb. herkes tarafından bilinmelidir. İnsanlarla daha etkili bir iletişim kurabilmek, verimli bir eğitim faaliyeti gerçekleştirmek için bireylere bu farkındalıkla yaklaşım sergilenmelidir.

İlgili örnekler doğrultusunda görüldüğü gibi bireylerdeki çeşitli kişisel farklılıkların mevcudiyeti, bugün olduğu gibi geçmişte Hz. Peygamber tarafından da dikkate alınmış, insanlara bu bilinçle yaklaşım sergilenmiştir. Bugün bilimsel araştırmalar sonucunda dikkate alınmasının gereği ortaya koyulan öğrenciye görelilik ilkesinin icra örneklerini Hz. Peygamber'in tebliğ ve davet metodunda görmek, onun eğitici vasfını gelişigüzel icra etmediğini ispatlayan birçok delilden bir tanesidir. Davette başarılı olmak için toplumsal dokunun ve seviyenin iyi bilinmesi ve muhatapların psikolojik yapısının ve durumunun iyi bilinip dikkate alınması zorunluluğu bugün de pek çok eğitimci ve sosyal bilimci tarafından anlatılmaktadır. Aksi olduğunda ne yaşanabileceğine dair getirilen bir örneğe göre mesela İslam dinini inkâr eden kişilerle konuşurken ikna edici deliller yerine duygusal ifadelerin kullanılmasının faydasız olacağı belirtilmiştir. Hatta böyle bir yaklaşım İslam'a da zarar verecektir.²⁴²

1.2.18. Yaşama Yakınlık İlkesi (Hayatilik, Yaşamsallık)

Günümüz eğitim sistemlerinin ve okulların öncelikli amacı kişinin potansiyelini ortaya çıkarmak ve geliştirmek, onu bu şekilde hayata hazırlamaktır. Bu yüzdendir ki okullar, öğrencilere yaşamda ihtiyaç duyulacak temel bilgi ve becerileri öğretmelidir. Dolayısıyla eğitim kuruluşlarından ve öğretmenlerden beklenen ve istenen asıl mesele, öğretilen bilgilerin veya becerilerin yaşamda ve gündelik hayatta işe yarar nitelikte olması, kullanışlılık içermesi şeklindedir. Bu da bir nevi eğitim kurumunun yaşamın kendisi olmasını beklemektir denebilir. Yaşama hazırlamakla yetinmeden, öğrencilerin aktif şekilde gerçek yaşamı deneyimleyebilecekleri şekilde bir eğitim faaliyeti ve ortamı tasarlanmalıdır. Hayatilik ilkesi de bu ihtiyaçlara dayanarak öğretim içeriğinin seçiminde, öğretilmesinde ve

---

²⁴² Bedri Aslan, "Davette Öncelikler", *Davet Dili*, ed. Mehmet Nurullah Aktaş, Şükrü Aydın ve öte., Batman: Mütercim Yayınları, 2021, s. 293.

değerlendirilmesinde günlük yaşamın ihtiyaçlarının temel alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu ilkenin bir sonucu olarak öğretim programları günümüzde hem öğrencilerin hem de toplumun ilgi, ihtiyaç ve problemlerine yönelik olarak düzenlenmeye çalışılmaktadır. Böylece öğrencilerin kazanımlarının hayatta her zaman ihtiyaç duyacakları bilgi ve becerileri içermesi hedeflenmekte, okul yaşama hazırlık yeri olarak değil, hayatın ta kendisi olarak kurgulanmak istenmektedir.²⁴³ Bu ilkenin birebir her eğitmeni ya da her kurum tarafından önemle üzerinde durulup uygulandığı söylenemeyebilir. Ancak güncel eğitim kaynakları bu doğrultuda bilimsel verilerini sunmakta, kendini geliştirmek isteyen, mesleğini kaliteli olarak icra etmeyi arzulayan, okuyan-araştıran her kişi veya kuruluş bu bilgiler doğrultusunda eğitim faaliyetini şekillendirebilmekte ve hem bireysel hem de toplumsal anlamda fayda sağlayabilecek nitelikli çalışmalar ortaya koyabilmektedir.

Güncel eğitim çalışmalarının bu ilke doğrultusunda planlanması gerektiği bilimsel anlamda ortaya konmuş bir gerçek iken, yüzyıllar önce Hz. Peygamber'in tebliğ görevini üstlendiği dinin de hayata hazırlama ve dünya ile ahiret mutluluğuna ulaştıracak yolu gösterip öğretmesi bakımından benzer gayeyi taşıdığı söylenebilir. Dini en güzel şekilde yaşayıp gösteren Hz. Peygamber'in uygulamaları, dolayısıyla sünnetin tamamı hayata yön vermesi bakımından hayatîlik unsurunu en derinlerine kadar taşımaktadır. Zira dünya ve ahiret mutluluğu birbirine zıt değildir. Dünya, ahiretin kendisiyle kazanıldığı yerdir, her ikisi de birbirini takip eden gerçek hâllerdir. Saadet kavramı açısından bakıldığında her iki âlemdeki mutluluk, kaynağı vahiy olan din tarafından yorumlanan ve yönlendirilen bir dünya hayatına bağlıdır. Dünya saadeti söz konusu edildiğinde, dünya hayatında dinin, aklın, beden, neslin ve malın korunması, İslam'ın en büyük gayesidir. Bütün bunlar, aynı zamanda günümüz dünyasının temel insan hak ve özgürlüklerinden saydığı hususlardır. Dolayısıyla dünya saadeti ancak, bu beş temel hakkın korunduğu ve yaşatıldığı bir dünyada gerçekleşebilecektir. Bu da İslam'ın emir ve

---

²⁴³ Yeşilyurt, "Öğretmenin Pusulası", s. 278.

yasaklarının fert ve toplum hayatında yaşanmasıyla sağlanabilir ki ahiret saadetinin yolu da bundan geçmektedir.²⁴⁴

Hız. Peygamber yaşadığı hayat itibarıyla dünya karşısında takınılması gereken tavrın nasıl olması gerektiğini göstermiştir.²⁴⁵ Böylece yapılan izahlarla birlikte anlaşılmıştır ki nasıl bugün eğitim faaliyetlerinden bireylerin hayatına katkı sağlaması, hayatın ta kendisi olarak kurgulanması, işlerine yarayacak kazanımları içermesi bekleniyorsa Hız. Peygamber de tebliğ ettiği din ve onun öğretilerini insanlara hem dünya hem ahirette işlerine yarayacak, gerçek mutluluğu elde etmelerine imkân sağlayacak bilgiler olarak aktarmıştır. Dolayısıyla dinin kendisi hayat rehberi olarak hayatilik ilkesinin öngördüğü kazanımları zaten özünde barındırmaktadır. Onda gereksiz hiçbir veri, bilgi depolanmamıştır. Gerek Kur'an'da gerekse sünnette yer alan her bir söz, cümle veya bilgi insanlara hayatlarında işlerine yarayacak en temel kazanımları sunmakta, böylece dünya hayatına katkı sağlamakla birlikte ahiret mutluluğunu da temin etmektedir.

---

²⁴⁴ Mahmut Aveder, “Hadis İklimi - Dünya ve Ahiret Saadeti”, *İlkadım Dergisi*, <https://ilkadimdergisi.net/arsiv/yazi/hadis-iklimi-dunya-ve-ahiret-saadeti-3269> (Erişim: 03.01.2024).

²⁴⁵ Süleyman Uludağ, “Dünya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 22-25.

II. BÖLÜM

NEBEVİ EĞİTİM ZİNCİRİNİN DEVAM EDEN HALKASI: SAHABİ UYGULAMALARI

2.1. Sahâbî Kavramı, Kullandıkları Metotlar, Günümüz Eğitim Metotları Açısından Tahlili

Hız. Peygamber döneminde toplanan geniş hadîs külliyyatının, gelecek nesillere naklinde başrolü oynayan neslin sahâbe nesli olduğu malumdur. Tarifinde görüş ayrılıkları olmakla birlikte İbn Hacer'e göre sahâbî, Hız. Peygamber'e mümin olarak mulâkî (bir arada oturmuş) olan, sahih görüşe göre, araya irtidad devri girmiş olsa bile Müslüman olarak ölen kimseye denir. Bu tarifte her bir kelime bir istisnaya veya manaya işaret içermekte ve buna göre kelime tahlili yapıldığında Hız. Peygamber'i her görenin sahâbe sayılamayacağı veya irtidad edip sonradan tekrar Müslüman olanların ve âmâ olanların da tanımın kapsamına gireceğı gibi sonuçlara ulaşılabilir.246 "Sahih görüşe göre" ifadesiyle de işaret olunduğı üzere irtidad konusunda farklı görüşler de bulunmaktadır. Bu görüş ayrılıklarının mevcudiyetiyle birlikte hadîşçilerin bilinen en genel tanımı ve uygulaması Hız. Peygamber'le karşılaşan (likâ) her Müslümanın sahâbî olduğudur.247 Her sahâbenin fazilet bakımından bir ve aynı mertebeye sayılamayacağı da bilinmekle birlikte sahâbîliğin insana derece, mertebe ve yüksek şeref kazandıran bir sıfat olduğı bir gerçektir. Nitekim hem Kur'an ayetleri hem de Hız. Peygamber'den sadır olan hadîsler sahâbenin faziletlerine işaret etmiş, bu neslin diğeri Müslüman nesillere üstünlüğünü belirtmiştir.248 Adâlet ve fazileti Kur'an ve sünnetle sâbit olan bu nesilden övgü ile bahsedilmiştir. Dolayısıyla onların mutlak olarak âdil olduğı bizzat Kur'an

²⁴⁶ Talât Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 68-70.

²⁴⁷ Şehrezûrî, *Ulûmü'l Hadîs*, s. 263.

²⁴⁸ Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, s. 71.

ve sünnetten naslar ile ümmetin icmâsında (icmâları dikkate alınan âlimlerin icmâları ile) yerleşmiş bir durumdur. Bu sebeple sahâbilerin hepsi özel bir hususiyete sahip olup onlardan hiçbirinin âdil olup olmadıkları sorgulanmaz.²⁴⁹ İslâm'ı direkt Hz. Peygamber'den almaları, Hz. Peygamber'i koruma ve İslâm'ı yayma uğrunda üstün fedakârlıklar sergilemiş olmaları, sonradan gelecek hiç kimseye hiçbir zaman kısmet olmayacak olan Hz. Peygamber ile arkadaşlık yapma fırsatına kavuşmaları ve İslâm'ı kendilerinden sonra gelenlere aktaran güvenilir bir köprü olmaları sebebiyle ayrıcalıklı bir nesildir.²⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu dönemde bizzat bulunmaları ve inen ayetlere bizzat şahit olmaları, sünnetin vürûd sebebini teşkil etmeleri sebebiyle sahâbe halkasının Kur'an bağlamındaki önemi neyse, sünnet bağlamındaki önemi de aynıdır. Daha da önemlisi, Kur'an'ın anlaşılması, hayata aktarılması ve ondan hüküm çıkarılması noktasında sahâbenin sünnetten aldığı eğitim ve ilham, sonraki nesillerin Kur'an ve sünnete yaklaşımını belirleyen en önemli etken olmuştur. Sahâbe, bize dini nakleden ilk kuşaktır. Bu ise Kur'an'ın ilk mübelliğ, mübeyyin ve müfessiri olan sünnetin de bize onlar aracılığıyla gelmiş olduğunu gösterir. Bu dinin sahibinin, Yüce Kelâm'ının "tebliğ"ini olduğu gibi "beyân"ını da sünnete devrettiği düşünüldüğünde sahâbenin bu bağlamdaki önemi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Zira Kur'an'ın olduğu gibi sünnetin de ilk muhatabı, muhafızı ve nakilcisi sahâbeden başkası değildir.²⁵¹ Kaldı ki onların her bir davranışı, Hz. Peygamber'den öğrendiklerini birebir uygulamak şeklinde tezahür ettiğinden dolayı ümmete örnek teşkil etmekte ve bilhassa incelenmeyi hak etmektedir. Nitekim kebaptan yapılmış bir koyunu yiyen kimselerin önünden geçerken, kendisi de yemeğe davet edilen Ebû Hureyre'nin bu teklifi nazikçe reddederek "Rasulullah, karnı arpa ekmeğinden doymadığı halde dünyadan çıkıp gitti."²⁵² demesi, Hz.

²⁴⁹ Şehrezûrî, *Ulûmü'l Hadîs*, s. 264.

²⁵⁰ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe Hukûku ve Ashâba Saygısızlığın Dinî Hükümü", *Hadîs Tetkikleri Dergisi*/Journal Of Hadîth Studies, C.VIII, S. 1 (2010), s. 31.

²⁵¹ Ebubekir Sifil, "Sahabe ve Bir Teknik Terim Olarak -Sahabe'nin Adaleti- Üzerine Mülâhazalar", *Academia.edu*,

https://www.academia.edu/13316603/SAHABE_VE_B%C4%B0R_TEKN%C4%B0K_TER%C4%B0M_OLARAK_SAHABE_N%C4%B0N_ADALET%C4%B0_%C3%9CZER%C4%B0NE_M%C3%9CLAHAZALAR_Ebubekir_Sifil_Hoca (Erişim: 03.01.2024)

²⁵² Buhârî, *Et'ime*: 23.

Peygamber’i kendilerine nasıl örnek aldıklarını ve yaşantılarını bu anlamda nasıl sade yaşamaya gayret ettiklerini gösteren en güzel örneklerden biridir. Her konuda olduğu gibi eğitim-öğretim usûllerini de Hz. Peygamber’den öğrenen sahâbe, onun bu konudaki sünnetini de titizlikle uygulamışlardır. İşte tüm bu gerekçelerle onlardan edinilecek olan ilim, ahlak, yol ve yöntemler de bugünün ilmi çalışmalarında hiç şüphesiz kritik bir öneme sahip olacaktır. Buradan yola çıkarak daha önce de belirtildiği gibi, sonraki nesillere öncülük eden bu neslin uygulamaları da nebevî eğitim zincirinin devam eden parçaları olarak ele alınıp bir bütün olarak değerlendirilmiş ve çalışmada önem arz edeceği düşünülerek atlanmamış, bugünün ilmi çalışmalarında araştırmacılara, eğitimcilere örnek bir bakış açısı kazandıracağı umulmuştur. Ashabın ilim öğrenme ve öğretme metotlarını, Hz. Peygamber’in metotlarında da söz olduğu gibi burada belirtilen başlıklarla sınırlandırmak, bu kadarına inhisâr ettirmek mümkün değildir. Ancak, Hz. Peygamber’in öğretim metotlarını değerlendirirken sahâbe kanalının da bu çalışmalara dâhil edilmesinin önem ve gereğini ortaya koymak bakımından bu cepheye karşı da ufak bir kapı aralamak istenmiştir.

2.1.1. İlim İçin Yolculuk Yapmak (Rihle)

Eğitim hayatının insanın anne karnındayken başladığı, sonrasında aile ortamında, sosyal hayatın içinde vb. sürekli devam ettiği ve insanın ölümüne değin sürekli öğrenme halinde olduğu bir gerçektir. Başlarda Allah’ın insana yüklemiş olduğu eşsiz fitratın, yaradılışın gereği kendiliğinden, gözlem ve taklit yoluyla birincil çevreden öğrenilen beceri ve kazanımlar, ilerleyen yaşlarda daha çok bilinçli olarak yönelmek ve üzerine düşmek icap eden bir eylem halini almaktadır. İnsan hayatı boyunca yapıp ettiklerini bir adım ileri taşımakla yükümlüdür. İşler, ilim, ibadet hangi konuda olursa olsun ilerlediği yolda gelişme göstermelidir. Eldeki ile yetinip tembellik edilmemeli, her işte bir süreklilik ve ilerleme kaydedilmesi istenmektedir. Olduğu yerde saymak insana hiçbir şey kazandırmayacağı gibi ziyan olarak da görülmüştür. Hz. Peygamber’in “İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır”²⁵³ sözü de buna işaret

²⁵³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, Hilyetü’l-Evliya ve Tabakâtu’l-Asfiya, Mısır: Matbaatü’s-Saâdet, 1974, C. 8, s. 35.

etmektedir. Sehavî (ö. 902/1497) de bu hadîsi Hz. Ali'den merfû olarak kaydetmiş ancak bu rivâyetin zayıf olduğunu bildirmiştir.²⁵⁴ Her ne kadar senedindeki Muhammed b. Sûka isimli râvî sebebiyle zayıf bulunmuş olsa da bu hadîsin uydurma olduğu söylenemez ve verdiği mesaj itibarıyla teşvik edici yönden itibar edilip yapılan işte, amelde, niyette, ihlasta, nitelikte yol kat etmek, yapılabildiği ölçüde her geçen gün daha fazla hayırlı ve salih amel işlemek şeklinde değerlendirmek en doğrusudur.²⁵⁵ Bu ilerleme uğrunda insanlar geçmişten bugüne bir çaba sarf etmekte, eğitim-öğretim faaliyetlerinde her yaşın gereği olan öğrenme süreçlerinde bilfiil bulunmakta, bunun için çeşitli kurum ve kuruluşlar tahsis edilmekte ve belli bir sistemle bu süreç yürütülmektedir. İnsanlar bu imkânları bir parçası olmak üzere çoğu zaman okul yollarına düşmektedir. Kimi zaman da farklı mecralar üzerinden eğitimini sürdürmektedir. Burada bu ilmî yolculuğun geçmişte Hz. Peygamber'in vefatından sonra nasıl devam ettiği, sahâbe tarafından eğitim faaliyetlerinin nasıl sürdürüldüğü önem kazanır. Bu doğrultuda sahâbe uygulamaları ile ilgili bilgi veren hadîsler incelenip “rihle” kapsamında değerlendirilecek ve günümüzdeki birtakım faaliyetlerin de bu kapsamda değerlendirilip değerlendirilemeyeceği üzerine düşünülüp mukayese yapılacaktır.

“*Rahl*” kökünden türemiş olan “*rihle*” kelimesi sözlükte “yola koyulmak; bir şeyin sırtına binmek” anlamlarına gelir. Terim olarak ise “hadîs öğrenmek ve râvî hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma” anlamında “*er-rihle fi talebi'l-hadîs*” şeklinde kullanılır. Muhaddislerle görüşmek, mevcut rivayetleri derlemek ve hadîsle ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla yolculuk yapmak da rihle kapsamına girer.²⁵⁶

²⁵⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehavî, *Mekâsidü'l-Hasene*, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985, C. 1, s. 631; İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs*, Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351, C. 2, s. 233.

²⁵⁵ Ebubekir Sifil, “İki Günü Birbirine Eşit Olan ... Hadîsi”, *Ebubekir Sifil*, <https://ebubekirsifil.com/okuyucu-sorulari/2010-yili-okuyucu-sorulari/ocak-ayi-2010-yili-okuyucu-sorulari/> (Erişim: 27.12.2023); Nureddin Yıldız, “İki Günü Eşit Olan Zarardadır Sözü Hadîs Midir?”, *Sorularla İslamiyet*, <https://sorularlailslamiyet.com/iki-gunu-esit-olan-zarardadir-sozu-hadis-midir-nasil-yorumlamaliyiz> (Erişim: 27.12.2023)

²⁵⁶ İbrahim Hatiboğlu, “Rihle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, s. 106-108.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbîler fetihlerin de etkisiyle pek çok ülkeye dağılmıştır. Dolayısıyla sahip oldukları ilmî birikimi de yanlarında götürmüşler, bunun üzerine muhaddisler rihle hareketlerine yönelmişlerdir. Rihlenin ilk örnekleri olarak sahâbîlerin ilmî birikimine ulaşmak isteyen ilim taliplerinin çıktıkları seyahatleri dile getirmek mümkündür. Bu rihleler genellikle tek bir hadîsi öğrenmek amacıyla gerçekleştirilen ilim uğrunda tabî yolculuklardır. VIII. yüzyıldan itibaren ise “sistematik rihle” olarak adlandırılabilen yeni bir döneme geçilmiştir. Hadîs öğrencileri artık bir hocadan tek bir hadîs dinlemek amacıyla değil, farklı bölgelerdeki hocalara ulaşarak onlarla görüşmek ve bir hocanın mümkün olduğunca bütün hadîs rivayetlerini toplamak amacıyla daha sistemli bir rihle faaliyetine başlamışlardır.²⁵⁷ Nitekim çalışmamızın temel kaynağını teşkil eden sahih müellifleri de hadîs tahsil etmek için erken yaşta rihle yapmaya başlamış, bu minvalde pek çok ilim merkezini dolaşmışlardır.

Fetihlerle İslâm toprakları genişledikçe rihlenin kapsamı da genişlemiştir. Ancak zamanla yazma işinin belirli esaslara bağlanması, icâzetle kitaptan rivayete izin verilmesi, kitaba olan güvenin artması gibi hususlar rihlelerin azalmasına yol açmış ve Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1005) yoğun rihle döneminin son temsilcilerinden sayılmıştır.²⁵⁸

Sahâbenin rihlelerini birkaç hadîs üzerinden örneklendirmek gerekirse daha önce “*Muhataba Sabırla Karşılık Vermek*” bahsinde ele alınan Dımâm b. Salebe hadîsi hatırlanmalıdır. İlgili hadîste Dımâm'ın senedleri kısaltmak, hadîsleri ilk hocasından öğrenmek için kabilesinden çıkıp Medine'ye geldiği yani rihle yaptığı görülmektedir.²⁵⁹

Bundan başka Hz. Aîşe (r.a)'ın bir şey duyduğu zaman onu anlamak için mutlaka sözü söyleyene başvurduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in “*Hesaba çekilene azap edilir.*” sözü üzerine Hz. Aîşe şöyle demiştir;

“Ben bunun üzerine Hz. Peygamber'e, “Yüce Allah (Amel defterini sağ tarafından alan kişi) yakında kolay bir şekilde hesaba çekilecek.” buyurmuyor mu diye sordum. Hz. Peygamber, “Bu yalnızca arzıdır. Kim ince hesaba çekilirse helâk olur.” buyurdu.”²⁶⁰

²⁵⁷ Bekir Kuzudişli, *Hadîs Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017, s. 109.

²⁵⁸ Hatiboğlu, “Rihle”, s. 106-108.

²⁵⁹ Buhârî, İlim: 6

²⁶⁰ Buhârî, İlim: 36.

Bu hadîsten, Hz. Aişe'nin hadîslerin manalarını öğrenme konusunda ne kadar istekli olduğu ve ilmin peşine düştüğü anlaşılmaktadır.²⁶¹ Buhârî bu hadîse “*Bir şey Duyduğunda Aslını Öğrenmek İçin (Sözü Söyleyene) Müracaat Etmek*” bâbında yer vermiştir. Bu müracaat şeklinin yolculuk yapılarak olduğuna dair bir ifade yer almasa da müracaat etmek, “*ilim yolunda olmak*” demektir. Bu yönüyle konuya örnek teşkil etmektedir. Bir başka hadîs ise şu şekildedir:

“Ukbe İbnu'l-Hâris, Ebû İhab İbn Azîz'in kızı ile evlendi. Bir kadın gelerek kendisine “Ben Ukbeyi de, onun evlendiği kadını da emzirdim.” dedi. Ukbe kadına “Senin beni emzirdiğini de (daha önce) bunu bana söylediğini de bilmiyorum.” dedi. Daha sonra bineğine binerek Medine'ye Rasulullah'ın yanına gitti. Ona bu durumu sordu. Hz. Peygamber, “ sana böyle söylendiği halde nasıl (evliliğe devam edersin?)” buyurdu.”²⁶²

Konuya örnek teşkil edecek kadarını aktarmakla yetinilen bu hadîste de kişinin başına gelen bir olayın hükmünü öğrenmek, bilgi edinmek için yolculuk yaparak Mekke'den Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına gittiği görülmektedir.²⁶³ Buhârî, Ukbe b. Hâris'in bu iddiayı Resûl-i Ekrem'e sormaya gelişini rihleye delil göstermektedir.²⁶⁴

Ashâb'dan Mâlik b. El-Huveyris'in anlattığı bir hadîste de rihle örneğine rastlanır. Şöyle ki kendisi bir davaya gönül vermiş samimi bir grup gençle birlikte Rasulullah'a gelerek yirmi gün geceli gündüzlü yanında kaldıklarını söylemiştir. Bir müddet geçtikten sonra, çocuklarını özlediklerini hissedince Hz. Peygamber yerlerine kimi bıraktıklarını sormuş ve onlar da durumu anlatmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “*Artık ailelerinizin yanına dönünüz, onların yanında kalınız. Burada öğrendiklerinizi onlara da öğretiniz...*” buyurmuştur.²⁶⁵ Hadîsin devamında râvî, Hz. Peygamber'in ailelerine iletmeleri üzere onlara pek çok şey daha söylediğini anlatmıştır ancak konuya örnek teşkil eden kısım bu şekildedir. Bu hadîsten ilim yolculuğu yapmanın faziletiyle ilgili çıkarımda bulunan İbn Hacer, çok samimi bir niyetle Hz. Peygamber'in yanına geldikleri için Allah-u Teâlâ'nın onlara aile özlemi çekmeleri karşılığında daha üstün bir vazife lütfettiğini

²⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 197.

²⁶² Buhârî, İlim: 26.

²⁶³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 184-185.

²⁶⁴ Hatiboğlu, “Rihle”, s. 106-108.

²⁶⁵ Buhârî, Ezân: 49.

belirtmiştir. Bu büyük lütuf da, dînî bilgileri insanlara aktarmak ve onları bilgilendirmek için Hz. Peygamber'den alınan ehliyet ve yetkidir. Ahmed İbn Hanbel'in ifadesiyle Rasûlullah'ın hadîslerini öğrenme uğruna gösterilen bu çaba ve yolculuk büyük bir mükâfâta dönüşmüştür.²⁶⁶

Câbir b. Abdullah'ın, Abdullah b. Üneys'in bildiği bir hadîsi ondan öğrenmek için Medine'den Şam'a yolculuk yaptığı da bilinmektedir.²⁶⁷

Hz. Peygamber'i görmek ve tanımak, İslam dinini öğrenmek ve öğretmek, kimi konularda soru sormak Hz. Peygamber dönemindeki rihle metodunun amaçları arasında sayılabilecekken, Muhammed'in rihle metoduna teşviki, âlimler tarafından rihle metodunun özendirilmesi, âlimlerin çeşitli bölgelere dağılması, bilginin kaynağına ulaşma çabası, İslamî ilimleri kayıt altına alma isteği ve bilginin ekonomik bir güç ve araç olarak kullanılması da sahâbe, tabiin ve etbau't-tabiin döneminde rihle metodunun amaçları olarak zikredilebilir.²⁶⁸

Rihle, “*ilim öğrenmek için yola koyulma*” anlamıyla değerlendirildiğinde günümüz şartlarında da benzer amaçlı çalışmaların yapıldığını ve bu ilim alma metodunun sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Bu eğitim çalışmaları veya eğitim yöntemleri elbette geçmişte muhaddislerin yaptıklarından farklı özellikler barındırmakla birlikte aynı maksadı taşımaktadır. Ulaşım ve iletişim şartları çerçevesinde rihleler geçmişte uzun zaman alıyor ve hatta aylarca sürebiliyordu. Günümüzün ulaşım ve iletişim imkânları ise bu eğitim maksatlı yolculukları saatlere, hatta dakikalara indirecek seviyeye ulaşmıştır. Zira ulaşım araçları dünyayı oldukça küçültmüş, iletişim teknolojisinde varılan seviye ise, neredeyse her bilgiyi masamızın üstüne taşımıştır. Her türlü bilginin yer aldığı internet ortamından çeşitli eğitim-öğretim talepleri için de yararlanma imkânı bulunmaktadır. Birtakım yazılım şirketlerinin hazırlayıp çeşitli ortamlarda kullanıma sundukları programlar da yine eğitim-öğretim çalışmalarına büyük ölçüde katkı sağlamaktadırlar.²⁶⁹

²⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. 2, s. 170-172.

²⁶⁷ Buhârî, *İlim*: 19.

²⁶⁸ Uğur Günerhan, *İslam Eğitim Tarihinde Bir Metot Olarak Rihle*, İstanbul: DBY Yayınları, 2020, s. 60-75.

²⁶⁹ Hayati Yılmaz, “İnternette Rihle”, *Hadîs Tetkikleri Dergisi (HTD)*, C. 2, S. 1 (2004), s. 139-152.

Modern dönem rihle hareketleri kapsamında Farabi, Mevlana ve Erasmus Öğrenci Değişim Programları ve hatta ülke genelinde uygulanan yaz okulu programları ve buna bağlı olarak gerçekleşen öğrenci hareketleri de zikredilebilir. Günümüzde bedensel ve düşünsel rihleyi birleştiren öğrenci ve öğretim görevlileri bilgiyi kaynağından öğrenmek, farklı bölgelerde bulunan meşhur âlimlerden ders almak ve bilgiyi ekonomik bir güç kaynağına dönüştürmek için ulusal ve uluslararası alandaki bu uygulamalara başvurmaktadır.²⁷⁰ Bu programlardaki amaç yükseköğretim kurumları arasındaki ilmi etkileşimi canlandırmak, ilim yolculuğu yapmak, meşhur hocalardan ders almak, öğrenci ve öğreticilerin farklı ortamlarda farklı hocalar ile eğitimlerine devam etmesini sağlamak, yükseköğretim kurumunun tanıtılmasını sağlamak, sosyal ve kültürel ilmi birikimin kurumlar arasında taşınmasına yardımcı olmak, donanımlı eğitim kurumları ile daha verimli eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleşmesini sağlamaktır.²⁷¹ Görüldüğü üzere geçmişteki rihle faaliyetleri ile günümüz öğrenci değişim programlarının gerçekleştirilmelerindeki amaç, uygulanış biçimi ve imkânlar bakımından benzerlikler yanında farklılıklar da mevcuttur. Günümüz değişen şartları ve ihtiyaçları, kimi kavramlara yüklenen anlamların değişmesi, insanların eğitimden, hayattan vs. beklentileri bu değişimi de kaçınılmaz kılmaktadır. Örneğin yapılan çeşitli çalışmalarda ortaya çıkan veriler çerçevesinde 2013-2019 yılında Farabi Öğrenci Değişim Programına katılan öğrenci sayılarına erkek-kadın ayrımı gözetilerek bakıldığında, Hz. Peygamber zamanında yapılan rihlelerde kadın ismine rastlanmadığı görülür. Bu da modern dönemde teknolojik imkânların artması, yolculukta güvenli ortamların kurulması gibi sebeplerle rihle sayılabilecek uygulamalarda bayanlar tarafından daha fazla katılımın sağlandığını göstermektedir.²⁷²

Daha önce farklı bir başlık altında değinilen konferans, şehirler hatta uluslararası seminer, sempozyum gibi eğitimlere katılım sağlamak için yapılan yolculuklar da yine aynı kapsamda değerlendirilebilir.

---

²⁷⁰ Günerhan, *İslam Eğitim Tarihinde*, s. 119-120.

²⁷¹ Günerhan, *İslam Eğitim Tarihinde*, s. 121.

²⁷² Günerhan, *İslam Eğitim Tarihinde*, s. 123-124.

2.1.2. İsnad Sistemi, Kaynak Gösterme, Güven Hassasiyeti

Eğitim faaliyetleri icra edilirken, herhangi bir ilmi çalışma ortaya koyarken uyulması beklenen ilke ve kurallar akademik etik kavramını oluşturur. Ancak bu kavram yalnızca bilimsel araştırmalar yapan akademisyenler özelinde açıklanıp geçilecek kadar dar bir alana sahip değildir. Akademik çalışmalar yapan veya bir şekilde akademik dünyanın içerisinde yer alıp bu faaliyetin bir parçası olan kişiler kadar yönetici, danışman, bilirkişi, hakem, eğitimci, öğrenci vb. bir şekilde ilmi faaliyetlerde bulunan veya bu faaliyetlerin kendilerinden bağımsız yürümediği kişiler tarafından da uyulması gereken ilke ve kuralları kapsamaktadır. İşte bu kuralların ihlaline yol açan eylemlerin başında da intihal ya da bir diğer adıyla aşırma gelmektedir. İntihal, başkalarının fikirlerini, yöntemlerini, verilerini, yazılarını ve şekillerini sahiplerine usulüne uygun atıf yapmadan kullanmak veya gerektiğinde sahiplerinden izin almadan kendisine aitmiş gibi kullanmak olarak tanımlanabilir.²⁷³ Bu durum bilginin güvenilirliği açısından ciddi sorun arz etmekte ve önüne geçilmek için gerekli önlemler alınmaya çalışılmaktadır. Birçok insan, intihali başkasının çalışmasını kopyalamak ya da özgün fikrini ödünç almak olarak tanımlamaktaysa da, ‘kopyalamak’ ve ‘ödünç almak’ gibi terimler işin ciddiyetini yansıtamamaktadır. İntihal, sahibine atıf yapmadan özgün fikrin çalınması eylemidir ve sonuçları her açıdan telafi edilemeyecek kadar kötüdür.²⁷⁴ Ayrıca akademik dünyadaki etik ihlaller içerisinde belki de ilk sırayı alabilecek kadar önemli bir suç olup, çeşitleri, sonuçları ve çözümleri ile üzerinde başlı başına bir çalışma yapmayı gerektirecek kadar geniş kapsamlı bir konudur. Ancak burada çalışmanın amacı gereği nebevi yöntemlerle taşıdığı benzerliğe atıf yapmak üzere bu kadarına değinmek yerinde olacaktır.

Günümüzdeki çalışmalar için “*Akademik Etik*” başlığı altında “*İntihal*” kavramıyla ifade edilen bu hassasiyetin benzeri, sahâbenin nakil noktasında

²⁷³ TÜBİTAK, “Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği”, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/247_sayili_bk_islenmis_hali.pdf (Erişim: 02.10.2023).

²⁷⁴ Hakkı Keleş, “Akademik Etik ve İntihal”, *Cahit Cengizhan*, <https://cahitcengizhan.com/akademik-etik-ve-intihal/> (Erişim 02.10.2023).

sergilediği tutum ve davranışlarda görülmektedir. Zamanında uydurma eylemlerinin önüne geçmek ve hadîslerin aslına uygun aktarılmasını sağlamak amacıyla uygulanan isnâd yönteminin bugün de farklı isimlerle ve yollarla, benzer amaçlarla devam ettirildiği görülmektedir. Isnâd kelimesi “s-n-d” fiil kökünden türemiştir.²⁷⁵ Fiilin türetildiği hallerdeki muhtelif kullanım şekillerini inceleyen İbn Fâris de (ö.390/1000), fiilin ifâde ettiği genel mânânın “bir şeyin başka bir şeyi desteklemesi” olduğunu belirtir.²⁷⁶ Bu kökten türeyen isim, ya da fiil kalıbındaki kelimelerde yer alan destekleme “bir araya gelme, birleşme, dayanma, kuvvetlendirme, yükseltme, tırmanma, sözü söyleyenine nispet etme, itimat etme, yaslanma, temellendirme, bir rivâyetin geliş yolunu haber verme” gibi birbirine çok yakın manaları içermektedir. Böylece isnâd, “*Dayamak, temellendirmek bir sözün veya rivâyetin geliş yolunu haber vermek, ilk kaynağa götürmek, sözü söyleyenine kadar ulaştırmak*” manasına gelmektedir. Terim olarak ele alınacak olduğunda da “*Râvî veya râvîleri, rivâyet için kullanılan lafızlarla anarak hadîs metnini ilk söyleyenine ulaştırmak, hadîs metnini nakleden râvîleri rivâyet sırasına göre zikretmek*” demektir.²⁷⁷ Bu tanım bile tek başına, sahâbe neslinin Hz. Peygamber’den ulaşan bilgileri aktarma işindeki konumunu, ehemmiyetini ortaya koymaya yetmektedir. Bu doğrultuda sahâbenin Hz. Peygamber’den öğrendikleri bilgileri (eğitimi) aktarırken ortaya koyduğu uygulamalar neticesinde ortaya çıkan ilim aktarma adâbı ya da güvenilirliği temin açısından sergilenmesi gereken duruş ile rivayet lafızları üzerinde durulacak, böylece günümüzdeki çalışmalarla benzerlik arz eden yönleri açığa çıkacaktır.

Hadîsleri öğrenmek ve başkalarına rivayet etmek, bir takım kurallar çerçevesinde yapılmaktadır ki bir hadîsi belli esaslara uyarak öğrenmeye “*tahammül*”, onu ezberden veya bir kitaptan usulüne uygun olarak rivayet etmeye ise “*edâ*” denmektedir. Burada büyük önem taşıyan bir husus ise

²⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. 3, s. 220. ; Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *El-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi' limâ zehebe min lugati'l-Arab şemâtît*, Beyrût: Müessesetü'r-Risale lit- Tabati ve'n-Neşri ve't-Tevzi, 1426, s. 290.

²⁷⁶ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüga*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406, s. 474.

²⁷⁷ Raşit Küçük, “Isnâd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 154-159.

hadîsi edâ eden kimsenin onu hocasından hangi tahammül yoluyla aldığını belirtmesidir. Bu, rivayetin güvenilirliği bakımından elzemdir. Hadîsin hocadan hangi yolla alındığını gösteren kelimeye “*edâ sîgası*” veya “*edâ lafzı*” denir. Bir haberin güvenilir olup olmadığını anlamak için onu rivâyet eden kimsenin şahsiyetine, dürüstlüğüne ve hâfıza gücüne bakıldığı kadar haberi hangi tarzda öğrendiğini anlamaya yarayan edâ lafızları da göz önünde bulundurulur. Hadîs rivayetinde edâ sîgaları tâbiîn devrinden itibaren bilhassa aranmış, bu sîgalar haberlerin sahih, hasen ve zayıf sayılmasında etkili olmuştur.²⁷⁸

Bu konuya verilecek ilk örnek daha önce soru-cevap bahsinde yer verilen İbn Ömer(r.a)’den rivayet edilen hurma ağacı ile ilgili hadîs olacaktır.²⁷⁹ Bu hadîse ilk etapta metin olarak bakıldığında konu ile irtibatı kurulamayabilir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere Buhârî’nin eserini tasnif etme usulünü bilmek, konu ile olan örtüşmeyi anlamlandırmak açısından önem arz eder. Zira Buhârî’nin bu hadîsi “*Kitab’ül ilim*” kategorisinde ele alıp değerlendirmesinin muhakkak hadîsten çıkarılacak fikhî bir hükme işaret etme amacıyla olduğu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında ilgili hadîsin sahâbenin hadîs rivayet ederken kullandığı farklı sîgâlara işaret ettiği anlaşılır. Nitekim Buhârî de bu hadîsi “*Muhaddisin haddesenâ, ahbarenâ ve enbeenâ demesî*” başlıklı bâba yerleştirmiş ve bâb girişinde verdiği açıklamalarla da bu hükme işaret etmiştir. Bu açıklamalarda İbn Uyeyne’ye göre haddesenâ, ahbarenâ, enbeenâ ve semi’tü lafızlarının birbirinin yerine kullanılabileceğini ifade etmiş, ardından da bunu örneklendirmiştir. Şöyle ki İbn Mes’ud “*Masduk ve sadık olan Allah rasûlü bana tahdis etti ki...*” demiş, Şakîk Abdullah’tan “*Ben Allah rasulünden bir söz işittim.*” dediğini rivayet etmiş, Huzeyfe de “*Allah Rasûlü bize iki hadîs buyurdu.*” demiştir.”²⁸⁰ Açıklama bu şekilde devam etmektedir. Bu durumun çalışma için önem teşkil eden yönü ise eğitim öğretim faaliyetlerindeki bilgi aktarım süreçlerinde dikkat edilmesi gereken hususlardan biri olarak bu sîgâların kullanımındaki titizliğe dair ilettiği mesaj yönündendir. Bu hadîs, her ne kadar ilgili bâb

²⁷⁸ Mücteba Uğur, “Edâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 388-389.

²⁷⁹ Buhârî, İlim: 4.

²⁸⁰ Buhârî: İlim: 4.

içerisinde rivayet lafızlarının birbirinin yerine kullanılabilmesine dikkat çekmek amacıyla ele alınmış olsa da bu konunun müstakil bir konu olarak işlenmesi, sahâbenin hadîs rivayetinde ne kadar hassas davrandığı üzerine düşünülüp buna işaret edilmek istenmesi yönüyle dikkat çeker. Yoksa bizim bu hadîsi ele almamızdaki asıl maksat hangi lafızların kullanılması gerektiğiyle ilgili bir tespit yapmak değildir. Kaldı ki bununla ilgili Buhârî bu şekilde görüş bildirirken, başka âlimler tarafından hadîsin ne şekilde öğrenildiğine istinaden farklı görüşler beyan edilmiş, hadîs usulü alanında bu lafızlar, kullanım alanları, işaret ettikleri manalar müstakil bir konu olarak çalışılmış ve geçmişten bugüne değin bu konu üzerinde pek çok değerli eser ortaya konmuştur.²⁸¹

Bu konuya verilebilecek bir diğer örnek de Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in sağlığında hiç duymadığı bir hadîs rivâyet edildiğinde, ikinci bir şahit isteyerek bunu tahkik etmesi hâdisesidir. Şöyle ki, Ebu Musa el-Eş'ari (r.a.), Hz. Ömer'in yanına girmek için üç defa izin istemiş ancak kendisine izin verilmemesi sebebiyle geri dönmüştür. Bunun üzerine Hz. Ömer, “*Niçin geri döndün?*” diye ona haber göndermiştir. Ebu Mûsâ, Hz. Peygamber'in kendilerine üç kez izin isteme usulünü öğrettiğini, kendisinin de bu şekilde izin istediğini, ancak izin verilirse girip izin verilmezse girilmeyip geri dönüleceğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, bu hadîsin subûtuna dair bir şahit getirmesini istemiştir. Ebu Mûsâ, kavminin yanına gidip onların bu hadîsin subûtuna şahitlik etmelerini istemiş, kendisine bu şekilde şahit bulmuş, Hz. Ömer de onu böylece serbest bırakmıştır.²⁸²

Hz. Ömer'in Ebü Mûsâ'dan şahit istemesinin arka planında onun haber-i vâhid durumundaki hadîsi kabul etmemesi gibi bir düşüncenin yatmadığı belirtilmiştir. Hz. Ömer bu şekilde davranmadığı takdirde, halkın Hz. Peygamber'den hadîs rivayet etmeye koşturmasından ve bunun sonucunda bid'atçıların, yalancıların ve münafıkların bir takım uydurma hadîs rivayet etmelerinden korkmuştur. Dolayısıyla aslında o, Ebu Musa'nın rivayet ettiği hadîsin sıhhatinden şüphelenmemiş ama başka kimselerin böyle bir çıkır

²⁸¹ Bkz. Erdinç Ahathî, “Tahdîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s. 391-392.

²⁸² Buhârî, İsti'zân: 13; Müslim, Âdâb: 7.

açmasından endişelenerek tedbir olarak böyle yapmıştır. Halifenin Ebu Mûsâ gibi bir şahsiyetin rivayetinde böyle titizlik gösterdiğini duyan herkes, ulu orta hadîs rivayet etmekten sakınıp özellikle kötü maksatlı kişiler böyle bir işe cesaret edemeyecektir. Hz. Ömer'in bu hadîsi haber-i vâhid olduğu için reddetmek istemediğini gösteren delillerden biri de ondan bir şahit istemesi olarak belirtilmiştir. Bir hadîsin iki sahâbî tarafından rivayet edilmekle haber-i vâhid olmaktan çıkmaması, mütevâtir hadîs sayılmamasına rağmen şahit istemiş olması bunu göstermektedir. Bir hadîsi rivayet eden sahâbîlerin sayısı tevâtür sınırına kavuşmadıkça o hadîs, haber-i vâhid olmaktan çıkmamaktadır.²⁸³ Bunlardan başka yine Hz. Ömer'in amacının yukarıda anlatılan husus olduğu, bu hadîsi reddetmek olmadığını teyid eden diğer bir husus da, Müslim'in rivayet ettiği şu ilavedir: Ubey İbn Kâ'b (r.a.), Ebu Musa'nın bu meselesi hakkında Hz. Ömer'e: "*Ey Hattab'ın oğlu; Resulullah'ın ashâbı üzerinde bir azap olma.*" dediğinde Hz. Ömer, "*Sübhânallah! Ben ancak bir şey işittim de bunun sabitliğini soruşturmak istedim.*" diye cevap vermiştir.²⁸⁴

İlgili rivayet ve açıklamalar, sahâbenin ilim alma ve aktarma, güvenilirlik vb. konulardaki hassasiyetlerine dair ışık tutmaktadır. Öyle ki, Hz. Ömer hadîs rivâyetini tahdîdde olsun, tahkikte olsun titizliği daha da ileri götürmüş, âdeta sistemleştirmiş, bir nevi devlet politikası hâline getirmiştir. Zehebî kendisinden "*Hadîs naklinde hadîşçiler için tesebbüt (araştırma, titiz davranma) yolunu açtı.*" diye bahsetmiştir.²⁸⁵ Bu rivayet ve benzer nitelikteki daha niceleri bugün ki ilmi çalışmalarda da aynı hassasiyetin taşınması mesajını ulaştırması bakımından önem arz etmektedir. Nasıl ki zamanında hadîslerin aslına uygun nakledilmesini temin etmek, hadîs uydurma faaliyetlerinin önüne geçmek maksadıyla sahâbe birtakım önlemler almak, belli başlı kurallar ortaya koymak durumunda kaldıysa bugün de artık eğitim-öğretim çalışmalarında, ilmi araştırma faaliyetlerinde günün tehlikelerine karşı önlem alınması şart olmuştur. Geçmişteki uydurma haberleri tespit etme

²⁸³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Beyrût: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1392, C. 14, s. 131.

²⁸⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, s. 132.

²⁸⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, C. 1, s. 11.

ve asıllarından ayırma işlemi ile kıyaslandığında bugün bilginin çoğalma hızı ve kanalları dikkate alınırsa bu ayıklama işleminin ne kadar zorlaşmış olduğu izahtan varestedir. Sayısız bilgi yığını arasından kaynak tespiti yapma, doğru bilgi ile yanlış ayırt etme meselesi ciddi anlamda zorlaşmış, büyük bir önem kazanmıştır. Günümüzde de bu sorunun önüne geçmek için çalışmalarda kaynak gösterme, dipnot verme hususları ön plana çıkmıştır. Aksi şekilde ortaya koyulan, bir kimsenin görüşünden esinlenerek yahut herhangi bir kaynaktan alıntı olduğu halde kaynak göstermeksizin aktarılan bilgiler “intihal” olarak adlandırılmıştır. Burada elimizdeki çalışmayı asıl ilgilendiren konu ise intihal adı altında olmasa dahi güvenilirlik, kaynak bildirimi, doğru bilgi aktarımı vb. hususların nebevi mirasın aktarım sürecinde ne kadar titizlikle çalışılmış olduğu, günümüzdeki kaynak bildirme yönteminin “isnâd” olarak sahâbenin eğitim-öğretim faaliyetlerinde de o günün imkân ve şartları doğrultusunda mevcut oluşudur. Bu meselenin günümüzde teknolojik imkânlar ve değişen, gelişen şartlar çerçevesinde geldiği nokta çok daha farklı olsa da ilk örneklerini sahâbe örneğinde görmek bizim için mühim bir farkındalıktır. Hz. Peygamber’in eğitiminden geçip onunla bizzat oturup kalkarak dizinin dibinde ilim alma fırsatı edinmiş olan sahâbenin çalışmalarında bu eşsiz örnekleri görmek kâinâtın ilk öğretmeni Hz. Peygamber’in ilk talebelerine kazandırdığı hassasiyetin farkındalığıyla çalışmanın temel iddiasına dair önemli bir örneği daha gözler önüne sermektedir.

2.1.3. Büyüğe Öncelik Vermek, Edeben Sıra Beklemek

Son yıllarda tüm dünyada değerler eğitimi konusunda artan bir ilginin varlığına tanık olunmaktadır. Ülkemizde 2005 yılından itibaren yürürlüğe konan programların yeniliklerinden biri de sistematik olarak değerler eğitime yer verilmesidir.²⁸⁶ Bu eğitimler, pek çok ahlâkî ve edebî kazanımı öğrencilere aşlamayı hedeflerken içlerindeki en önemli konulardan birinin de saygı veya edep unsuru olduğu görülmektedir. Bu durum ise geçmişte ve

---

²⁸⁶ İbrahim Türk, *Değerler Eğitiminde Saygı* (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2015, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No: 249758), “Önsöz”.

günümüzde eğitim faaliyetinde saygı, sıra gözetme, kişinin yaşına, konumuna, vafına ve taşıdığı kimliğe uygun edebî davranışları sergileme zorunluluğu gibi unsurların her zaman önemini koruduğunu göstermektedir. Zira bugün çağdaş kaynaklarda bu hassasiyeti taşımayan eğitim taliplerinin davranışları bir disiplin sorunu olarak addedilmiştir. Yani bu hassasiyetin günümüzde disiplin kavramı ile bağdaştırıldığı söylenebilir. Sınıf yönetimi kaynaklarında “Öğrencilerden Kaynaklanan Disiplin Sorunları” başlığı altında söz konusu hassasiyete aykırı davranışlar ele alınmaktadır.²⁸⁷ Bu disiplin sorunlarının önüne geçmek için çeşitli öneriler öne sürülmüş, sınıf içi kurallar belirlenmiştir. Kimin ne zaman, ne şekilde konuşacağı, nasıl söz hakkı alacağı, öncelik sırası vb. hususlar sınıflarda belli başlı kurallarla belirlenmektedir. Bu da günümüzde öğrencilere kazandırılması beklenen ilgili davranış, sınıf disiplinini, ahlaki etiği zamanında Hz. Peygamber’in ashabına yerleşik bir ahlak olarak kazandırmış olduğunu göstermesi yönüyle önem teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber edeben olumsuz bir durum gördüğünde hemen o davranışın önünü kesmiş ve davranış eleştirmiştir. Sehl İbn Ebû Hasme’den nakledilen şu hadîs konuya ilk örneği teşkil eder:

“Abdullah İbn Sehl ile Muhayyisa İbn Mesûd İbn Zeyd, Hayber’e gittiler. Onların Hayber’e gittikleri gün düşman tarafı ile barış anlaşması yapılan bir gündü. Hayber’e varınca bunlar birbirlerinden ayrıldılar. Bir süre sonra Muhayyisa, Abdullah İbn Sehl’in yanına vardı. Abdullah kanlar içinde can çekişiyordu. Muhayyisa, ölen Abdullah’ı defnetti ve Medine’ye döndü. Dönünce Abdurrahman İbn Sehl ve Mesûd’un oğulları Muhayyisa ile Huveyyisa Rasûlullah’ın (sav) yanına geldiler. Abdurrahman huzurda konuşmaya başlayınca Rasûlullah (sav) ‘(Senden) daha büyük olanlara (konuşmak için) öncelik ver.’ buyurdu. Zira Abdurrahman gelenler içinde yaşça en küçük olanı idi. O da bunun üzerine sustu ve diğerleri Abdullah’ın öldürülmesiyle ilgili konuşmalar yaptılar...”²⁸⁸

Hadîs metni daha uzundur ancak konuya örnek teşkil eden kısmını almak yeterli görülmüştür. Bu hadîsin konu başlığı ile bağlantısı hadîste geçen “(Senden) daha büyük olanlara, (konuşmak için) öncelik ver.” ifadesine binaen kurulmuştur. Bu ifade konuşmaya ve soru sormaya ilk önce yaşça büyük kimsenin başlaması gerektiğini vurgulamaktadır ve böylece edebî bir kazanımı ortaya koymaktadır. Çünkü bir toplumda yaşça tecrübeli büyüklere

²⁸⁷ Abidin Dağlı ve öte., “Etkili Sınıf Yönetimi”, s. 238.

²⁸⁸ Buhârî, Cizye: 12, Edeb: 89; Müslim, Kasâme: 1.

söz hakkının verilmesi, toplumsal birlik ve dayanışma açısından önemli bir etkidir. Bir toplumda, bir mesele topluca görüşüleceği zaman orada bulunanların en yaşlısı söze başlamalıdır. Ona bu hakkı vermek başta İslam terbiyesinin gereğidir. Ancak kendisi konuşma hakkından vazgeçerse onun yerine daha küçüğü konuşma hakkına sahiptir. Büyüklere söze başlama hakkının verilmesi onlara hürmet ifadesidir. Küçükler bu saygıyı daima büyüklere göstermelidir.²⁸⁹

Daha önce soru-cevap bahsinde verilen hurma ağacı ile ilgili hadîsin eğitim faaliyeti icra edilirken uyulması gereken birtakım ahlaki inceliklere de dolaylı yoldan işaret ettiği söylenmelidir. Nitekim İbn Hacer de bu hadîsin büyüğe saygı duyma ve küçüğün konuşma konusunda babasına öncelik verip, doğru olduğunu düşünse bile aklına gelen şeyi hemen söylememesi gerektiği kuralını barındırdığını ifade etmektedir.²⁹⁰ Bir başka çalışmada ise mezkur hadîsle ilgili açıklamalarda şu çıkarımlarda bulunulur;

*“Bir mecliste topluca bir meselenin görüşülmesi durumunda büyükler konuşmaya, görüş belirtmeye veya soru sormaya yanaşmayınca, yaşça küçük olanlar bu hakkı kullanmaya sahiptirler. Onlar, bu haklarını kullanırken saygı çerçevesinde hareket ederler.”*²⁹¹

İbn Ömer’in “...Ancak utandığımdan bunu söylemedim.” ifadesi aslında bir öğrencinin büyüklerine saygı göstermesi, izin almadan konuşmaması gibi hususları barındırmaktadır. Aynı hadîste şerh eserler aracılığıyla edinilen şu detay bilgiyi de atlamamak gerekir; “*Aklıma bunun hurma ağacı olduğu geldi. Ancak utandığımdan bunu söyleyemedim*” ifadesi “*Bunun hurma ağacı olduğunu söylemek istedim ancak bir de baktım ki oradakilerin en küçüğü benim*” anlamındadır ve Nâfi’in rivayetine göre İbn Ömer şöyle demiştir: “*Baktım ki Ebû Bekir ile Ömer konuşmuyor, ben konuşmayı hoş görmedim. Oradan kalkınca Ömer’e “Baba...” dedim. Mâlik’in rivayetine göre İbn Ömer şöyle demiştir: “Babama aklımdan geçeni söyledim. O da bana “Onu söylemiş olmanı, şunun şunun ... vs. benim olmasından daha çok isterdim” dedi.*”²⁹²

²⁸⁹ Buhârî, *Hadîslerle Müslümanın Edep ve Ahlakı, El-Edebü'l-Müfred*, s. 337. (İlgili açıklama, eseri tahrir edenin katkısı olarak yer almaktadır.)

²⁹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 145-147.

²⁹¹ Buhârî, *Hadîslerle Müslümanın Edep ve Ahlakı, El-Edebü'l-Müfred*, s. 371. (İlgili açıklama, eseri tahrir edenin katkısı olarak yer almaktadır.)

²⁹² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 145-147.

İbn Hacer'e göre bu hadîsten çıkarılacak bir sonuç da utangaçlığın bir yararı elden kaçırmaya yol açmadığı sürece müstehap olduğu ve bu sebeple Hz. Ömer'in oğlunun soru karşısında susmamış olmasını temenni etmesidir. İmam Mâlik'in bu hadîsi kişinin aslen Allah için bir iyilik yaptığında ve bu iyilikten dolayı kalbine övülme isteği geldiğinde bu durumun o iyiliği zedelemeyeceği konusuna delil getirmiş olması Hz. Ömer'in temennisini de anlamlandırmaktadır. Hz. Ömer'in temennisi, küçüklüğüne rağmen çocuğunun üstünlüğünün ortaya çıkması, Hz. Peygamber'in ona karşı ilgisinin artması, ona anlayış sahibi olması için dua etmesidir. Bu hadîs, dünyanın Hz. Ömer gözünde ne ölçüde değersiz olduğunu da göstermektedir. Çünkü o, oğlunun tek bir meseleyi anlamasını, miktarının çokluğu ve fiyatının yüksekliğine rağmen kızıl tüylü develere sahip olmaya yeğlemiştir.²⁹³ Bu detaya yer verilmek istenmesinin sebebi başlıkta yer alan öncelik verme durumunun kat'i bir kural olmadığı, böylesinin uygun olmasının yanında herhangi bir faydanın elden kaçacak olması durumunda aksi şekilde de davranılabileceği, o an ki şartlara ve duruma göre değerlendirerek hareket etmenin uygun olabileceğini belirtmek amacıyla. Nitekim İbn Hacer de hayânın (utanmanın) imandan olduğunu hatırlatarak bunun büyükleri yüceltme ve onlara saygı duyma şeklinde vaki olan dinî hayâ olduğunu belirtmiştir ki bu övülmüştür. Dinî bir emri terk etmeye sebep olan utangaçlık ise kınanmıştır. Bu, dinî hayâ değildir, yalnızca bir zaaf ve hafifliktir.²⁹⁴ İbn Ömer'in büyüklere saygı göstermesi sebebiyle cevabı söylemekten utandığında cevabı gizlice başkasına söyleyebileceği, onun bunu Hz. Peygamber'e iletmesini sağlayabileceği ve bu sayede iki maslahatı bir arada bulundurabileceği söylenmiştir.²⁹⁵ Buhari'nin "*Utangaçlığı Sebebiyle Soru Soramayan, Bunu Başkasına Sorduran Kişi*" başlıklı bâbı altında bu durumun örneğine de rastlanmaktadır.²⁹⁶

Ahlâkî tutumların eğitim faaliyetinde önemli bir unsur olarak sınıf yönetimi ve bu yönetimi zorlaştıran, öğrencilerden kaynaklı disiplin sorunları başlığı altında çalışılmaya devam edeceği şüphesizdir. Bu konuya verilen

²⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 145-147.

²⁹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 229.

²⁹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 230.

²⁹⁶ Buhârî, İlim: 51.

önem geçmişte olduğu gibi bugün de devam etmekte, eğitim ortamının uygun zemine oturtulması, olumsuz ahlaki tavırların bertaraf edilmesi açısından bir takım kurallara dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunlardan bazıları küçüklerin büyüklere saygı çerçevesinde söz hakkı önceliğini karşıdakine bırakması, bu doğrultuda öğretmen izin vermedikçe söz hakkının eğitimcide olduğunu bilerek ders anlatımının bölünmemesi veya konuşarak eğitim faaliyetine mani olunmaması, kişinin izin verildiği ve kendisine sıra geldiği müddetçe, kendisine düşen zaman dilimi miktarınca söz hakkı alıp konuşması olarak sıralanabilir. Bu davranışlar yerleşik bir ahlaki tutum olarak dersin geneline yayıldığında dersin müfredat kazanımlarına ek olarak önemli bir kazanımın daha ortaya çıkacağını bilmek gerekir. Gerek sosyal medyanın, gerek küreselleşmenin, gerek üzerine tartışılıp ortaya çıkarılabilecek birçok farklı faktörün etkisiyle günümüzde öğrencilerin olumsuz ahlâki tutumlarındaki artış ve bu manada yaşanan disiplin sorunları göz önünde bulundurulduğunda böyle bir konunun ehemmiyeti daha da ortaya çıkacaktır. Bu sebeple eğitimde âdâp konulu çalışmalara belki de günümüzde her zaman olduğundan daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Hem öğrencilerin hem öğretmenlerin hem de eğitim faaliyetinin bir şekilde parçası olan tüm bireylerin bu anlamda bilinçlendirilmesi ve eğitilmesinin, bu konuda gerekli çalışmaların yapılmasının toplumda olumlu anlamda büyük bir değişime sebep olabileceği düşünülmektedir.

2.1.4. Bilgi ve Becerinin Güvence Altına Alınması İlkesi

Eğitimin bir amacı da bireylere belirlenmiş bir takım bilgi ve becerilerin kazandırılıp benimsetilmesi ve bununla birlikte diğer bireylere de onlar vasıtasıyla aktarılmasını, öğretilmesini sağlamaktır. Bu anlamda bilgi ve becerilerin tam ve doğru bir şekilde öğretilip aktarılmasının temin edilmesi de önem arz etmektedir. Nasıl ki bireylerin ihtiyaçları, zekâ türleri, yetenekleri, toplum gereksinimleri eğitim faaliyetinin şekillenmesini belirliyorsa bu ilkeyi gözeterek sağlıklı aktarım sürecini temin etmek de bir o kadar ön planda tutulmalıdır.²⁹⁷ Kısacası öğretimde bireyin ve toplumun

---

²⁹⁷ Mustafa Ergün ve Ali Özdaş, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, İstanbul: Kaya Matbaacılık, 1997, s. 13.

ihtiyaçları kadar, bilginin, yani konunun ihtiyaçları da önemlidir. Değişmeyen, kalıcı ve nesnel, evrensel bilginin öğrencilere öğretilmesi bilgi ve becerinin güvence altına alınması ile açıklanabilir. 21. yüzyıl bilginin işlevindeki değişme ve gelişmeler bu ilkenin öneminin azalmasına neden olmuş, özellikle mutlak evrensel değişmeyen bilgiden çok bilginin değişebilirliğinin esas alındığı, bilginin öznel ve değişken olduğu düşüncesine dayanan çağdaş öğretim kuramlarında ve yapılandırmacı öğrenme yaklaşımında bu ilkeye yer verilmemiştir. Bununla birlikte artık bilgiyi depolamaktan ziyade bilgiye ulaşma yollarının ön plana çıkması da bu ilkeye verilen önemin azalmasına neden olan etkenlerden biridir.²⁹⁸ Ancak her ne kadar değişmeyen bilgiden çok bilgiye ulaşma yolları ön plana çıksa da ulaşılabilecek bir bilgiden söz edilebilmesi zamanında bu ilkeye verilen önem sebebiyle söz konusu olabildiğinden ve bu ulaşım imkânının da devamlılığını sağlamak gerektiğinden burada mutlaka yer verilmesi uygun görülmüştür. Kaldı ki dini bilgiler söz konusu olduğunda çağlara ve şartlara göre değişen bir içerikten söz etmek mümkün değildir. Din dendiğinde öncelikle anlaşılan ve anlaşılması gereken elbette Kur'ân ve dolayısıyla onun temel kaynağı olan vahiydir. Vahyin omurgasını oluşturan değerlerin başında gelen tevhid anlayışı, bu kaynağın değişmez ilkelerini içerir. Yüce Allah, bu ilkesel duruma göre göndermiş olduğu peygamberlerin mesajlarında ihtiyaç oldukça değişiklikler yapmışsa da (nâsih-mensuh) bu değişikliklerin mantığı, zaman ve zeminin değişmesi umdesiyle paralellik arz eden bir yapıyı deruhte etmektedir.²⁹⁹ Yoksa İslâm vahyinin evrensel ve değişmez değerleri olan hanif ya da tevhit çizgisi hep korunmuştur.³⁰⁰ Kur'ân, hükümleri itibarıyla hem geçmişe, hem şimdiye ve hem de geleceğe ışık tutar. Onun haber verdiği bazı durumlar, koyduğu ilkeler, yasalar ve geleceğe dair kesinlikleri, eşyanın tabiatı gereği hemen değil ileride de gerçekleşebilir. Vahyin 'kitap' şeklinde değil, 'hitap' şeklinde gelmiş olması, içerisinde zamana ait vurguların

²⁹⁸ Onur Köksal ve Bünyamin Atalay, *Öğretim İlke ve Yöntemleri Çağdaş Uygulamalarla Yöntem ve Teknikler*, Konya: Eğitim Yayınevi, 2015, s. 18.

²⁹⁹ Namik Kemal Okumuş, "Kur'an'da Değişim ve Dönüşümün Belirlenmiş Yasal Adımlarının Kelâmî Yorumu", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, C. 11, S. 2 (2019), s. 440-467.

³⁰⁰ Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/67, 95; Nisâ, 4/125; En'âm, 6/79, 161; Yûnus, 10/105; Nahl, 16/120; Hac, 22/31, Rûm, 30/30; Beyyine, 98/5.

olmasını da beraberinde getirmiştir. Onun aynı konuda farklı bildirimlerde bulunmuş olması, aktif durumdaki çeşitli sebeplere bağlı olan bir gelişmedir. Zira hitâbî bir metnin aynı konunun değişik zamanlarda ortaya çıkan farklı olgularına değinerek yeni bir bildirimde bulunması doğaldır. Ayrıca ifade biçimleri de, yazı dili üzerinden değil, hitâbî dili üzerinden gelişmiştir. Kur'an'ın bu yapısı dolayısıyla, farklı zamanlarda inen ve aynı olguyu imleyen âyetler arasındaki vurgu farkları ya da benzer olgunun değişik basamaklarını ifade eden adımlar kaçırılmamalıdır. Kur'an vahyinin zamansal tebligatı gereği, onun müdahale ettiği her olayda doğrudan muhatap alınmış olan şahıslar, ilk hitabın doğrudan muhatabı olsalar da, bu özel durum gereği ifade edilmiş olan hüküm ya da haberlerin evrensel ilkeler taşımasına engel teşkil etmez. Diğer bir ifadeyle, sebebin özel oluşu, hükmün genel oluşuna engel teşkil etmez.³⁰¹ Zamanın değişmesiyle, örf ve âdete dayanan hükümler değişebilir. Ancak nass'a, delile dayanan hükümler zamanla değişmez.³⁰² Nitekim İslam dünyasının bugünkü anlamıyla ilk medenî kanunu olma hüviyeti taşıyan Mecelle'nin 49. maddesinde de “*Ezmânın Teğayyürü ile Ahkâmın Teğayyürü İnkâr Olunamaz.*” şeklinde bu durum ifade edilmiştir.³⁰³ Yani zamanın dönüşümü ve değişimiyle örf ve âdete dayanan hükümlerin yani cüz'î hükümlerin dönüşümü ve değişimi inkâr olunamaz. Zîrâ zaman değiştikçe insanların ihtiyaçları, ahvâli, örf, âdet ve isti'mâlleri de değişeceği için delile dayanmayıp örfe dayanan cüz'î hükümler de değişir. Ama küllî ahkâm herhâlde bâkî kalıp değişmez. Bu gibi zamânî ihtilâf “zamana dayanan ihtilâf” ile burhânî ihtilâf “delîle ve hüccete dayanan ihtilâf” arasını ayırt etmek için hayli dikkat etmek gerekir.³⁰⁴ Buna en açık örnek İslâm'a davet mektupları yazmak istediği zaman ashâbı kiramın Hz. Peygamber'e, “Rum diplomasisine göre mühürsüz mektup okunmaz.” deyince Hz. Peygamber'in, yazısı “*Muhammed Resûlullah*” olan gümüş bir mühür yüzük temin etmesidir.³⁰⁵ Hz. Peygamber'in Arap örfünde

³⁰¹ Okumuş, Kur'an'da Değişim”, s. 440-467.

³⁰² Eminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi, *Düreru'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, thk. Fehmi el-Hüseynî, Daru'l-Ceyl, 1991, C. 1, s. 47.

³⁰³ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 39.

³⁰⁴ Betül Rûmeysa Akkuş, *Mecelle'nin Şerhlerinde Örf ve Adetlere Göre Hükümler* (Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2020, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 608047), s. 70.

³⁰⁵ Buhârî, İlim: 7.

olmamasına rağmen siyâseten kullanmak üzere bir yüzük yaptırması, yaşadığı dönemin geleneğine riayet ettiğini göstermektedir. Bu misal, Hz. Peygamber'in yalnızca bulunduğu toplumun örfünü değil, devletlerarası yazışmalarda muhatap ülkenin örfünü/geleneğini de dikkate aldığını da gösterir.³⁰⁶ Ancak bu durum nass'a dayanan şer'î bir hükmü etkilemez ve değiştirmez. Kaldı ki İslam hukukçuları da örfü belli şartları haiz olması durumunda delil olarak kabul etmiş, aksi halde örfe göre hüküm vermenin de caiz olmadığını belirtmişlerdir.³⁰⁷

Tüm bu açıklamalardan sonra dini bilginin geçerliliğini kıyamete kadar koruyacak olduğu ve bu bilgilerin sağlıklı bir şekilde aktarımının temin edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Kur'ân'ın korunması "*Şüphesiz o Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik! Onun koruyucusu da elbette biziz.*"³⁰⁸ ayet-i kerimesince bilinmektedir ki Allah-u Teâlâ tarafından güvence altına alınmıştır. Değiştirilmesi, bozulması, kaybolması söz konusu olamayacaktır. Burada insana düşen, ona saygı gösterip koruyup muhafaza etmek, okumak, anlamak, yaşamak ve onu gücü nispetince tebliğ etmektir. Tam da bu noktada sahâbe halkasının üstlendiği, geçmişten bugüne köprü olma vazifesinin bu ilke çerçevesinde önemi anlaşılır. Çünkü bilhassa hadîs faaliyetleri başlı başına bu ilkenin nebevî eğitim modelinde uygulanmış olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta bugün bir hadîs literatüründen söz edilebilmesi de zamanında hadîslerin güvence altına alınması sayesinde söz konusu olabilmektedir. Hadîs alanına dair çalışmalar, hadîslerin ilk kaynağı olan Hz. Peygamber ile başlayıp günümüze kadar devam eden yaklaşık on beş asırlık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu süreçte hadîslerin ezberlenmesi (hıfz), sonradan yazıya geçirilmesi (kitâbet), hadîslerin yazılı olarak toplanması (tedvin), konularına göre ayrılması (tasnif), isnad faaliyetleri vb. şekilde yapılagelen çalışmalar bugün gündem edilen bilgi ve becerinin güvence altına alınması ilkesinin esasında bir amaç olarak edinilmiş olup, yalnızca farklı malzemeleri konu edinerek geçmişten bugüne

³⁰⁶ Akkuş, "Mecelle'nin Şerhlerinde Örf", s. 29-30.

³⁰⁷ Örfün Muteber Delil Olabilmesinin Şartları İçin Bkz. Akkuş, "Mecelle'nin Şerhlerinde Örf", s. 35.

³⁰⁸ Hier: 15/9.

uygulanageldiğini göstermektedir. Konuya örnek teşkil eden ilk hadîs şu şekildedir:

“Ebû Cuhayfe şöyle demiştir: Hz. Ali'ye "Sizin yanınızda bir kitap var mıdır?" diye sordum. O "Hayır, ancak Allah'ın kitabı, Müslüman bir adama verilen kavrama kabiliyeti ve bir de şu sahifedekiler vardır" dedi. Ben "O sahifede ne var?" diye sordum. Ali "Diyetler, esirin serbest bırakılması vardır. Bir Müslüman bir kâfire karşılık olarak öldürülmez" dedi.”³⁰⁹

İlk dönem alimleri (selef), ilmin yazılması ve yazılmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Sonraki dönemde ise ilmi yazıya dökmenin caiz, hatta müstehap olduğu, daha da ötesi ilmi tebliğ görevi olan kişilerin unutmaktan korkmaları halinde bunu yazmalarının zorunlu olduğu konusunda icma edilmiştir. İbn Hacer, İbnü'l-Müneyyir'in şöyle söylediğini aktarmıştır: *“Hz. Ali'nin "Müslüman bir adama verilen kavrayış" sözü, kendisinde Allah'ın kitabından içtihad yolu ile çıkarılıp yazılmış bazı fikhî bilgilerin bulunduğunu göstermektedir.”³¹⁰* Bu hadîs bize göstermektedir ki ilim sahibinin sahip olduğu ilmi yazıya dökmesi uygundur ve hatta ilmin kaybolmaması için gereklidir. Öğrenilen bilgilerin veya kendi kendine edinilen bilgilerin de aynı şekilde yazılması uygundur. Ki günümüzde de, akademisyenlerin, bilim adamlarının, hocaların, eğitimcilerin nakil yoluyla veya çalışarak edinmiş oldukları bilgileri veya ortaya koyulan tezleri yazmaları bu durumun güncel hali olarak cereyan eder. Zira ilmin yazılması, kağıda dökülmesi hem o ilmin sahibinde bilgiyi kalıcı hale getirir, unutmamasını sağlar. Hem de başkalarına aktarma ve üzerine yeni çalışmalar eklenerek ilmin artmasına zemin hazırlar. İlmin yazılarak daha iyi öğrenildiği ve kalıcı hale geldiği de günümüzde bilimsel anlamda ortaya konmuş bir gerçektir. Nitekim daha önce beden dili konusunda zikredilmiş olan hadîste Hz. Peygamber'den duyduğu her şeyi ezberlemek maksadıyla yazan Abdullah b. Amr'ın örneği de yapılan işin Hz. Peygamber tarafından onaylanması bakımından yazma işinin faydasını destekler mahiyettedir. Kendisi Kureyşliler tarafından *“Hz. Peygamber de hem rıza hem kızgınlık hallerinde konuşan bir beşer iken sen ondan duyduğun her şeyi yazıyor musun?”* şeklinde eleştirildiğinde yazma işini bırakıp bu durumu Hz. Peygamber'e zikretmiştir ve ondan *“Yaz! Nefsim kudret elinde*

³⁰⁹ Buhârî, İlim: 39.

³¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 204.

olan Allah'a and olsun ki, buradan hak dışında bir şey çıkmaz.” cevabını almış ve böylece ilmi ezberlemek, kalıcılığını sağlamak üzere yazma konusunda Hz. Peygamber'den onay almıştır.³¹¹ Bir başka hadisin konuya örnek teşkil eden bir bölümü de şu şekildedir:

“Ebû Şureyh, (Abdullah İbn Zübeyr ile savaşmak üzere) Mekke'ye ordular gönderen Amr İbn Said'e şöyle dedi: “Ey emir! İzin ver de Hz. Peygamber'in (sav) Mekke fethinin ertesi günü insanlara yaptığı konuşmayı sana aktarayım. Bu konuşmayı kulaklarım duydu, kalbim ezberledi, gözlerim Hz. Peygamber'i bu konuşmayı yaparken gördü. O, Allah'a hamd-ü sena ettikten sonra şöyle dedi: “Şüphesiz ki Mekke şehrini Allah haram kılmıştır. Onu insanlar haram kılmamıştır. Dolayısıyla Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimsenin orada kan akıtması, ağaç kesmesi helal değildir. Şayet Allah'ın Resûlünün burada savaş yapmasını gerekçe göstermek isteyen biri olursa ona şöyle söyleyin; ‘Allah, Resûlüne izin verdi, size izin vermedi. Ona da günün yalnızca bir bölümünde izin verdi, sonra onun haramlığı geri döndü. Dün o nasıl haramsa bugün de öyle haramdır.’ (Bu sözlerimi) burada olanlar olmayanlara iletinler...”³¹²

Bu hadîste, öğrendiği bilgileri başkalarına öğreterek ilmin sürekliliğini sağlayan kimsenin faziletinden bahsedilmiş ve böylece bilginin güvence altına alınması ve insanlara, sonraki nesillere de sağlıklı bir şekilde aktarılmasının önemi üstü örtülü şekilde vurgulanmıştır. Yine Ebu Şureyh'in “...Kulaklarım duydu, kalbim ezberledi, gözlerim Hz. Peygamber'i bu konuşmayı yaparken gördü.” dediği konuşmayı ısrarla aktarmak istemesi de bu bilginin kalıcılığının, devamının sağlanmasını arzuladığını göstermektedir. Bir başka örnek ise şöyledir:

“Ömer İbn Abdülaziz, Ebû Bekr İbn Hazm'a yazdığı mektupta şunları söyledi: “Hz. Peygamber'in hadîslerine bakarak bunları yaz. Çünkü ben ilmin ortadan kalkmasından ve âlimlerin gitmesinden (ölmesinden) korktum. Hz. Peygamber'in hadîsinden başkasını kabul etme. (Âlimler) ilmi yaysınlar, bilmeyenlere ilim öğretmek için meclisler kursunlar. Çünkü ilim bir sır haline gelmedikçe helak olmaz.”³¹³

Ömer İbn Abdülaziz'in "hadîsleri yaz" sözünden hadîs yazımının başladığı anlaşılmaktadır. Bundan önce insanlar ezbere dayanmaktaydı. Ömer İbn Abdülaziz, hicrî yüzüncü yılın başında âlimlerin ölümü ile ilmin kaybolmasından korkunca hadîslerin yazımının hadîsleri koruyacağını ve baki kılacağını düşünmüştür. Bu hadîs ilmi ezberlemeye (korumaya) teşvik etmektedir.³¹⁴

³¹¹ Ebû Dâvûd, İlim: 3.

³¹² Buhârî, İlim: 37; Müslim, Fezâil: 15.

³¹³ Buhârî, İlim: 34.

³¹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 194.

Bir başka hadîste Ebu Hureyre kendisinin çok hadîs rivayet ettiğinin söylenmesiyle ilgili Allah'ın kitabından iki ayeti sebep gösterip “*Şayet bu ayetler olmasaydı hiçbir hadîs rivayet etmezdim.*” demiştir.³¹⁵ Yine aynı hadîsten; muhacirler çarşıda alışverişle, ensar tarlalarında çalışmakla meşgul olurken Ebû Hureyre'nin boğaz tokluğuna Resulullah'ın yanında bulunup, onların bulunmadığı meclislerde hazır olup, onların ezberlemediklerini ezberlediği öğrenilir.³¹⁶ Bu hadîs hem âyeti kerimenin ilmi yaymak, aktarmak gerektiğine işaret etmesi, hem de Ebu Hureyre'nin bu amaç uğruna çaba sarfettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Zira ilgili ayette indirilen açık delillerin ve kitapta insanlara apaçık gösterilen hidayet yolunun gizlenmemesi, gerçeklerin ortaya koyulması istenir. Bunun bir sonucu olarak Ebû Hureyre de elinden gelen gayreti gösterip hadîsleri ezberlemiş, korumuş, rivayet etmiştir. Böylece bilgilerin güvence altına alınmasına katkı sağlamıştır.

Abdullah İbn Amr, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu duyduğunu söylemiştir:

*"Allah ilmi insanların arasından çekip almak suretiyle atmaz. Ancak ilmi, âlimleri(n ruhunu) kabzetmek suretiyle alır. Geride hiçbir âlim bırakmadığında insanlar cahil kimseleri baş edinirler. Onlara soru sorulur, onlar da bilgisiz olarak fetva verirler ve böylece hem kendileri saparlar, hem de başkalarını saptırırlar."*³¹⁷

Buradaki felaketi, âlimlerin yok olup onların yerini bilgisiz kimselerin alması ve sonuçta bu şekilde toplumun ifsada uğramasıdır. Âlimin ölmesiyle birlikte ilim ortadan kalkar, cehâlet kol gezer ve neticede dinî, ahlâkî, hukûkî, sosyal vb. sapma ve saptırmalarla toplum maddî ve manevî çöküntülere maruz kalır. Yine Hz. Peygamber'in âlimin ölmesiyle birlikte toplumda, fitnelerin zuhur edeceğini ve savaşların çoğalacağını ifade etmesi, âlimin hayatî önemine vurgu yapmaktadır.³¹⁸ Bu vurgu doğrudan ilmin kaybolmasına da işaret etmektedir. Zira ilim, âlimler aracılığıyla muhafaza edilip aktarıldığından âlimin ölümü âlemin ölümü sayılmış, onun yokluğu insanlık için bir felaket olarak nitelenmiştir. Bunun sonucunda bilgilerin

³¹⁵ Bakara, 2/159-160.

³¹⁶ Buhârî, İlim: 42.

³¹⁷ Buhârî, İlim: 34.

³¹⁸ Mustafa Canlı, “Rivayetlerde Âlim Portresi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2 (2013), s. 53.

muhafaza edilmesinin, sağlıklı bir şekilde aktarılmasının ve güvence altına alınmasının önemi ilgili hadisler eşliğinde ortaya çıkmıştır.

Abdullah b. Amr b. Âs'ın (r.a) sahîfesi de bu konuya verilecek en güzel örneklerden biridir. Kendisinin Hz. Peygamber'den duyup da ezberlemek istediği hadisleri unutmamak için not ettiği bilinmektedir. Duyduğu her sözün kaydetmesi, bazı sahâbîler tarafından doğru bulunmayınca Hz. Peygamber'e başvurmuş, o da kendisinden duyduğu her söz ve davranışı yazabilmesine müsaade etmiştir. *“Es-Sahîfetü's-Sâdika”* adıyla topladığı bu hadisleri bir sandıkta özenle koruyan Abdullah, bu sahîfe hakkında onu hayata bağlayan şeylerin başında geldiğini söylemiş, kendisine yöneltilen bazı soruların cevabını da sahîfeye bakarak vermiştir. Bilindiği üzere Ebû Hüreyre, rivayet ettiği hadis sayısı bakımından en önde gelen isimdir ve o, kendisinden fazla hadis bilen yegâne sahâbînin Abdullah b. Amr olduğunu belirtmiş, bunun sebebini de onun Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri yazmasına bağlamıştır.³¹⁹ Bu bilgi, şu hadis aracılığıyla ulaşmıştır: *“Hz. Peygamber'in ashâbı içinde, Abdullah İbn Amr hariç benden çok hadis rivayet eden yoktur. Çünkü o yazardı, ben ise yazmazdım.”*³²⁰

Bundan başka Ebu Hureyre'den hadis öğrenip bu hadisleri bir mecmuada toplayan Hemmâm b. Münebbih de bilgileri kayıt altına almak isteyen sahâbîlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. O, Ebu Hureyre'den öğrendiği hadisleri *“es-Sahîfetü's-Sahîha”* adlı bir mecmuda toplamış ve bu sahîfe, günümüze ulaşan ilk hadis metinlerinden biri olarak kabul edilmiştir.³²¹

Bilgi ve becerinin güvence altına alınması ilkesinin günümüz şartları ve teknolojik imkânları çerçevesinde çok daha kolay uygulanabilir olması, bu ilkenin önemini azaltmamalı, aksine belki de bilgiye bir tık ile ulaşabilmenin mümkün olabildiği bu zamanda, söz konusu kolaylığın sebep olacağı bir ihmalin beraberinde getirebileceği sonuçlar göz ardı edilmemelidir. Zira geçmişten bugüne türlü emek ve zahmetlerle nesilden nesle aktarılan, birbirinden kıymetli muhtelif bilgilerin, günün birinde tamamen

³¹⁹ Ahmet Önkol, “Amr b. Âs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 79-81.

³²⁰ Buhârî, İlim: 39.

³²¹ Kemal Sandıkçı, “Hemmâm b. Münebbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, s. 189.

kaybolabileceğinden endişe duyularak bu ilkenin üzerine daha fazla düşülmelidir. Bugün her şeyin elektronik ortamda kayıt altına alınıyor oluşu, insanların ezber kabiliyetlerini zayıflatmakta, her şeyi hazır olarak elde edebilmenin kolaycılığına alıştırmakta ve ilmin bekasını sanal dünyaya hapsetmektedir. Günün birinde bu imkânlar bir şekilde kaybedilecek, elimizden uçup gidecek olsa, işte o zaman bilgiye, ilme nereden, ne şekilde ulaşılabilceğine dair endişe taşıyıp teknolojik hafızaya ek olarak insânî muhafaza yöntemlerine de muhakkak önem verilmeli, bu doğrultuda ezber, yazı, tekrar vb. çeşitli geleneksel muhafaza yöntemlerinin ehemmiyeti daima canlı tutulmalı, korunmalıdır.

2.1.5. İşbirlikli Öğrenme Yaklaşımı

İşbirlikli öğrenme, küçük kümeler oluşturan öğrencilerin belli bir amaç doğrultusunda hep beraber çalışıp öğrenmelerine dayanan bir yaklaşımdır. Her öğrenci görev dağılımına göre kendi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirir ve böylece birbirlerinin öğrenmelerine katkı sağlamış olurlar. Bu yaklaşımda öğrenme, bireysel bir çaba ile sağlanmaz. Elde edilen başarı, grup ya da küme başarısı olarak nitelendirilebilir.³²² Bu yaklaşımda süreç öğretmen tarafından organize edilir, takip ve rehberlik öğretmen tarafından sağlanır. Bunun yanında sınıf içerisinde gerçekleştirilmesi, fırsat eşitliği sağlama amacı taşıması, grup ürünlerinin değerlendirilmesine kadar tüm aşamaların planlı olması vb. gibi farklılıklar taşısa da bu yöntem, ortak bir amaç doğrultusunda birlikte çalışıp öğrenmeye dayalı olması itibarıyla sahâbenin uyguladığı ilim öğrenme yöntemiyle ciddi benzerlik taşımaktadır. Bu konuya örnek teşkil eden ilk rivayet, Hz. Ömer’le ensardan komşusu Beni Ümeyye İbn Zeyd’in (r.a) Hz. Peygamber’in yanına nöbetleşe gittikleri ve öğrenme işini işbirliği içerisinde gerçekleştirdiklerinin anlaşıldığı hadîstir. Hz. Ömer, bu durumu şöyle anlatmıştır:

“...Hz. Peygamber’in yanına bir gün o gider, bir gün ben giderdim. Ben Hz. Peygamber’in yanına gittiğimde o gün içinde Hz. Peygamber’e gelen vahiy vb. haberleri getirirdim, o gittiğinde de aynı şekilde yapardı...”³²³

³²² Bilal Duman ve öte., *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Bilal Duman, Ankara: Anı Yayıncılık, 2015, s. 217-218.

³²³ Buhârî, İlim: 27.

Buhârî'nin bu hadîse “Nöbetleşe (Sırayla) İlim Öğrenmek” adlı bâbda yer vermesi önemlidir. Bâb başlığı, açık olarak hadîsten çıkan fikhî hükmü ve sonucu ortaya koymaktadır. Hz. Ömer'in ilim öğrenme işini bu şekilde yaptıklarını anlattığı sırada ticaretle uğraştığı, ancak ilim öğrenme isteğiyle geçimini sağlamak arasında kalmayarak, çalışmaktan gafil olmadan böyle bir çözüm ile ilim almayı sürdürdüğü, gayret gösterdiği açıklanmıştır.³²⁴

Konuya örnek teşkil edecek bir başka hadîs de şöyledir:

“Mesrûk'tan rivayet edilmiştir:

Abdullah İbn Mes'ud'a “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Bilakis onlar, Rabbleri katında diri olup rızıklanmaktadırlar.” ayetinin hükmünü sorduk. Abdullah İbn Mes'ud şöyle dedi: “Bakın buraya. Biz bunu (vaktiyle Peygambere) sorduk. O da: “Şehitlerin ruhları, yeşil bir takım kuşların içindedirler. Onlar için arşta asılmış birçok kandiller vardır. Onlar cennette istedikleri yere uçarlar, sonra da bu kandillere girerler. Rabbleri onlara bir bakışla bakar ve bir şey arzu edip etmediklerini sorar. Onlar da “Daha ne isteyelim. İşte cennette istediğimiz yerde dolanıyoruz.” derler. Bunu kendilerine üç defa tekrarlar. Kendilerine soru sorulmaktan vazgeçilmeyeceğini görünce: “Rabbim, Ruhlarımızı, bedenlerimizi iade buyurmanı dileriz. Böylece senin yolunda bir defa daha öldürülelim.” derler. Nihayet Rabbleri, onların bir şeye ihtiyaç duymadıklarını görünce onlar bırakılırlar.” buyurdu.”³²⁵

Hadîste Mesrûk'un (r.a) Abdullah İbn Mes'ud'a bir ayetin hükmünü sordukları, Abdullah İbn Mes'ud'un da zamanında aynı konuyu Hz. Peygamber'e sordukları ve aldıkları cevabı da diğerlerine ulaştırdıkları görülmektedir. Böylece, aslında birbirleri ile iş birliği halinde olup sorduklarını, öğrendiklerini, bilgilerini sürekli birbirlerine aktarma halinde bulundukları, bir nevi ortak, işbirlikli bir öğrenme faaliyeti sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bir başka hadîste de benzer bir durum görülmektedir:

“Abdullah b. Vâkîd'dan rivayet edilmiştir:

Rasulullah kurban etlerini üç günden sonra yemeyi yasakladı. Abdullah b. Ebi Bekr (der ki): “Ben bunu Amre (adlı kadına) bahsettim. O da şöyle dedi: “Abdullah İbn Vâkîd doğru söylemiş. Çünkü ben, Hz. Aişe'yi şöyle derken işittim...”³²⁶

Hadîsin devamında kurban etlerinin üç günden sonraya bırakılıp yenilmesinin yasaklanması ve sonradan bu yasağın kaldırılarak kurban etlerinin istenildiği kadar bırakılıp yenilmesinin mübah olduğuyla ilgili kısım gelmektedir. Ancak burada konuya örnek teşkil ettiği kadarına yer verilmiştir. Sahâbenin, bir şeyi birbirlerinden duyup, işbirliği halinde birbirlerine

³²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 185.

³²⁵ Müslim, *İmâret*: 33.

³²⁶ Müslim, *Edâhî*: 5; Buhârî, *Edâhî*: 16.

aktarmak suretiyle öğrendiklerinin anlaşıldığı kısımdır. Zira sahâbe bir bilgi ediniyor, bunu başkasına aktarıyor, aktardığı kişi de yine bu bilgiyi önceden öğrenmiş olduğu, başkasından duyduğu sözle teyit ediyor. Bu şekilde işbirliği halinde işin doğrusu öğrenilmiş olup işteş bir öğrenme faaliyeti gerçekleşmiş oluyor. Esasında bütünüyle bakıldığında hadîs faaliyetlerinin tümünü de bu minvalde değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Zira hadîslerin öğrenilmesi, rivayet edilmesi, tespiti, yazılması, tedvini, tasnifi ve nihayetinde oluşturulan koca bir hadîs külliyyatı, temelde bu işbirlikli çalışmaların sonucu olarak meydana gelmiştir. Ayrıca İslâm'da büyük önem atfedilen istişare müessesesi de yine bir amaç uğrunda ilerlerken birlik ve beraberlik içerisinde olmanın, işbirliği halinde çalışmanın örneğini teşkil eder. Nitekim hem Hz. Peygamber'in uygulamalarında, hem de sahâbenin hayatında bunun sayısız örneklerini görmek mümkündür.

Günümüzde işbirlikli öğrenme yaklaşımı altında birçok öğrenme tekniği bulunmaktadır. Her birinin içerisinde sahâbenin uyguladığı yöntemlerle benzerlik taşıyıp taşıyamaları adına tespit edilebilecek birtakım unsurlar vardır. Ancak temelde hepsi işbirlikli öğrenme tekniğinin gerçekleştirmek istediği amacı taşıdığından, içerisinde yer alan teknik ayrıntıları tek tek ele alıp karşılaştırmaya lüzum görülmemiştir.

Bu yaklaşım, öğrenme faaliyetini bireyler açısından kolaylaştırdığı gibi eğlenceli hâle de getirmektedir. Birbirinin başarısına katkı sağlama düşüncesi, bir işin üstesinden hep birlikte gelebilmenin verdiği heyecan, birlik ve beraberliğin bireylerde sağladığı ruhsal doyum bu yaklaşımın öğrenmeye karşı güdüleme sağlayan, motivasyonu arttıran özelliklerinden sadece birkaçıdır.

Çeşitli birçok faktörün de etkisiyle kalabalıkların, çevrelerine ve hatta kendilerine yabancılaşmış bireyleri barındırır hâle geldiği günümüz toplumunda bireylerin yalnızlaşması, bu yaklaşımın eğitimdeki yerini bugün daha da önemli kılmaktadır. Her yeni gelişmenin ve teknolojinin, toplumların üzerinde toplumsal ve sosyal açıdan dönüşümler ve değişimler sağladığı muhakkaktır. Özellikle iletişim teknolojileri ile birlikte toplumlarda yıllardır süregelen kültür, yapı, alışkanlık, gelenek, günlük yaşam tarzı vb. pek çok alanda köklü değişimler oluşmaktadır. Modernleşen bireyler, geleneksel

iletişim seçenekleri yerine parmak dokunuşlarıyla dünya çapında birçok kullanıcıya ulaşma olanağı sağlayan bir ađ iletişimini tercih eder hale gelmiştir. Kalabalıklar içinde yaşayan “yalnız” bireylerin, sosyal ağlar aracılığıyla ilişkilerini sürdürmeleri de ne yazık ki sosyalliği yapay bir mecraya hapsedilmeye mahkûm kılmaştır. Ancak toplumsal temaslar, bireylerin toplumsal ve bireysel mutluluğu, refahı için son derece önemli olup temel ihtiyaçlarından da biridir.³²⁷ Nitekim hem Kur’ân-ı Kerim’de hem de pek çok hadiste bu konunun üzerinde önemle durulmuştur. İslâm, tevhid dinidir ve toplumsal dayanışmayı sağlayıcı, birlik ve beraberliği tesis edici ilkelere sahiptir. Tevhid inancı, en ideal ve kusursuz bir sosyal kenetlenme, kaynaşma, bütünleşme ve birleşme prensibidir.³²⁸ Bu prensibin günümüz öğrenme yaklaşımlarında da bilimsel anlamda yer bulmuş olması önemlidir. Bu yaklaşımın her eğitimci tarafından ciddiyletle üzerine düşülmesi, uygulama yol ve yöntemlerine hâkim olunması, en etkili şekilde uygulamak için çaba sarf edilmesi birlik ve beraberliğin temini için de ayrı bir önem arz etmektedir.

2.1.6. Muhaddise (Eğitmene) Okumak, Arz Etmek

Geleneksel eğitim anlayışında çoğunlukla öğretmenin konuyu anlattığı, öğrencinin dinleyici konumunda olduğu bir sınıf ortamı hâkim olmuştur. Ancak ağdaş eğitim anlayışlarında öğrenme sürecinde öğrencinin aktif konumda olduğu, kendi okuyup, araştırıp, deneyerek öğrenmesinin beklendiği, potansiyelini ortaya koymasına fırsat sunulan, öğrendiklerini ve becerilerini göstermesini, sunmasını sağlayan yaklaşımlar daha ön plana çıkmıştır. Öğrencinin ğrenme sürecine aktif katılım sağlamasının aynı zamanda öğrencinin iletişim becerilerine de katkı sağlayacağı belirtilir. Bu iletişim şekillerinden biri de birbirine karşılıklı olarak dönüt vermek, özellikle öğretmenin öğrencilerden geri iletim alması biçimindedir. Geri iletim alma, öğretmenin söylediklerinin öğrenciler tarafından ne derece ve uygun bir şekilde algılandığı konusunda öğretmene dönüt sağladığı gibi bilginin

³²⁷ Eda Sezerer Albayrak, “Sosyal Ağlar ve Modern İnsanın Yalnızlaşması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 70 (2019), s. 940.

³²⁸ Mehmet Kubat, “İslam Toplumunun Birlik ve Beraberliğini Sağlama Merkezleri Olarak Câmi ve Mescidler”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2 (2020), s. 26.

kontrolünü de temin eder. Aynı şekilde öğretmenin geri bildirim vermesi de öğrencinin söz ve davranışlarının öğretmen tarafından ne kadar doğru anlaşılıp anlaşılmadığını ortaya koyar.³²⁹

Bu yaklaşımın bir benzerini sahâbenin hadîs öğrenme ve öğretme metotları içerisinde görmek mümkündür. Onlar hocayı dinleyip, duyacaklarını duyup kenara çekilmekle yetinmemiş, öğrendiklerini hocaya tekrar sunarak teyit etmek, farklı hadîslerden aynı bilgiyi teyit edici rivayetler bulmak, karşılaştırmak gibi çeşitli yol ve yöntemlerle öğrenim sürecinin içerisinde aktif olarak rol almış ve bizzat çaba sarf etmişlerdir. Sahâbîlerin hadîs tahammüllünde kullandıkları yöntemler, hadîsin sonraki nesle hangi şekilde ulaşması gerektiği konusunda, belirleyici bir rol oynamıştır. Hicri ilk asrın ikinci yarısından itibaren artan uydurma rivayetler, dinin temelini teşkil eden hadîsler açısından İslam dünyasını ciddi derecede rahatsız etmeye başlayınca hadîs nakli konusunda sahâbîlerin sonraki nesle öğrettikleri taktikler meyvesini vermeye başlamıştır. Muhaddisler hadîslerin rastgele rivayetini engellemek ve mevcut hadîs malzemesinin geçerli olanlarının bir araya getirilebilmesi için bazı kurallar getirmişlerdir. İslam âlimlerinin bu durumlara karşı aldıkları tedbirlerin en önemlisi ise, İslamiyet'in ilk zamanlarından beri kullanılan 'hadîsin kaynağını öğrenmek' ve sadece 'güvenilir kişilerden hadîs almak' veya 'alınan hadîsi güvenilir birine sormak' fiillerinin devamı niteliğindeki 'hadîsi, ehlinden dinlemek olan sema ve 'ehline arz etmek demek olan kıraat' metotlarının hadîs alma ve nakletme işinde zorunlu kılınması olmuştur. Böylece risalet döneminden beri örfi tarzda kullanılan sema ve kıraat hicri ilk asrın sonlarına doğru sistemleşmiştir.³³⁰

Kırâat, talebenin önceden elde ettiği hadîsleri şeyhe okumasıdır. bu okuma işi yazılı bir metinden olabileceği gibi, ezberden de olabilmektedir. Kırâatin, hocaya okuyarak arz etmek suretiyle gerçekleştirilmesinden dolayı bu metoda “*arz metodu*” da denmiştir. Arz, sözlükte “ortaya koymak, göstermek, sunmak, bir şeyi gözden geçirip durumuna bakmak, teklif etmek”

³²⁹ Güven, “Öğretim Sürecinde Öğrenci”, s. 59.

³³⁰ M. Nazım Şiraz, “Hadîslere Güveni Teyit Etme Noktasında Hadîs Alma Usûllerinden Sema ve Kıraat”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. V, S. 3 (2005), s. 237.

gibi mânalara gelir. Genel olarak hadîslerin karşılaştırılması ve hocanın onayına sunulması anlamında bir terimdir.³³¹ Bu metodun geçerliliği ve bu anlamda diğer metotlarla kıyaslanması noktasında âlimler tarafından farklı görüşler belirtilmiş olsa da bu teknik detaylara girmek konuyu özünden uzaklaştıracığından, genel çerçeveyi vermek yeterli görülmüştür. Yalnızca çalışmanın ana kaynaklarından birinin müellifi Buhârî'nin bu yöntemi, hadîsi doğrudan hocanın ağzından duyarak alma yolu olan sema metoduyla aynı değerde gördüğünü belirtmekle yetinilmesi kâfidir.³³²

Daha önce “*Muhataba Sabırla Karşılık Vermek*” bahsinde verilen Dımâm B. Salebe ile ilgili hadîste³³³ Dımâm'ın, Hz. Peygamber'e “*Namazların kılınmasını sana Allah mı emretti?*” diye sorması, Hz. Peygamber'in ise “*Evet*” diye cevap vermesinin İbn Hacer tarafından Hz. Peygamber'e okumak olduğu ifade edilmiştir. Dımâm bunu kavmine bildirmiş, onlar da bunu onaylamışlardır.³³⁴ Dımâm b. Salebe, bütün bilgileri önceden almış ve gelip hocaya kıraat etmiştir. Hoca ise (Hz. Peygamber) bunu tasdik etmiş ve böylece ilgili hadîsede kıraat ve arz yöntemi vuku bulmuştur.

Yine başka bir hadîste Hz. Peygamber'in, talebesi Hz. Berâ'ya öğrettiği duayı tekrar ettirerek kendisinden dinlediği ve hatasını düzelttiği görülmektedir.³³⁵

Hz. Peygamber, “*Hesaba çekilene azap edilir*” buyurduğunda Hz. Aişe'nin kendisine “*Yüce Allah (Amel defterini sağ tarafından alan kişi) yakında kolay bir şekilde hesaba çekilecek buyurmuyor mu?*” diye sorması da yine Hz. Peygamber'den daha önce öğrendiği bir bilgiyi kendisine okuyarak, arz ederek teyit ettirmesi anlamını da taşımaktadır.³³⁶ Buhârî bu hadîsi “*Bir Şey Duyduğunda Bunun Aslını Öğrenmek İçin (Sözü Söyleyene) Müracaat Etmek*” başlıklı bâba yerleştirerek buradaki işin daha önce öğrenilen bir şeyi bizzat hocaya arz edilerek teyit etmek olduğunu işaret etmiştir.

---

³³¹ Abdullah Aydın, “Arz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 438.

³³² Ali Yardım, “*Hadîs I-İP*”, İstanbul: Damla Yayınevi, 2010, s. 167.

³³³ Buhârî, İlim: 6.

³³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, s. 149-153.

³³⁵ Buhârî, Vudû': 75.

³³⁶ Buhârî, İlim: 36.

Bu metodun günümüz eğitim dünyasında da geçerliliğini sürdürdüğü açıktır. Ancak elbette yeni ve farklı versiyonlarıyla da uygulanabilmektedir. Konu girişinde belirtilen şekillere ek olarak, öğretmenin öğrencilere derste anlattıklarını özet çıkararak kendisine geri getirmelerini istemesi, ders esnasında öğrenilen kazanımları ortaya çıkaracak bireysel veya grup çalışmaları şeklinde etkinlikler yaptırılması ve etkinliğin sonuçlarının öğretmen tarafından değerlendirilip dönüt sağlanması, bir kitaptan okunan bilginin bizzat yazarına ulaşip teyit edilmesi, üzerine istişare yapılması gibi çoğaltılabilecek pek çok şekilde arz yöntemi halen güncelliğini korumakta ve korumaya devam edecek gibi görünmekte.

SONUÇ

Yüce Allah'ın insanlığa sunduğu eşsiz hitabında yer alan “Oku!” emrinin gereklerinden biri olarak başta ilk Müslümanlar, sonrasında yüzyıllardır devam eden bir faaliyet olarak bayrağı sırayla eline alan tüm Müslümanlar, eğitim-öğretim çalışmalarına gereken önemi vermeye çalışmış, bu konuda eşsiz bir gayret göstermiştir. Öyle ki başta Kur’ân ayetleri bu eşsiz çabanın bir meyvesi olarak satırlara dökülmüş, zihinlere kazınmış, mushaf haline getirilip Rabb’imizin koruması altında bugünlere ulaştırılmıştır. (Hicr, 15/9) Ardından, onun tebliğ faaliyetini üstlenen Hz. Peygamber’in hadîsleri eşsiz gayretler sarf edilerek korunmuş, ezberlenmiş nesilden nesle ulaştırılmıştır. Hz. Peygamber’e ait açıklamaların şifâhî ve yazılı nakli, tedvîn ve tasnifi, Hz. Peygamber’e isnâd edilip edilmediği, cerh ve ta’dîl uygulamaları vb. pek çok faaliyet bu eşsiz gayretin göstergesidir. Bu sebeple çalışmada nebevî eğitim zincirinin devam eden halkası olarak sahâbenin ilmî çalışmalarına da aynı pencereden bakılmıştır. Çünkü onlar yalnızca bir bilgi kaynağı olarak değil, Kur’ân’ın nasıl yaşanacağına, nasıl bir Müslüman olunması gerektiğine dair örnek teşkil eden bir nesil olarak karşımızda durmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’in inzâl sürecinde bizzat bulunup, gönderilen ayetlere bizzat tanıklık etmeleri ve hadîslerin vürûd sebebini bizzat oluşturmaları nedeniyle sahâbe halkasının Kur’ân bağlamındaki önemi ne ise sünnet bağlamındaki öneminin de eşdeğer görülmesi bu yaklaşımı gerekli kılmıştır.

Hz. Peygamber’in yaşantısı “Oku!” emrinin nasıl yerine getirileceğine dair insanlığa yol gösteren pek çok örnekle doludur. Onun insanlara yaklaşımı, sözleri, uygulamaları, yaşam biçimi, ahlakı, iletişim şekli, toplum içindeki duruşu; eğitim-öğretim ilkeleri ve metotlarının, eğitimcinin eğitimdeki öneminin, öğretmen yeterliklerinin İslam dinindeki yeri, önemi veya kullanımı hakkında bilgi vermektedir. Bugün birçok medeniyetin belki de en büyük problemlerinden biri, bu vasıflara sahip eğitimcilerin yeterli sayıda bulunmaması, yetiştirilememesidir. Bu anlamda eğitimcilerin yetiştirilmesi ve kendilerini geliştirmesi, geleneksel ve modern yöntemleri bir arada hafızasında bulundurabilmesi, gerektiğinde bunları analiz edip en doğru yöntemi günün ve şartların gerektirdiği doğrultuda tespit edip ortaya

koyabilmesi bir gereklilik haline gelmiştir. Bu sebeple çalışmada, Hz. Peygamber tarafından yüzyıllar önce kullanılmış ve başarısı test edilmiş öğretim yöntemleri tespit edilirken, bu yöntemlerin günümüz öğretim yöntem ve tekniklerinde bir karşılığı olup olmadığı incelenmiştir. Böyle bir yaklaşımın eğitimcilerin bakış açılarını genişletip, karşılaştıkları zorluklar karşısında alternatif pek çok çözüm ve yaklaşım ortaya koyabilmelerinde kolaylık sağlayacağı, ele alınan çeşitli izah ve örnekler neticesinde ortaya çıkmıştır.

Çalışma sonucunda elde edilen veriler açıkça göstermiştir ki öğretmeni bizzat Allah (c.c) olan, dersini ondan alan ve aktaran Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu eğitim-öğretim faaliyeti olarak nitelenebilecek uygulama, söz, davranış ve yaklaşımların pek çoğu, yüzyıllar sonra öğretim yöntem ve teknikleri adı altında, bilimsel anlamda faydaları açığa çıkarılmış hâlde ve benzer şekilde karşılık bulmuştur. Örneğin Hz. Peygamber'in muhataplarının bilişsel, psikolojik vb. durumlarının farkında olarak eğitimini belirli bir süre zarfında icra etmeye gayret etmesi, muhataplarını sıkmak istememesi ve yine muhataplarının eğitim için hazır olduğu zamanları gözetmesi gibi uygulamaları zaman planlamasına dikkat ettiğini gösteren örneklerdendir. Bu durum günümüzde bireylerin belirli ve sınırlı bir dikkat süreleri olduğunun ortaya konması sonucu şekillendirilen ders planlamalarında gözetilen hassasiyetin onun uygulamalarında da gözetilmiş olduğunu göstermiştir. Yine Hz. Peygamber'in somuttan-soyuta doğru bir anlatım yöntemi kullanmış olması, bugün bir ilke olarak ortaya konan bu yaklaşımın faydalarının kendisi tarafından farkında olunduğunu ve eğitimine yansıttığını göstermiştir. Bunlardan başka eğitimde muhataba değer verme ve sabır gösterme, sesi etkili kullanma, fırsat kollama, soru-cevap tekniğine başvurma, beden dilini kullanma, uygulamalı olarak gösterme, tekrar etme, benzetme yöntemini kullanma, anlayış farklılıklarını dikkate alma, geri bildirimde bulunma, örneklendirme gibi Hz. Peygamber'in kullandığı pek çok yöntem veya ilkenin günümüzde de faydalarının açığa çıkarıldığı ve bilimsel verilerle desteklenerek ortaya koyulduğu görülmüştür.

Hz. Peygamber'in eğitimci kimliği ile ortaya koyduğu ilke ve yöntemlerin ortaya çıkarılması, onların bu dönemde de olduğu gibi alınıp

birebir uygulanması gerektiği anlamını taşımamaktadır. Bu sebeple günümüz öğretim yöntem ve tekniklerinde yer alan bilimsel verilerle de karşılaştırmalı olarak ele alınıp, geçmişte hangi koşul ve şartlarda ne şekilde kullanılmış olduğu ile bugün gelişen ve değişen çeşitli şartlar, imkânlar doğrultusunda nasıl kullanılabileceği hakkında çeşitli karşılaştırmalar yapılmış, bir takım tespit ve önerilerde de bulunmaya çalışılmıştır.

Yine elde edilen verilen neticesinde tek bir hadîs üzerinden dahi pek çok örnek yöntem ve kazanımın elde edilebildiği görülmüştür. Bu sebeple aynı hadîse farklı başlıklar altında defalarca kez atıfta bulunma gereği de hâsıl olmuştur. Bu da, Hz. Peygamber'in eğitimci kimliğinin çok yönlü olduğu, bir konu hakkında bilgi vereceği zaman asıl meselenin haricinde çok farklı kazanımları da üstü örtülü olarak aktardığı, bu durumun günümüz eğitimcilerinin sahip olması gereken özellikler bakımından da önemli mesajlar taşıdığını göstermiştir. Öğrencilerin öğretmen her hareketinden, her sözünden bir mesaj çıkarabileceğinin bilincinde olarak, öğretmenin insanlara örnek olan, üstün vasıflı kimseler olması gerektiğinin farkındalığıyla eğitimcilerin üzerinde sosyal, kültürel, dini vb. pek çok alanda büyük sorumluluk taşıdıklarını bilmeleri gerektiği anlaşılmıştır. Değerlerin kazandırılmasında öğretmenin rolü sadece öğretim ile sınırlı değildir. Bu sebeple öğretmen, rol model olma özelliğini ön plana çıkararak davranışlarıyla, yönlendirmeleriyle, konuşmalarıyla ve oturup kalkmasıyla dahi öğrencilere örnek teşkil edecek şekilde kendini geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed. *Keşfu'l-Hafâ*, Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- AHATLI, Erdinç. “Tahdîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- AKIN, Hanifi. *Safvetül Kari bi İhtisari Sahîhi'l-Buhari*, İstanbul: Saadet Yayınevi, 2008.
- AKKUŞ, Betül Rümeysa. *Mecelle'nin Şerhlerinde Örf ve Adetlere Göre Hükümler*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas 2020. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 608047).
- AKSOY, Ömer Asım. “Atasözleri, Deyimler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, C. 10, 1962, s. 131-166.
- AKSU, Gökhan ve DOĞAN, Nuri. “Öğretim Yöntem ve Tekniklerinin Öğrenci Görüşlerine Göre İkili Karşılaştırma Yöntemiyle Ölçeklenmesi”, *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, C. 6, S.2 (2015), s. 194-206.
- AKYÜZ, Yusuf. “Usulsüz Vusul Olmaz”, *İnzar Aylık İlim ve Kültür Dergisi*, <https://inzardergisi.com/usulsuz-vusul-olmaz%C2%85> (Erişim:11.12.2023).
- ALBAYRAK, Eda Sezerer. “Sosyal Ağlar ve Modern İnsanın Yalnızlaşması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 70 (2019), s. 929-942.
- ALGÜL, Hüseyin. “Muhâcirûn-Ensar Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 5 (1993), s. 25-52.
- ASLAN, Bedri. “Davette Öncelikler”, *Davet Dili*, ed. Mehmet Nurullah Aktaş, Şükrü Aydın ve öte., Batman: Mütercim Yayınları, 2021.
- AVEDER, Mahmut. “Hadîs İklimi - Dünya ve Ahiret Saadeti”, *İlkadım Dergisi*, <https://ilkadimdergisi.net/arsiv/yazi/hadis-iklimi-dunya-ve-ahiret-saadeti-3269> (Erişim: 03.01.2024).
- AYDINLI, Abdullah. “Arz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- AYDINLI, Abdullah. “Mevkuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

- AYNÎ, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*; Beyrût: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- AYNUR, Hatice Şahin. "Kur'ân-ı Kerîm'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12 (2018), s. 69-94.
- BAL, Döndü ve ONAY, Atılım. "Yeni Medya ve Dijital Hikâye Anlatıcılığının Geleceği", *16th International Symposium Communication in the Millennium*, Eskişehir, 2018.
- BAYMUR, Feriha. *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997.
- BEYDÂVÎ, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1418.
- BİNGÖL, Selcen. "Öğrenme ve Öğretim Stilleri", *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *El-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Tamir, Kahire: Dâru'l-hadîs, 2011.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî. *Hadîslerle Müslümanın Edep ve Ahlakı, El-Edebü'l-Müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, (Tahrîc ve açıklama: Hanîfî Akın), İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014.
- CANLI, Mustafa. "Hz. Peygamber Örneğinde Sözlü ve Sözsüz İletişim", *Bilimname: Düşünce Platformu*, C. 6, S. 15 (2008), s. 147-177.
- CANLI, Mustafa. "Rivayetlerde Âlim Portresi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, (2013), s. 43-70.
- CERRAHOĞLU, İsmail. *Tefsir Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- ÇELİKKAYA, Hasan. *Eğitim Bilimlerine Giriş, Eğitimcilik ve Öğretmenlik*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- DAĞLI, Abidin ve öte. "Etkili Sınıf Yönetimi", ed. Hüseyin Kıran ve Kazım Çelik, Ankara: Anı Yayıncılık, 2018.

- DEMİRKAN, Özden. “Öğretim ve Eğitim Durumları İlişkisi”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- DUMAN, Bilal ve öte. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Bilal Duman, Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- EBÛ DAVÛD, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebû Davûd*, thk. Muhammed Avvame, Cidde: Dâru’l-Kıble li’s-Sekafeti’l-İslamiyye, 1998.
- ECE, Abdurrahman. “Hadîsler Bağlamında Hz. Peygamber’in Eğitim ve Öğretim Metodu”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 10 (2019), s. 291-314.
- EFENDİOĞLU, Mehmet. “Sahâbe Hukûku ve Ashâba Saygısızlığın Dînî Hükümü”, *Hadîs Tetkikleri Dergisi/Journal Of Hadith Studies*, C.VIII, S. 1 (2010), s. 7-32.
- EKŞİOĞLU, Subhan. “Öğretimi Planlama”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- ERDEN, Münire. *Sınıf Yönetimi*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2021.
- ERDOĞAN, Mustafa. “Adalet ve Eşitlik”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, C. 4, S. 15 (2008) s. 9-22.
- ERGÜN, Mustafa ve ÖZDAŞ, Ali. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, İstanbul: Kaya Matbaacılık, 1997.
- ERTÜRK, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Meteksan Yayınları, 1998.
- ERUL, Bünyamin. “Hz. Peygamber’in İnsanlarla İletişiminde Beden Dilini Kullanımı”, *Diyanet: Aylık Dergi*, S. 156 (2003), s. 20-22.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *El-Kāmûsü’l-muhît ve’l-kabesü’l-vasît el-câmi‘ limâ zehebe min lugati’l-Arab şemâtât*, Beyrût: Müessesetü’r-Risale lit- Tabati ve’n-Neşri ve’t-Tevzi, 1426.
- GÜLER, Ramazan. “Hz. Peygamber’in (S.A) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke Ve Metotlar”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, C. 1, S. 2 (2015), s. 115-134.
- GÜNERHAN, Uğur. *İslam Eğitim Tarihinde Bir Metot Olarak Rihle*, İstanbul: DBY Yayınları, 2020.

- GÜVEN, Semra. “Öğretim Sürecinde Öğrenci ve Öğretmen”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- HATİBOĞLU, İbrahim. “Rihle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- HATİPOĞLU, Haydar. *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul: Kahraman yayınları, 1982.
- ILIKAN, Akın Hamit. *Öğretmenlerin Mesleki ve Kişisel Yeterliklerinin Eğitim Üzerine Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 227966).
- İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mücmelü'l-Lüga*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406.
- İBN HACER, el-Askalanî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buharî*, Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.
- İBN HACER, el-Askalanî. *Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethu'l-bârî*, thk. Abdükâdir Şeybe, Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 2001.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil k-Karabelli, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2010.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût: Dâru's-Sadr, 1414.
- İBNÜ'L-ARABÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafiri. *Arizatü'l-Ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1989.
- KANDEMİR, Emrah. *Hadîs Talebesi -Hatîb El-Bağdadî'nin El-Cami'i Özelinde-*, Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2021.
- KANDEMİR, M. Yaşar. “Cevâmiu'l-Kelim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- KANDEMİR, M. Yaşar, “Ziyaret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- KARABACAK, Kerim. “Öğretim İlkeleri”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- KAYA, Uğur. “Öğretmen-Öğrenci İlişkileri”, Antalya Özel Eğitim, <http://www.antalyaozelegitim.com/blog/ogrenme-problemleri/ogretmen-ogrenci-iliskileri.html> (Erişim: 02.02.2024)
- KAZANCI, Ahmet Lütfi. *Peygamberimizin Hitabeti*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- KELEŞ, Hakkı. “Akademik Etik ve İntihal”, *Cahit Cengizhan*, <https://cahitcengizhan.com/akademik-etik-ve-intihal/> (Erişim 02.10.2023).
- KOÇ, Ahmet. *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed, Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- KOÇYİĞİT, Talât. *Hadîs Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- KORUKCU, Adem. “Peygamberimizin Eğitim Uygulamalarında Görselleştirme”, *İslami İlimler Dergisi*, C. 1, S. 1 (2006), s.189-202.
- KÖKSAL, Onur ve ATALAY, Bünyamin. *Öğretim İlke ve Yöntemleri Çağdaş Uygulamalarla Yöntem ve Teknikler*, Konya: Eğitim Yayınevi, 2015.
- KUBAT, Mehmet. “İslam Toplumunun Birlik ve Beraberliğini Sağlama Merkezleri Olarak Câmî ve Mescidler”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2 (2020), s. 5-31.
- KUZUDİŞLİ, Bekir. *Hadîs Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- KÜÇÜK, Raşit. “İsnâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- KÜÇÜKAHMET, Leyla. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2014.
- KÜÇÜKOĞLU, Adnan ve TAŞGIN, Adnan. “Öğretimle İlgili Temel Kavramlar”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- MAVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Edebü'd-dünya ve'd-din*, Daru Mektebetü'l-Hayat.
- METİN, Mustafa ve ÖZCAN, Ahmet. “Eğitimle İlgili Temel Kavramlar”, *Eğitim Bilimine Giriş*, ed. Mustafa Metin ve Tufan Aytaç, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2015.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b., *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Tamir, Kahire: Daru'l-hadîs, 2010.

- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Beyrût: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1392.
- OKUMUŞ, Namik Kemal. “Kur'an'da Değişim ve Dönüşümün Belirlenmiş Yasal Adımlarının Kelâmî Yorumu”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, C. 11, S. 2 (2019), s. 440-467.
- ORNSTEİN, Allan C. Francis P. Hunkins, *Eğitim Programı, Temeller, İlkeler ve Sorunlar*, çev. Asım Arı, Konya: Eğitim Yayınevi, 2014.
- ÖKMEN, Yunus Emre. *Gelenekselden Dijitale Hikâye Anlatıcılığı: YouTube Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021, Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 666384).
- ÖNKAL, Ahmet. “Amr b. Âs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- ÖZDEMİR, Şuayb. “İslam'ın Eğitime Verdiği Önem”, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü ve Şakir Gözütok, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2017.
- ÖZERBAŞ, Mehmet Arif ve BİNGÖL, Selcen. “Öğretim Teknikleri”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- ÖZERBAŞ, Mehmet Arif. “Temel Öğretim Yöntemleri”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- ÖZDEMİR, Murat. *Eğitim Yönetimi, Alanın Temelleri ve Çağdaş Yönelimler*, Ankara: Anı Yay, 2018.
- PARLADIR, Selahattin. “Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1 (1983), s. 259-283.
- SANDIKÇI, Kemal. “Hemmâm b. Münebbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- SEHÂVÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed, *Mekâsidü'l-Hasene*, Beyrût: Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, 1985.
- SİFİL, Ebubekir. “İki Günü Birbirine Eşit Olan... Hadîsi”, *Ebubekir Sifil*, <https://ebubekirsifil.com/okuyucu-sorulari/2010-yili-okuyucu-sorulari/ocak-ayi-2010-yili-okuyucu-sorulari/> (Erişim: 27.12.2023).

- SİFİL, Ebubekir. “Sahabe ve Bir Teknik Terim Olarak Sahabenin Adaleti Üzerine Mülâhazalar”, *academia.edu*,
https://www.academia.edu/13316603/SAHABE_VE_B%C4%B0R_TEKN_%C4%B0K_TER%C4%B0M_OLARAK_SAHABE_N%C4%B0N_ADAL_ET%C4%B0_%C3%9CZER%C4%B0NE_M%C3%9CLAHAZALAR_Ebu_bekir_Sifil_Hoca, (Erişim: 03.01.2024).
- SOFUOĞLU, Mehmet. *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- SÖNMEZ, Veysel. *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.
- SURUÇ, Salih. *Peygamberimizi Nasıl Anlamalı Çocuklarımıza Nasıl Anlatmalı*, İstanbul: Cihan Yayınları, 2012.
- SUYÛTÎ, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme, Medine: Dârü'l-Yüsr; Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2016.
- SÜNBUİL, Ali Murat. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Konya: Eğitim Yayınları, 2014.
- ŞAHİN, Çavuş. “Öğrenme-Öğretme Modelleri ve Stratejileri”, *Öğretim İlke Ve Yöntemleri*, ed. Semra Güven ve Mehmet Arif Özerbaş, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- ŞAHİNEL, Melek. “Etkin Öğrenme”, *Eğitimde Yeni Yönelimler*, ed. Özcan Demirel, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2015.
- ŞEHREZÛRÎ, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ. *Ulûmü'l Hadîs*, Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1981.
- ŞENGÜL, İdris. “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul: TDV Yayınları, 2022, s. 498-500.
- ŞENGÜL, Tuba. “Geleneksel ve Çağdaş Eğitim Anlayışında İlgi ve Disiplin”, *Milli Eğitim Bakanlığı Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 166 (2005), https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/166/index3-sengul.htm (Erişim: 27.12.2023).
- ŞİRAZ, M. Nazım. “Hadîslere Güveni Teyit Etme Noktasında Hadîs Alma Usûllerinden Sema ve Kıraat”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. V, S. 3 (2005), s. 231-258.

- TERZİ, Ali Rıza. “Sınıf Yönetimi Açısından Etkili Öğretmen Davranışları”, *Milli Eğitim Dergisi*,
https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/155-156/terzi.htm (Erişim: 05.01.2024).
- TOPALOĞLU, Bekir. “Rahmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- TÜBİTAK, “Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği”, *Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu*,
https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/247_sayili_bk_islenmis_hali.pdf (Erişim: 02.10.2023).
- TÜRK, İbrahim. *Değerler Eğitiminde Saygı*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2015, Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No: 249758).
- UĞUR, Mücteba. “Edâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Dünya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- ÜNLÜ, Aydın. *İlköğretim Öğrencilerinde Kalıtımla İlgili Kavram Yanılgıları*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2015, Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 407552).
- VAROL, Murat. “Sözlü Anlatım Türleri ve Bilimsel Araştırma-Sunum Teknikleri”, *Üniversiteler İçin Türk Dili Ders Kitabı*, ed. Mehmet Emin Bars, Ankara: Son Çağ Akademi Yayınları, 2019.
- YAĞCI, Hızır. Hz. Peygamber’in İnsanları Etkileyen Davranış Modelleri, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1 (2017), s. 1-24.
- YARDIM, Ali. “Dımâm b. Sa’lebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- YARDIM, Ali. “Hadîs I-II”, İstanbul: Damla Yayınevi, 2010.
- YAVUZ, Adil. *Hadîslerde Mekkilik ve Medenilik*, Ankara: Ebabil Yayınları, 2007.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “Teşbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- YEŞİLYURT, Etem. “Öğretmenin Pusulası: Genel Öğretim İlkeleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 83 (2020), s. 263-288.
- YILMAZ, Hayati. “İnternette Rihle”, *Hadîs Tetkikleri Dergisi (HTD)*, C. 2, S. 1, (2004), s. 139-152.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-Huffâz*, nşr. Zekeriyya Umeyrât, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

